

**SEBASTIÀ
SERRACARABASA
MIÑANA**

**MÀSTER MEDITERRÀNIA
ANTIGA- UOC**

***L'evolució d'Empòrion
entre els S. VI-IV a.C i
l'impacte de les
relacions comercials
emporitanes sobre la
transformació de les
estructures
socioeconòmiques del
poble indigeta***

Curs 2019-20
Segon semestre

DIRECTOR DEL TFM:
César Carreras Monfort

INDEX

1	INTRODUCCIÓ	4
2	OBJECTIUS	6
2.1	Objectius principals.....	6
2.2	Objectius específics.....	7
3	JUSTIFICACIÓ	7
4	METODOLOGIA.....	9
5	MARC TEÒRIC.....	10
6	DESENVOLUPAMENT DE LA POLIS D'EMPÒRION.....	13
6.1	La fundació.....	13
6.2	La Palaià Polis.....	15
6.3	La Neàpolis.....	17
6.4	L'evolució d'Empòrion durant els segles V i IV a.C	18
6.5	La presència dels indígetes a la polis	20
6.6	L'organització política	22
6.7	Ciutat i territori	24
7	L'ACTIVITAT COMERCIAL D'EMPÒRION AMB LA POBLACIÓ INDÍGENA DEL SEU ENTORN	27
7.1	Els antecedents. El comerç fenici amb les comunitats indígenes.....	27
7.2	L'activitat comercial desenvolupada per la polis d'Empòrion entre els segles VI i IV a.C	29
7.3	El comerç del cereal de producció indígeta durant els segles V i IV a.C.	32
7.4	Elaboració i comerç de plata i plom	36
7.5	El paper d'Empòrion en la canalització de les importacions ceràmiques i amfòriques en territori indígeta entre els s VI i IV a.C.	38
7.5.1	Les importacions púniques	38
7.5.2	Les importacions etrusques	39
7.5.3	Les importacions gregues.....	39
7.5.4	Ceràmica de Grècia de l'Est.	40
7.5.5	Ceràmica àtica.....	40
7.5.6	Ceràmica grega d'extrem occident	41
7.5.7	Ceràmiques grises monocromes	42

8	LES TRANSFORMACIONS SOCIOECONÒMIQUES EN LA SOCIETAT INDIGETA.....	43
8.1	Fonamentació teòrica del canvi sociocultural.....	44
8.2	L'estructura socioeconòmica de la societat indígena del període comprés entre el s IX i el VII a.c. El desenvolupament de les comunitats d'àmbit local	45
8.3	La formació de les comunitats d'àmbit regional	47
8.4	El desenvolupament de les estructures sociopolítiques protourbanes indígetes....	50
8.5	El paper del comerç internacional de cereals en els canvis socioeconòmics de la societat indigeta	56
9	CONCLUSIONS PROVISIONALS	60
	BIBLIOGRAFIA.....	66
	ANNEX.....	72

RESUM

El present treball és, en primer lloc, una anàlisi de les motivacions que van portar a la fundació de la polis d'Empòrion durant la primera meitat del s VI a.C. i la seva evolució fins a finals del s IV a.C. Aquesta part del treball està basada, preferentment en la lectura i anàlisi dels treballs recents publicats per l'equip arqueològic del MAC Empúries.

En segon lloc, s'analitza com l'activitat comercial que van desenvolupar els comerciants emporitans amb la població indígeta, que vivia a la zona, va influenciar en les grans transformacions culturals i socioeconòmiques que va patir aquesta societat entre mitjans del s VI a.C. i finals del s IV a.C. Aquests grans canvis operats en la societat indígeta, s'analitzen aplicant la teoria endogenista del materialisme cultural desenvolupada per Marvin Harris i les teories exogenistes dels bens de prestigi i la teoria del sistema-món.

Des del punt de vista arqueològic, l'estudi de les restes que ens aportaran dades sobre aquests importants canvis socioeconòmics produïts en la societat indígeta, es basen en els treballs publicats per l'equip arqueològic MAC Ullastret i en les publicacions i memòries dels equips arqueològics que han treballat en els darrers anys en el jaciment de Mas Castellà de Pontós.

Paraules clau

Emporion, indígetes, excedents cerealístics, intercanvis comercials, transformacions socioeconòmiques

1 INTRODUCCIÓ

Aquest treball té com a finalitat analitzar en primer lloc el desenvolupament de la polis d'Empòrion, des del moment de la seva fundació al voltant del primer quart del s VI a.C, fins a finals del s IV a.C. I en segon lloc explicar l'impacte produït per l'activitat comercial duta a terme per aquesta polis grega d'origen foceu-massaliota, sobre l'estructura socioeconòmica i cultural de la població indígeta del seu entorn territorial, durant aquest període de temps.

La ciutat fou un important centre comercial de distribució tant de productes de luxe, com per exemple de la preuada ceràmica àtica, com també d'objectes i mercaderies de consum més habitual, elaborats als centres productors del Mediterrani Oriental, destinats a les poblacions indígenes de la costa mediterrània. S'analitza la importància d'aquest contacte comercial en l'important canvi econòmic i sociocultural que es va produir en la societat indígeta del seu entorn més proper durant aquest període de temps. Societat que va passar d'estar conformada per un seguit de reduïts nuclis aïllats d'origen familiar a constituir-se en una societat protourbana.

La fundació d'aquest primer assentament fou una conseqüència de la important relació comercial establerta entre els foces i el regne sud-occidental peninsular de Tartesso, el territori del qual, era molt ric en metalls. La ciutat jònica de Focea estava abocada a les activitats econòmiques relacionades amb el mar, ja que el seu territori era de petites dimensions i força pobre en recursos naturals. El comerç marítim foceu es va orientar a partir del s VII a.C. cap a Egipte, on va establir una delegació a Nàucratis, que li oferia la possibilitat d'accedir a l'enorme producció cerealística del país del Nil. L'obligatorietat de pagar amb plata les adquisicions de productes que aconseguien a Egipte, va impulsar als foces a abastir-se d'aquest metall a Tartesso. El desenvolupament d'aquest comerç durant el s VII i VI a.C, va motivar que els foces establissin un seguit d'assentaments al llarg de la costa peninsular ibèrica, per tal d'aprovisionar-se d'aigua i aliments, degut a que les seves naus, les pentecònteres, tenien poca capacitat per emmagatzemar aigua i queviures. Posteriorment, alguns d'aquests assentaments van esdevenir petits centres comercials. Aquest serà doncs l'origen molt probable d'aquest primer assentament d'Empòrion.

Els foces es van establir en una petita illa, al sud de l'actual Golf de Roses, molt propera a una costa constituïda en gran part per un seguit d'aiguamolls. Actualment aquesta antiga illa resta unida a terra ferma i acull el municipi de Sant Martí d'Empúries. Les excavacions arqueològiques realitzades en els anys 1994 i 1995, van posar al descobert un antic poblat indígena que havia estat habitat entre els segles IX i VI a.C. La cronologia de les restes dels habitatges grecs i de la ceràmica d'importació associada, donen una datació de l'inici de l'assentament en la primera meitat del s VI a.C.

Un fet decisiu per a la configuració d'Empòrion fou l'important impacte de la conquesta de la ciutat jònica de Focea pels perses a mitjans del s VI a.C. Aquest fet va generar l'emigració massiva de la meitat de la seva població cap a la seva colònia d'Alàlia a Còrsega. Aviat va aparèixer un conflicte entre els foces nousvinguts, ara dedicats a la pirateria i els etruscs i púnics establerts a la regió des de feia temps. La batalla d'Alàlia, com a conseqüència d'aquest conflicte, va provocar l'arribada a Empòrion de nous contingents de foces, fet que va propiciar el trasllat de l'antic assentament a un de nou situat a terra ferma. Un nou assentament de població anomenada Neàpolis, que donarà cabuda a molts més habitants dels que albergava el nucli inicial, anomenat a partir d'ara Paleà Polis. Per A.J. Domínguez Monedero (1996), la ciutat d'Empòrion es convertirà a finals del s VI a.C. en l'hereva per l'àmbit ibèric, del Languedoc i del Rosselló de l'antiga metròpoli, amb àrees d'influència compartida amb Massàlia.

Durant el s VI a.C. el paper difusor d'Empòrion és força reduït encara. Massàlia li proporciona les mercaderies que la ciutat després ven als indígenes del seu entorn. En aquest segle hi ha molt poca presència de ceràmica arcaica grega a la costa catalana, encara que ja es present a Ullastret i Mas Castellà de Pontós.

A l'inici del s V a.C., coincidint amb la important crisi econòmica que pateix Massàlia, i al no rebre la polis les suficients mercaderies del seu inicial centre aprovisionador, es veu obligada a cercar un nou circuit comercial que es concretarà en una ruta directa amb Alàlia i la Magna Grècia, itinerari que passarà posteriorment també per les Illes Balears, tal com ens indiquen les restes del derelict del Sec. Així doncs, la nova polis desenvoluparà una vocació cap al comerç amb les poblacions indígenes del seu entorn, i a la vegada crearà uns circuits econòmics amb zones peninsulars més allunyades, en els que la ciutat púnica d'Eivissa, jugarà un important paper. Les troballes d'abundant ceràmica grega del s V a.C. a la costa meridional francesa i a tot el litoral mediterrani, que mostren una gran coincidència amb les trobades a Empòrion, ens indicaran que la polis focea s'havia convertit ja en aquest segle en un gran centre distribuïdor de mercaderies.

La nova ciutat d'Empòrion durant el segle V a.C. i també a la primera meitat del s IV a.C. gaudirà del seu millor moment econòmic, polític i urbanístic, com a conseqüència del desenvolupament d'aquesta important xarxa comercial que distribuirà productes de consum i objectes de luxe a les poblacions indígenes de la costa meridional francesa i de la mediterrània peninsular.

A finals del s V a.C. es produeix un canvi d'orientació en el comerç emporità que amplia el camp dels seus productes, deixant de ser un comerç, pel que fa a ceràmica, exclusivament de peces de luxe. S'intensifiquen les seves relacions amb l'*oppidum* d'Ullastret, tal com ens ho indica la nombrosa quantitat de ceràmica d'importació d'aquesta època, trobada en aquest jaciment. Plantegem la hipòtesi de què determinades poblacions indígenes, com ara la mateixa Ullastret o el poblat de La Monediere al Llenguadoc Occidental podrien haver estat caps de pont per a la redistribució de mercaderies, fent el paper d'intermediaris amb les poblacions indígenes de l'interior.

L'activitat comercial d'Empòrion durant la segona meitat del s IV a.C., es veurà molt condicionada pel xoc de les dues potències emergents a la Mediterrània central: Roma i Cartago. El comerç emporità queda força restringit per la signatura del Segon Tractat entre Roma i Cartago l'any 348 a.C. En funció d'aquest fet, Empòrion que s'havia vist obligada a entrar en una confederació amb Massàlia, aliada de Roma, veu disminuït el seu mercat comercial a Iberia, limitant la seva àrea d'influència comercial fins a Màstia (Cap de Palos). Les importacions de ceràmica àtica són ara obra de Massàlia, com sembla demostrar la major distribució de ceràmica de figures negres al Languedoc que a l'Empordà. Empòrion distribuirà aquesta ceràmica al sud-est peninsular, però ara ja no en gran escala.

Aquest nou conflicte abans esmentat a la Mediterrània, provoca que les xarxes comercials focees es vegin força afectades negativament. Molts dels productes més valorats per la població indígena de la producció grega oriental, tenen moltes dificultats ara per arribar a la Península Ibèrica, fet que obligarà a Empòrion a fabricar uns productes que supleixin els que ara ja no arriben.

Malgrat les diferents dificultats econòmiques, el comerç enriqueix la ciutat, fet que es manifesta tant amb la creixent monumentalitat del seu urbanisme com amb l'increment de l'ús de la moneda emporitàna que gaudeix d'una àmplia circulació a partir del s V a.C. La ciutat constituirà fins a època romana una petita polis de no més de 3 ha. La seva estructura del segle V a.C. es coneix molt poc, encara que sembla clar que ja estava tancada per una muralla i comptava amb un recinte sacre, situat a la seva part meridional. Aquesta zona probablement s'utilitzava en un inici per fer els intercanvis comercials amb la població indígena dels voltants, sota l'emparedament de la divinitat. La construcció de la muralla denota, tenint en compte el seu alt cost econòmic, la prosperitat de la ciutat ja en aquests anys, a

la vegada que ens estaria indicant també l'existència d'una organització política pròpia de la polis. Durant el s IV a.C. es construeix una muralla nova a la part meridional.

Els mecanismes comercials emporitans que en els darrers anys s'han començat a considerar com a força desenvolupats, s'analitzen a partir de les restes ceràmiques, tant de vaixel·la com amfòriques i de l'estudi dels grans conjunts de sitges d'emmagatzematge de gra indigeta. També mereixen una especial atenció dos documents escrits sobre làmines de plom trobats, un a la pròpia Empòrion i l'altra al jaciment de Pech Maho (Aude), que proporcionen una molt important informació sobre el comerç emporità i entre altres aspectes, sobre el paper de personatges indígenes, amb capacitat jurídica, que intervenen en les transaccions comercials.

La pràctica comercial emporitana posa en contacte el món grec i la població indigeta. La influència hel·lènica serà decisiva en el procés de transformació socioeconòmica que desenvoluparà la població indígena del nord-est peninsular, en el camí de la generació de la cultura ibèrica. El vi, introduït prèviament en aquest territori pel comerç fenici, esdevindrà el producte que obrirà als focs la porta a les poblacions indígenes i amb ell arribarà la ceràmica especialitzada en el seu servei. Aquesta ceràmica d'importació està decorada en gran part amb escenes que pels focs tenen un contingut religiós i ritual. Encara que sembla clar que l'elit indigeta adquireix aquesta ceràmica àtica importada pel prestigi que aquesta li atorga, el contacte amb el món mitològic grec, els abocarà a un canvi cultural en el seu ideari. Constatem però, també, que si hi ha influències molt importants dels grecs sobre els indígenes, també aquestes influències es poden donar a l'inrevés. En aquest sentit considerem l'estudi de la interdependència d'aquestes dues societats.

Es posa en relleu l'important paper jugat per l'agricultura dels cereals i altres productes agrícoles de l'Empordà, conjuntament, amb menor mesura, dels metall en brut i dels productes artesanals (teles de lli, cordes...) que eren amb la ceràmica, els principals productes d'exportació de la polis.

A partir del s V a.C., Emporion comença a controlar el seu *hinterland* on, avui encara, es constaten les restes de parcel·lació que abastarien unes 15.000 ha. Estrabó (III,4,9), ens indica que era un territori en gran part dedicat a l'agricultura del cereal i del lli i de l'aprofitament dels joncs, ubicats als aiguamolls, que ocupaven una part d'aquest territori.

Els dos jaciments més importants del territori proper a Emporion, Ullastret i Mas Castellà de Pontós, seran l'altre referència arqueològica d'aquest treball, degut a la importància de les seves restes: ceràmica, tauletes de plom, sitges, muralles, restes d'urbanisme, recintes sagrats, que constituïran la font principal per desenvolupar una visió el més clara possible sobre la influència del comerç focu en el canvi cultural i socioeconòmic de la societat indigeta.

2 OBJECTIUS

2.1 Objectius principals

- Establir com evoluciona l'estructura de la ciutat d'Empòrion, des del punt de vista econòmic, demogràfic, social, urbanístic i monumental, des del primer quart del segle VI a.C. fins a finals del segle IV a.C. com a conseqüència seu desenvolupament comercial.
- Valorar l'impacte cultural que van provocar en la població indígena les relacions comercials que van mantenir aquests amb els fenicis, durant el s VII a.C.
- Elaborar un registre de les restes ceràmiques i amfòriques trobades tant a la Palaià polis, la Neàpolis, Ullastret i Mas Castellà de Pontós. El registre es confeccionarà a nivell tipològic, cronològic i d'origen, que ens permeti seguir

les activitats d'intercanvi comercial entre la polis i les poblacions indigetes del seu entorn.

- Establir quins són els trets principals de l'activitat comercial desenvolupada per la polis d'Empòrion, amb les poblacions indígenes del seu entorn, entre els segles VI i IV a.C. En aquest sentit esbrinar els productes més importants d'aquests intercanvis.
- Analitzar les transformacions de les estructures socials, culturals, econòmiques i polítiques que va patir la població indígena, entre els segles VI a.C. i IV a.C. Analitzar les causes principals de com un seguit de petites comunitats locals van donar lloc a la formació d'una estructura sociopolítica protourbana.

2.2 Objectius específics

- Establir quines són les circumstàncies que porten a la polis a crear, a inicis del s V a.C. una estructura política democràtica, a diferència de la seva germana Massàlia que és governada per una de tradició oligàrquica.
- Concretar quins són els usos simbòlics indigetes de la ceràmica importada, com el crater àtic, que passa d'utilitzar-se com a gran recipient per al vi en el banquet, a convertir-se en un símbol d'estatus de possessió individual, o altres peces àtiques que destinades inicialment al banquet, passen a tenir una funció funerària.
- Valorar la importància que va tenir la introducció del consum de vi en els banquets amb l'inici i la posterior normalització de les relacions comercials entre foces i indigetes.
- Conèixer quins són els mecanismes a través dels quals es dona sortida a l'excedent de producció agrària, principalment cerealística indígena, canalitzat a través d'Empòrion. En aquest sentit, esbrinar les característiques i funcions dels grans conjunts de sitges de Mas Castellà de Pontós.
- Analitzar com l'accés a determinades innovacions tecnològiques, l'origen de les quals està en els contactes comercials amb els foces, van permetre a la societat indígena transformar la seva producció agrària i a partir d'aquest fet desenvolupar les seves estructures sociopolítiques.
- Detallar com les principals troballes en els jaciments d'Ullastret, Mas Castellà de Pontós i altres jaciments empordanesos, ens proporcionen la informació necessària per entendre les transformacions que patirà la societat indígena en contacte amb els grecs, entre els segles VI i IV a.C.

3 JUSTIFICACIÓ

El fet de que aquest treball tingui com a un primer protagonista a l'antiga polis focea d'Empòrion, és degut al fet de que aquesta és l'única ciutat grega, conjuntament amb la seva veïna Rodhe, de la que tenim un testimoni arqueològic, a la costa ibèrica. Aquest fet li atorga una rellevància cabdal dins de l'estudi de la Història Antiga de la Península Ibèrica. L'anàlisi del desenvolupament de la ciutat des del primer quart del s VI a.C fins al s IV a.C. serà el primer gran objectiu d'aquest treball.

El comerç era el seu principal motor econòmic, tal com el seu nom ens indica. La polis en un inici fou un petit assentament de comerciants foces provinents de Massàlia, que es va establir en una petita illa al sud del Golf de Roses, probablement compartint el lloc en un inici amb navegants fenicis i etruscs. El seu objectiu era establir relacions comercials amb la població indígena de la regió. Aquests són els segons protagonistes d'aquest treball, els indígenes que vivien a l'entorn de la nova polis. La població indígena que ocupava aquest territori, va patir una profunda transformació socioeconòmica entre els segles VI i IV a.C.

L'anàlisi de l'impacte de les pràctiques comercials greges sobre aquesta població és el segon gran objectiu d'aquest treball. Aquests primers navegants focuus, establiran de bon començament una activitat comercial amb la població indígena del seu entorn, que s'anirà incrementant paulatinament, a la vegada que guanya en complexitat i que esdevindrà un factor clau en el canvi radical que patiran les estructures socials, econòmiques, polítiques i tecnològiques d'aquesta població. Aquest contacte comercial representa doncs una causa exògena cabdal, és a dir, un gran motor de civilització d'aquesta població autòctona del nord est peninsular.

El seu inici és doncs, el d'una petita zona mercantil ubicada en la ruta que unia Massàlia amb el sud peninsular. Tal com hem vist abans, la colònia fundada durant la primera meitat del s VI a.C. en aquesta petita illa rep el nom de Palaià polis. Posteriorment, al cap de poques dècades, els focuus ocuparan també un sector de territori a terra ferma, constituint el que s'anomena Neàpolis. Tal com escriu Xavier Aquilué,(2017) la polis serà des d'aquest moment una ciutat doble.

La Neàpolis va ser abandonada en època romana, no havent tornat a estar habitada, a diferència de la Palaià polis, en èpoques posteriors. Aquest fet ha facilitat de forma excepcional els treballs arqueològics encaminats a estudiar les seves diferents etapes urbanes. Durant el segle XVIII i inicis del XIX, es van produir les primeres intervencions en el jaciment, com les protagonitzades per alguns erudits de l'època com Josep Maranges o Manuel Romeu, realitzades per tal d'obtenir objectes destinats a formar part de les anomenades col·leccions d'objectes antics, precursors dels actuals museus. Durant la segona meitat del s XIX la ciutat va patir nombrosos espolis, fins que el 1887, la Diputació de Girona va començar a adquirir material procedent d'Empúries. Al mes de març del 1908 la Junta de Museus de Barcelona va començar les excavacions oficials de la polis. Tal com ha explicat Xavier Aquilué (2017) la recuperació d'Empúries s'emmarca dins del moviment del Noucentisme. Empúries va adquirir un important valor simbòlic i ideològic. Era la prova arqueològica que vinculava a Catalunya amb el seu passat greco-romà. En aquest sentit, les excavacions d'Empúries es van concebre com un projecte de país. La direcció de les excavacions la va dur a terme, en el seu inici, Josep Puig i Cadafalch, que va marcar uns criteris de gestió que han estat seguits pels diferents equips científics fins a l'actualitat. Durant la Segona República el conjunt arqueològic va ser dirigit per Pere Bosch Gimpera. Després de la Guerra Civil va ser anomenat director Martin Almagro Basch, arqueòleg que va gestionar el jaciment durant la dictadura franquista. Temps difícils, en els quals es van arribar a utilitzar batallons disciplinaris de soldats republicans represaliats per excavar la ciutat romana durant els anys 1940-42. Acabada la dictadura, Enric Sanmartí va dirigir el jaciment arqueològic a partir del 1981. L'any 1990 el conjunt es va integrar en el Museu d'Arqueologia de Catalunya (MAC). Els successius directors del Parc Arqueològic, des del 1997 fins el 2010, han estat Ricard Batista, Aurora Martín i Xavier Aquilué. Actualment la direcció l'ostenta Marta Santos.

En els darrers anys, l'equip d'arqueòlegs vinculat al Museu d'Arqueologia de Catalunya, ha continuat desenvolupant una ingent tasca d'investigació, plasmada en la publicació d'un important nombre de treballs, entre els que citaré : "*L'arqueologia grega a Empúries. Un discurs en construcció*" Marta Santos (2008). "*Darreres recerques sobre la gènesi de l'enclavament grec d'Empòrion*" Pere Castanyer , Marta Santos i Joaquim Tremoleda (2011). "*Emporion arcaica: los ritmos y las fisonomias de los dos establecimientos originarios, a partir de los últimos datos arqueológicos*". Marta Santos, Pere Castanyer i Joaquim Tremoleda (2013). "*Noves evidències del comerç fenici amb les comunitats indígenes de l'entorn d'Empúries*" Xavier Aquilué, Pere Castanyer, Marta Santos, Joaquim Tremoleda.(2008). "*Elaboración y comercio de plata y plomo en la Emporion griega y en*

los hábitats ibéricos de su entorno” Pere Castanyer, Marta Santos, Xavier Aquilué, Joaquim Tremoleda, Enriqueta Pons, Aurora Martín, M Carme Rovira i Josep M. Mata (2007). El projecte de la pròxima campanya té com objectiu l’excavació i estudi de l’àrea portuària de la Neàpolis. L’estudi de la polis grega d’Empòrion, és doncs encara un tema molt obert, i que ofereix unes molt bones perspectives d’estudi.

Tal com em vist abans, Empòrion es converteix en la principal porta d’entrada de la civilització clàssica a la regió nord est de la Península. El primer assentament en la petita illa de Palaià polis, va comptar probablement amb el vist i plau de les elits indígenes, que devien veure en els grecs nousvinguts la possibilitat d’obtenir uns productes nous i exòtics. Segurament aquesta permissivitat indígena es deuria al fet de que la població indígena de la regió ja havia entrat en contacte amb altres comerciants del Mediterrani Oriental, fet afavorit per la seva avantatjosa posició en les principals rutes de comerç del s VII a.C. Les excavacions realitzades tant a la Palaià polis (Aquilué et al. 2004; Santos 2003) com a la necròpolis de Vilanera (Aquilué et al. En premsa), van permetre concretar l’existència de ceràmica i altres materials procedents del comerç fenici.

“Destinat inicialment a consolidar les relacions econòmiques amb les poblacions indígenes de l’entorn, aquest nucli portuari foceu es convertirà amb el temps, en un vector clau en el desplegament d’unes rutes marítimes comercials a més llarga distància dirigides essencialment a les àrees més actives d’intercanvi del món ibèric peninsular de la zona llevantina i del SE”

(E.Sanmartí 1990)

La influència d’Empòrion, sobre les poblacions indígenes veïnes, es manifesta amb molta claredat en els dos jaciments propers a la polis grega, que seran també objecte prioritari de l’estudi d’aquest treball . En primer lloc l’oppidum d’Ullastret, capital dels indigets i el més gran nucli ibèric de Catalunya, conjuntament amb la seva necròpolis de Serra de Daró, una de les poques necròpolis catalanes conegudes d’aquest període. En segon lloc el jaciment de Mas Castellà de Pontós, amb una extensió de 5 ha, ocupat ja des del s VII a.C. S’hi ha localitzat més de 2.000 sitges, fet que porta a pensar que aquest poblat estava especialitzat en la producció de cereals a gran escala i en la seva comercialització a partir de la polis d’Empòrion.

4 METODOLOGIA

La metodologia emprada en aquest treball consisteix en posar en pràctica tots aquells mecanismes d’estudi que ens permetin assolir els objectius proposats.

A. Cerca i lectura de la bibliografia publicada sobre:

- La fundació i el desenvolupament de la polis d’Empòrion. Aquesta referència bibliogràfica prioritzarà especialment les publicacions recents de l’equip d’arqueòlegs vinculat al MAC Empúries, que han treballat o ho estan fent sobre el terreny. Es tindrà en compte també l’obra d’altres autors més teòrics, especialment pel que fa a A.J.Domínguez Monedero.
- Els jaciments d’Ullastret i Mas Castellà de Pontós. Com en el cas d’Empòrion, prioritzant els treballs publicats pels equips d’arqueòlegs en els darrers anys.
- Les relacions comercials d’Empòrion amb les poblacions indigetes. Prioritzant, les publicacions referides a més de les restes de ceràmica, a l’anàlisi de les sitges de gra, en els diferents jaciments indigetes, que ens aportaran una valuosa informació sobre el comerç de cereal. Es consultaran treballs sobre l’evolució del paisatge vegetal en relació amb l’ús del territori de l’Empordà.

- Cerca i lectura de la bibliografia referida a la ideologia, pràctiques rituals i banquet en les societats indígenes de Catalunya, així com la introducció del consum del vi, el seu comerç i l'inici de la viticultura.
 - Les estructures socioeconòmiques de la població del NE de Catalunya al s VII a.C. Les transformacions socials i polítiques que es produeix en la societat indigeta durant els segles V i IV a.C. Molt relacionat amb l'anterior transformació esmentada, es visualitza un destacat canvi econòmic, produït probablement per una molt important innovació tecnològica. S'analitzarà la bibliografia referida també a aquest apartat.
- B. Elaborar un registre el més acurat possible sobre la tipologia, cronologia i procedència de ceràmica trobada en les diferents excavacions realitzades, principalment en els tres jaciments anteriors, així com en les seves necròpolis. La ceràmica, tant pel que fa a les peces de vaixel·la com a les amfòriques, són un dels pocs testimonis imperibles del comerç d'aquesta època, ja que les restes de teixits, objectes metàl·lics, etc són inexistents o molt rars. Aquest constarà principalment de les ceràmiques fenícies i púniques, àmfors ebusitanes, ceràmica comuna ebusitana, ceràmica coríntia, àmfora coríntia, àmfora de tipus jònic, ceràmica àtica de figures negres, de figures roges, ceràmica de Massàlia, ceràmica oxidada amb decoració pintada, ceràmiques grises monocromes, àmfora de Massàlia, ceràmiques etrusques, el *bucchero nero* i àmfora etrusca. L'anàlisi del registre, tenint en compte la cronologia, la procedència i la coincidència en els diferents jaciments ens poden orientar per tal de conèixer les característiques d'un determinat tràfic comercial.

5 MARC TEÒRIC

Per desenvolupar l'anàlisi sobre la fundació i desenvolupament de la polis d'Empòrion, s'han pres com a referència els llibres, articles, informes i memòries dels següents autors:

- Adolfo J. Domínguez Monedero. Els seus treballs “ *Los griegos en la Península Ibérica* ” i “ *Los focos y sus ciudades, entre Jonia, la Magna Grecia y el Occidente. Diversidad material e identidad étnica* ”, són dues peces claus per entendre les circumstàncies i motivacions que van portar a la fundació de la polis. Aquests treballs emmarquen la fundació de la polis i el seu desenvolupament inicial dins de la gran expansió del comerç foceu d'aquest període. El seu treball “ *La Ciudad griega de Emporion y su organización política*”, ens acosta a la realitat de la nova polis i dona una visió de la vida dels seus habitants i de la seva voluntat d'organitzar-se com a col·lectivitat.
- Joaquín Ruiz de Arbulo, en els seus treballs “ *Emporion. Ciudad y territorio* (s. VI-I a.C.)”, i “ *Sobre el ágora de Emporion*”, ens transmet l'estat de la qüestió, en referència a la informació existent sobre la polis, a l'inici dels anys 90 del segle passat.
- J.M. Palet i alt. Diferents treballs sobre el paleoambient emporità: “ *L'estructuració dels espais agraris en època romana a Catalunya: aportacions de l'estudi arqueomorfològic del territori*”; “ *El paleopaisatge fluvio-estuari d'Empúries*”, “ *Pastando en las marismas. Una aproximación desde la técnica del microdesgaste dentario a la alimentación del ganado ovino en el Empordà romano (noreste de la Península Ibérica)*”.
- M.J. Pena, va publicar, a finals dels anys 80, el seu interessant treball “ *Hipòtesis noves sobre Empúries a partir de l'anàlisi de les fonts literàries* ”, on analitza els

texts de Titus Livi (XXXIV,9) i d'Estrabó (III,4,8), per intentar esbrinar l'existència d'una possible ciutat indigeta al costat d'Empòrion.

- Rosa-Araceli Santiago en el seu treball “ *El texto de Estrabón en torno a Emporion a la luz de los Nuevos descubrimientos arqueológicos y epigráficos* ”, ens aporta una nova visió sobre les fonts antigues en l'estudi de la polis focea.
- Anna Pujol Puigvehí, en el seu exhaustiu treball “ *El comercio de Emporion* ”, aporta una informació molt detallada sobre el comerç de la ciutat, basada tant en l'estudi dels diferents tipus de ceràmica trobada en les diferents excavacions d'Empúries com en dels jaciments indigetes propers. És una de les obres de referència més importants d'aquest treball.

En els darrers anys, l'equip d'arqueòlegs vinculat al Parc Arqueològic d'Empúries, format per Marta Santos, Pere Castanyer, Joaquim Tremoleda, Xavier Aquilué i altres, ha dut a terme un seguit de publicacions sobre les darreres excavacions que han portat a terme al jaciment i al seu entorn. Són una referència fonamental pel desenvolupament d'aquest treball i caldria destacar els treballs: “ *Elaboración y comercio de plata y plomo en la Emporion griega y en los hábitats ibéricos de su entorno* ”, “ *Noves evidències del comerç fenici amb les comunitats indígenes de l'entorn d'Empúries* ”, “ *Emporion arcaica : los ritmos y la fisonomias de los establecimientos originarios, a partir de los últimos datos arqueológicos* ”, “ *Darreres recerques sobre la gènesi de l'enclavament grec d'Empòrion* ” i “ *L'arqueologia grega a Empúries. Un discurs en construcció* ”.

Pel que fa a l'anàlisi del jaciment d'Ullastret, els treballs bibliogràfics de referència són els publicats per l'equip actual d'arqueòlegs vinculat al jaciment, principalment Aurora Martín, Gabriel de Prado i Ferran Codina, que han publicat en els darrers anys els resultats de les excavacions realitzades en aquest darrer període. D'entre aquestes obres, s'han pres com a referència “ *Intervencions arqueològiques al conjunt ibèric d'Ullastret durant el bienni 2012-2013* ”, “ *Sondeig arqueològic al fossat del Puig de Sant Andreu* ”, “ *El tesoro de dracmas emporitanas hallado en el Puig de Sant Andreu. El contexto arqueológico* ”, “ *La zona 14 de l'Oppidum del Puig de Sant Andreu d'Ullastret. Un conjunt arquitectònic dels segles IV i III a.C.* ” i “ *El paisatge periurbà de l'oppidum d'Ullastret : Una nova imatge de la morfologia i del funcionament d'una ciutat ibèrica* ”.

Pel que fa a l'estudi del jaciment de Mas Castellà de Pontós, s'han pres com a referència els treballs dels arqueòlegs A.M.Adroher, E.Pons, D.Asensio i J.Ruiz de Arbulo, principalment en els treballs “ *El yacimiento de Mas Castellà de Pontós y el comienzo del cereal ibérico en la zona de Emporion y Rhode* ” i “ *El complex arqueològic ibèric de Mas Castellà de Pontós. Les campanyes d'excavació 2014-2015* ”.

Pel que fa a altres jaciments de l'entorn d'Empúries, s'ha consultat el treball de Josep Casas “ *Prensas para la elaboración de aceite en el establecimiento rural ibérico de Saus. Notas sobre la explotación del campo en el territorio de Emporion* ”.

L'estudi de les transformacions de les societats indígenes de Catalunya, entre els segles VII i IV a.C, va començar amb Bosch-Gimpera, que durant l'època dels anys 30 del segle XX, utilitzant el marc teòric històrico-cultural, va basar els seus treballs en la idea de l'origen africà de la cultura ibèrica. Les transformacions culturals es devien, segons aquest autor, principalment a moviments de la població. Per Maluquer de Motes en canvi, dècada dels anys 70 del segle XX, es va produir un procés d'aculturització generat per la ciutat grega d'Empòrion. Per la seva part M.Taradell afirmava que els canvis socials i culturals eren el resultat de la influència d'una cultura ibèrica formada en el Sud de la Península Ibèrica a partir del contacte amb altres pobles mediterranis. L'any 1977, coincidint amb la primera reunió científica duta a terme a Barcelona per tractar aquesta temàtica, es va començar a

datar la cronologia inicial dels elements d'aquest canvi, com ara la ceràmica a torn, a partir d'excavacions arqueològiques com la d'Ullastret. E.Junyent, en els primers anys d'aquest segle, va plantejar que la cultura ibèrica era el resultat de la base indígena més l'impacte colonial. Finalment, en els darrers anys, autors com J.Sanmartí o D.Asensio, constaten el paper decisiu que en aquest procés de canvi sociocultural va tenir el comerç arcaic fenici en les comunitats indígenes de la costa catalana.

Pel que fa a l'anàlisi de la influència del comerç emporità en la societat indigeta, utilitzaré la teoria del model materialista cultural de Marvin Harris (1982). L'aplicació d'aquesta teoria sobre el canvi social, es fonamenta en l'aplicació que J.Sanmartí, D.Asensio, M.C. Belarte, A.Martín i J.Santacana, van fer en el seu treball "*De les comunitats locals als estats arcaics: la formació de les societats complexes a la costa del Mediterrani occidental*" en el que es constata que les dades arqueològiques responen a l'aplicació d'aquesta teoria.

Aquesta teoria té un caràcter netament endogenista. Però com la presència del comerç emporità està totalment documentat entre les poblacions indigetes entre els segles VI i IV a.C. no exclou en l'anàlisi del canvi social d'aquesta població el paper determinant del comerç colonial foceu. La teoria materialista cultural i l'impacte comercial foceu no tenen perquè excloure's, més aviat crec que són complementaris. Seguint amb l'evidència d'aquests contactes comercials, aplicarem també dues teories exogenistes més: la teoria dels béns de prestigi i la teoria del sistema-món. Per altra part, el treball de (M.Dietler 1990, 1996, 1999), ens aclariran l'important paper que juguen els banquetes en els contactes comercials abans esmentats.

A més de l'anteriorment esmentat, els principals treballs de referència en aquest apartat sobre l'impacte comercial foceu sobre la població indigeta són els publicats per J.Sanmartí, en solitari "*Les relacions comercials en el món ibèric*" i conjuntament amb D.Asensio i A. Martín "*Les relacions comercials amb el món mediterrani dels pobles indígenes de la Catalunya sudpirinenca durant el període tardoarcaic (CA.575-450 a.C.)*" i amb R.Plana i A.Martín "*Les estructures socials en els estats ibèrics de la costa de Catalunya*". El de D.Asensio, J.Francès i E. Pons "*Les implicacions econòmiques i socials de la concentració de reserves de cereals a la Catalunya costanera en època ibèrica*", de R.Olmos "*Relaciones de la élite ibérica y el Mediterraneo en los siglos V y IV a.C.*" i de F.Gracia "*Producción y comercio de cereal en el N.E. de la Península Ibérica entre los siglos VI-II a.C.*".

Els treballs de Samuel Sardà, seran un referent imprescindible per l'anàlisi que va jugar el banquet, principalment en els seus treball "*Arqueologia, viticultura i consum de begudes alcohòliques: els primers vins de Catalunya (segles VII-VI a.C. i "Ideologia, pràctiques rituals i banquet al nord-est de la Península Ibèrica durant la Protohistòria*".

6 DESENVOLUPAMENT DE LA POLIS D'EMPÒRION

6.1 La fundació

Els principals treballs arqueològics, liderats per X. Aquilué, Pere Castanyer, Marta Santos i Joaquim Tremoleda, realitzats per tal de conèixer l'estructura arcaica de la ciutat d'Empòrion, s'han dut a terme en els darrers decennis. Les excavacions es van iniciar el 1994 i segons X. Aquilué (1999), van marcar una nova etapa en l'estudi de la gènesi de la polis d'Empòrion.

Les intervencions realitzades durant els anys 90 del segle passat al poble de Sant Martí d'Empúries, van confirmar arqueològicament l'existència d'un poblament indígena, ubicat en els terrenys del promontori ocupat actualment per aquest municipi. L'ocupació indígena és va mostrar com a prèvia, cronològicament, a l'establiment foceu. Segons P. Castanyer et al. (2011), aquest poblament indígena, s'inicià durant les darreres etapes del Bronze Final i es consolidà durant els inicis de l'Edat del Ferro, entre el s VII i l'inici del s VI a.C. Les restes arqueològiques indiquen la presència d'aquesta comunitat indígena que gaudia de la posició estratègica que li proporcionava aquest petit turó costaner, per tal de relacionar-se amb el comerç mediterrani i per connectar-lo a la vegada amb l'interior de la regió, seguint el curs dels rius Fluvià i Ter que convergien en la seva desembocadura en aquest punt del litoral.

Segons M. Santos et al. (2011), les dades arqueològiques aconseguides fan pensar en un canvi important en les característiques del poblament indígena d'aquesta regió del nord-est de la Península, a partir del començament del 1er. mil·lenni. Les formes anteriors de poblament del territori, que sembla remuntar-se al Neolític, eren de tipus molt més estacional. La situació canvia a partir d'aquestes dates amb l'establiment de petits poblats ubicats en turons costaners, com és el cas de la fase I de Sant Martí d'Empúries, població que sembla presentar l'objectiu de controlar el litoral i les dues desembocadures dels rius Ter i Fluvià. Aquest canvi de paradigma també és present en el territori més a l'interior, situat en les planes al·luvials, com per exemple el jaciment de Mas Gusó de Belcaire (Casas/Soler 2004).

Segons Castanyer et al. (2011), pel que fa al promontori de Sant Martí d'Empúries, les restes ceràmiques trobades en els estrats més profunds, tant a la zona de la Plaça Major com a la zona nord del jaciment, ens indiquen la seva pertinença a l'etapa cultural del Bronze Final. Per altra part, aquest es confirmaria amb la troballa d'un conjunt de peces de bronze, entre les que hi ha destrals de taló i d'aletes, corresponen també al mateix període. Segons M. Santos (2007), aquesta troballa remarca el valor estratègic d'aquest poblament, pel que fa a l'inici de l'intercanvi comercial amb altres pobles mediterranis. De la primera etapa de poblament, solament s'han recuperat restes de fons de cabanes, de vegetals i fauna, que indiquen l'adaptació d'aquesta població al seu entorn, caracteritzat fonamentalment per un paisatge de maresmes litorals. L'etapa del Bronze final coincideix amb la introducció i consolidació dels rituals d'incineració al territori. En aquest sentit les restes trobades a Parrallí de les Corts (Pons, 1984) i principalment les de la necròpolis de Vilanera (Agustí et al, 2004) situen l'inici de la utilització com a necròpolis d'aquests terrenys en la mateixa fase d'ocupació del promontori de Sant Martí d'Empúries, entre els segles IX i VII a.C. Aquest poblament indígena era encara poc estable, com queda reflectit en l'abandonament temporal del poblament durant uns decennis. El repoblament del turó té lloc posteriorment, durant el període de la primera edat del Ferro, ja molt avançat el s VII a.C. L'establiment dels intercanvis comercials mediterranis i la seva relació amb les poblacions indígenes de l'interior provoquen l'establiment definitiu de la població indígena en aquest hàbitat. Aquesta estabilització dels intercanvis comercials amb els fenicis i etruscs en primer lloc i amb els focuus posteriorment, es va veure facilitada principalment per l'existència d'una petita badia situada al sud del turó que feia les funcions de port natural. Per altra part, el fet de que en el mateix lloc tenien la seva desembocadura a l'època, els

cursos dels rius Fluvià i Ter, permetia l'accés dels productes comercials d'importació a les poblacions indígenes de l'interior del territori.

L'estructura d'aquesta segona fase del poblament del turó, a partir de la segona meitat del s VII a.C. es comença a conèixer gràcies a les excavacions portades a terme l'any 1994 a la Plaça Major de Sant Martí D'Empúries, que va permetre diferenciar una fase més antiga datada entre la segona meitat del s VII a.C. i principis del s VI a.C. tal com s'explica Aquilué et al. (2002), es va documentar un conjunt de cabanes de planta subrectangular separades per zones de carrers i espais col·lectius. Els habitatges estaven construïts amb parets fetes amb estructura vegetal i terra compactada sobre una base de pedres. Dins d'algunes d'aquestes cases van aparèixer diverses llars amb soleres d'argila i un forn fet també d'aquest material. La primera ocupació d'aquesta segona fase es produeix a la part més enlairada del promontori, interpretant-se aquest fet, com a funció de talaia per tal de controlar el litoral proper. Posteriorment la mida del poblat augmenta al ocupar-se els vessants del turó. Tal com van demostrar les excavacions realitzades l'any 1998 a la zona nord del municipi, que van descobrir una estructura a l'aire lliure d'ús col·lectiu amb la funció de molta i processament de gra, amb basaments per molins i estructures de combustió.

Les restes trobades associades als hàbitats de la primera fase d'aquesta segona ocupació del turó, ens indiquen clarament una cultura de tradició indígena, però en la seva fase més recent, fins al primer quart del s VI a.C. comencen a aparèixer els materials d'importació, com les àmfores de procedència fenícia, elaborades al sud de la Península de tipus T-2.1.1.1.2 J.Ramón (1995), així com també àmfores ebusianes del model T-10. 1.2.1 (Santos, 2003). La influència etrusca es manifesta en aquest primer quart del s VI a.C. amb restes d'àmfores de vi i fragments de ceràmica *bucchero nero* (Aquilué et al.2006). En aquestes primeres dècades del segle VI a.C. apareixen les primeres restes de ceràmica grega, principalment ceràmica coríntia, copes jòniques i peces de ceràmica grisa d'origen massaliota (Castanyer et al.1999).

Per una altra banda, aquests treballs van treure a la llum les restes de les primeres construccions greges, que mostraven els primers elements de l'estructura del nucli inicial colonial. Aquestes troballes van ser complementades per les noves intervencions arqueològiques realitzades a la zona nord del municipi. (Aquilué et al. 2000 i 2002).

Les excavacions van confirmar el caràcter mercantil del primer assentament. Aquest promontori natural, anomenat com Palaia Polis i qualificat com a una illa per Estrabó (III,4,8), va estar ocupat des d'antic, tal com hem vist anteriorment, degut a la seva posició estratègica. Disposava d'una petita badia costanera on podien atracar els vaixells amb facilitat i amb la confluència a la zona de les desembocadures dels rius Ter i Fluvià. Aquestes característiques van permetre l'existència d'un poblat indígena amb contacte amb les rutes comercials marítimes mediterrànies i a la vegada estava ben connectat amb l'interior del territori. Segons M.Santos (2007), l'inici del poblament s'hauria de situar en els inicis del primer mil·lenni, encara que les restes arqueològiques més antigues pertanyen al s VII a.C. Les restes dels habitatges, mostren espais domèstics, així com també d'ús col·lectiu (Castanyer et al.1999). Segons M.Santos (2003), el fet de que en els estrats de la segona fase d'ocupació indígena del promontori van aparèixer restes amfòriques de procedència fenícia, sembla indicar l'existència d'intercanvis comercials esporàdics per les factories fenícies del sud i sud-est peninsular, així com des de l'illa d'Eivissa. Aquest contacte comercial va ser confirmat posteriorment per les recerques portades a terme a la necròpolis d'incineració del turó proper de Vilanera, on es van trobar nombroses restes d'aixovar funerari de procedència fenícia (Aquilué et al. 2008).

Segons Aquilué et al.(2006), durant l'inici del s VI a.C, es van donar els primers contactes comercials amb els navegants focuus provinents de Massàlia, com ens indiquen les restes de ceràmica massaliota, així com d'algunes peces etrusques.

6.2 La Palaiaà Polis

Segons M.Santos (2003), les restes estratigràfiques analitzades indiquen la datació d'una instal·lació estable d'un establiment foceu en el segon quart del s VI a.C. Aquesta conclusió està motivada per l'aparició a partir d'aquesta data de molts més materials ceràmics d'importació, d'una nova tècnica constructiva amb parets de tova sobre base de doble parament de pedra i a una nova estructuració de l'espai habitat. Segons Aquilué et al.(2000), s'inicien durant aquest període les primeres activitats artesanals colonials, concretament la fabricació de la vaixel·la de ceràmica gris monocroma, de tradició focea occidental. És a dir, es fa efectiva la fundació d'un *emporion* estable, que tindria com a funció mantenir una activitat comercial permanent amb la població indígena de la regió. La presència de materials ceràmics de fabricació indígena, sembla indicar un poblament mixt del poblat. El caràcter comercial i artesanal de l'assentament, lligat al seu context portuari faria força versemblant la convivència d'elements focuus i indígenes en el mateix hàbitat.

Les excavacions realitzades l'any 1994, a la Plaça Major del municipi de Sant Martí d'Empúries van treure a la llum per primera vegada les restes de les construccions de la fase arcaica, superposades sobre les restes del poblat indígena anterior. Es constata una diferenciació evident d'aquestes construccions en relació a les indígenes anteriors. L'any 1998, es van continuar els treballs al sector nord del promontori. Segons Aquilué et al. (2010) van permetre concretar un gran canvi de les estructures constructives i de les activitats artesanals documentades, en el pas del primer al segon quart del s VI a.C. respecte a l'hàbitat indígena anterior. Aquest canvi descobert en l'estructura poblacional, evidencia l'inici de l'establiment dels primers comerciants focuus que varen desenvolupar l'activitat d'intercanvis comercials, que ja era present en el lloc, amb la població indígena que va continuar ocupant l'indret.

A partir d'aquestes excavacions dutes a terme l'any 1998, es va començar a concretar l'estructura d'aquest primer enclavament foceu. Es va documentar un carrer d'uns 3 metres d'amplada amb direcció est-oest que les dades estratigràfiques situen una cronologia del segon quart del s VI a.C. El carrer va continuar sent utilitzat com a mínim fins als inicis del s IV a.C. A les dues bandes del carrer, l'excavació va posar al descobert restes de construccions realitzades amb sòcols de pedra irregular sobre els quals pujaven les parets de tova. Per Castanyer et al. (2011), d'aquesta primera etapa, (fase IIIa2) s'ha de remarcar la troballa d'una estructura de planta trapezoidal de 3,20/2,80 m d'amplada per 8 metres de longitud, amb una estructuració interior que indica la seva funció domèstica. Molt properes a aquesta construcció, van aparèixer restes que mostraven l'existència d'un espai dedicat a l'elaboració de vaixel·la ceràmica, amb la presència d'un forn de planta circular de mida petita, 1,10 metres de diàmetre, amb parets d'argila. El context de materials, incloent-hi les troballes de peces ceràmiques de coccio defectuosa, permet vincular el funcionament d'aquesta senzilla instal·lació amb la fabricació de vasos de ceràmica grisa monocroma i altres elements de ceràmica comuna i morters que, tant per la seva tècnica d'elaboració com pel seu repertori morfològic, han de relacionar-se directament amb els pobladors d'arrel focea instal·lats des d'aleshores a l'indret (Aquilué et al.2000). Sobre aquestes restes, es van bastir entre l'últim terç del s VI i l'inici del s V a.C. una sèrie d'habitacles corresponents a un mateix bloc, amb accessos a la façana nord del carrer. Cases d'ús domèstic, amb un únic espai, de planta ortogonal, d'una amplada aproximada de 2,50 metres i una longitud de 8 metres, amb petit desnivell, adaptant-se al terreny, est-oest. Aquesta estructura no es va modificar en unes reformes portades a terme a mitjans del s V a.C. La utilització d'aquests habitatges es va prolongar fins al primer quart del s IV a.C. Aquestes cases presenten en definitiva una ambivalència i un caràcter, d'alguna manera híbrid, que no ha d'estranyar en absolut en aquest primer nucli empòric. Aquest havia necessàriament de fonamentar-se en una interrelació molt estreta amb l'element autòcton, que hauria estat sempre present (P.Castanyer et al,2011).Es destacable el fet de que el conjunt d'habitacles d'aquest primer poblament grec que ha vist la llum, formen una estructura regular i organitzada.

Fig. 1. Materials de l'estructura funerària 9 de la necròpolis del Ferro Inicial de Vilanera: dipòsit *in situ* dins de la fossa.
FONT: Foto de Janus,S.L.

Segons Estrabó (III,4,8), el culte a la deessa Artemisa Efèsia es va portar des de Massàlia a Empòrion. No s'ha trobat però cap resta de recinte sacre a la Palaià Polis dedicat a aquesta deessa, durant el període comprès entre els s VI i V a.C. Però a la part oriental del turó es va documentar, per M. Almagro (1964) i X. Aquilué (1999) un fris amb dues esfinxs contraposades, en relleu de pedra sorrenca, i un capitell jònic, que es poden probablement atribuir a una construcció de caràcter religiós. Bosch Gimpera (1938) va situar la seva cronologia en època hel·lenística i Almagro (1951) i García Bellido (1948) en època romana.

L'equip científic, constituït per Pere Castanyer, Marta Santos i Joaquim Tremoleda, que lidera actualment les excavacions arqueològiques a Empúries, afirma la seva convicció en la responsabilitat directa de Massàlia en l'establiment del primer nucli focea a l'illa de Paleà polis. Segons Castanyer et al. (2011) arran de la conquesta de Focea pels perses al voltant de l'any 540 a.C. es va reestructurar l'estratègia comercial focea al Mediterrani Occidental. Es va consolidar el protagonisme de Massàlia com a element principal de les seves activitats comercials marítimes occidentals. La fundació d'Empòrion respon doncs a la necessitat d'un assentament de reforç del desenvolupament del comerç massaliota. El nou enclavament agafa el paper de punt d'avituellament i d'inici de les activitats comercials amb les comunitats indígenes del litoral NE peninsular. En aquests anys es produeix un important desplaçament de la població focea degut a l'atac dels perses; més de la meitat dels seus habitants abandona la ciutat, una part de la qual probablement, va fer augmentar la població del nou assentament. Però sens dubte l'augment d'aquesta activitat comercial va comportar també l'arribada de nova població indígena que es van instal·lar a les rodalies, en el mateix promontori o en la zona portuària.

Aquest assentament comercial doncs, era un més dels que els focs havien anat instal·lant a la costa peninsular ibèrica, coincidint en alguns casos amb llocs on els fenicis ja s'hi havien establert. Aquest establiment es comporta de manera diferenciada respecte a la majoria d'aquests assentaments comercials focs, perquè s'acabarà convertint, a diferència de la major part dels altres, en un nucli urbà. Segons A.J Domínguez Monedero (2011), aquest fet es va produir gràcies a que va patir una menor pressió dels indígenes de la zona, en relació a la que podrien haver tingut aquests petits *empòrions* instal·lats en el

sud i sud-est de la Península on la pressió dels indígenes i fenicis podria haver estat major, fet que hauria impedit el seu desenvolupament urbà. En un primer estadi, Massàlia hauria intervingut també per tal facilitar la consolidació d'aquest petit nucli urbà.

Sembla que els primers navegants massaliotes arribats a l'illa van aprofitar els contactes que la població indígena havia tingut amb fenicis i etruscs des de feia dècades. Segons A.J. Domínguez Monedero (2001), la seva fundació fou la conseqüència d'un pacte amb les poblacions locals que van valorar les avantatges que per a ells tindria permetre la instal·lació d'un nucli grec proper. En tot cas aquesta població indígena els hi van cedir l'illot perquè els focs construïssin el seu establiment.

6.3 La Neàpolis

En el moment en que l'espai del turó queda saturat es comencen a ocupar els terrenys situats al sud de la petita badia portuària. Així doncs, passades poques dècades, aproximadament sobre el 540 a.C. els focs ocupen un territori a terra ferma situat al sud de l'illa original. Aquesta ocupació coincideix cronològicament amb la conquesta de la polis Focea pels perses i el posterior èxode d'una part molt important de la seva població, així com també la d'altres polis jòniques que havien caigut també sota el domini persa. El coneixement sobre l'estructuració de les primeres fases de la Neàpolis sorgeix a partir de les excavacions dutes a terme a partir de l'any 2005 al sector de l'*estoa* d'època hel·lenística. La Neàpolis va patir una profunda remodelació urbanística durant el s II a.C. i les estructures de la ciutat arcaica van quedar cobertes per aquestes noves edificacions. Aquests treballs arqueològics van començar a donar a conèixer aquesta estructura de la ciutat dels s VI i V a.C. que restava oculta per aquestes reformes del s II a.C. Aquestes excavacions es van complementar amb les realitzades els anys 2007 i 2008 en el límit nord-occidental de la ciutat.

Segons X. Aquilué et al. (2011), les excavacions realitzades des de l'any 2005, en el sector de l'àgora, han permès estudiar una seqüència estratigràfica i constructiva que comença en els nivells més profunds de la primera ocupació arcaica de la polis. En aquest sector va aparèixer una trama urbana composta per alguns carrers estrets en direcció nord-sud, formada per habitacles domèstics i que van a parar a un carrer bastant més ample, orientat d'est a oest. L'estudi de l'estratigrafia permet assegurar que pertanyen a l'època de la fundació i que es van mantenir força inalterables fins a la construcció de l'*estoa* al s II a.C. Segons P. Castanyer et al. (2011), les excavacions més recents dels nivells més inferiors d'aquesta zona han permès constatar la presència d'habitacles d'ús domèstic associats a estructures artesanals de caràcter metal·lúrgic, amb presència de forns senzills i de residus de fosa de ferro o bronze. En funció d'aquests resultats es pot definir amb certa claredat la funció artesanal de la zona nord de la Neàpolis. Segons M. Santos et al. (2011), la cronologia d'aquestes restes situen aquestes construccions en el tercer quart de s VI o inicis del V a.C. Les tècniques constructives d'aquestes edificacions són molt similars a les descrites anteriorment als edificis de la Paleà Polis, però la planta més articulada d'aquestes construccions, fan pensar en un caràcter més típicament grec de la nova estructura urbana. L'estudi dels materials arqueològics associats ens indiquen també una menor presència de ceràmica indígena, de la que estava present a la Paleà Polis.

Però aquestes construccions, ubicades sota la zona de l'*estoa*, podrien correspondre a una ampliació del primer nucli de la Neàpolis que estaria situat més al nord, on estava situada la badia que feia de port natural a la polis. Pel que fa al sector nord-occidental, es van realitzar excavacions durant els anys 2007 i 2008 a la zona propera a on avui s'ubica l'edifici del museu. L'angle nord-occidental de la polis estava en contacte amb una platja, tal com demostren els treballs de prospecció geofísica realitzats per Nieto et al. (2005). Segons P. Castanyer et al. (2011), les darreres excavacions han permès localitzar un camí en rampa que comunicava el port amb l'interior de la polis i que estaria documentada la seva cronologia en l'inici de la Neàpolis. Per X. Aquilué et al. (2011), un dels resultats més importants de les intervencions arqueològiques en aquesta zona ha estat la identificació

d'un santuari destinat a activitats de tipus ritual. Aquesta interpretació està fonamentada en la trobada d'abundant material de depòsits votius, en la seva majoria petites *olpai* de ceràmica pintada de producció massaliota i alguns fragments de *kernoi* de funcionalitat ritual. A la zona es va trobar també una estructura constructiva de combustió que podria haver tingut la funció d'un altar. El santuari estava situat entre la via d'accés al port i els murs que delimitaven la ciutat. El material arqueològic associat a aquest santuari permet situar-lo cronològicament a finals del s VI a.C., és per tant uns decennis posterior als nivells més antics documentats de la Neàpolis. Segons M.Santos et al. (2011), en aquest sector s'hi va construir posteriorment una terrassa, una part de la muralla i una torre quadrangular de defensa. Una futura excavació programada per aquest any 2020, intentarà definir el límit del primer assentament de la Neàpolis i descobrir els usos dels espais pròxims a la platja portuària. La documentació d'aquest santuari, donada la seva ubicació, ens mostraria la seva vinculació a l'activitat portuària. Els *kernoi* trobats a l'excavació, formats per una base anular amb un nombre variable d'*hídries*, estarien associats als cultes de determinades divinitats femenines.

Els resultats d'aquestes excavacions fan suposar una diferent fisonomia en relació a la Paleà Polis, com a resultat de la construcció de nous habitatges, àmbits d'ús artesanal, un recinte cultual d'ús col·lectiu, integrats en un nou espai urbà, adaptat a la topografia del terreny, amb una identitat més específicament colonial. La creació de la Neàpolis respon a un probable augment demogràfic, en un moment en que els centres focuus d'occident tenen un fort impuls en el darrer terç del s VI a.C. com és el cas de Massàlia.

6.4 L'evolució d'Empòrion durant els segles V i IV a.C

Segons X. Aquilué et al. (2004) l'abundant presència d'àmfores de transport i altres vasos ceràmics indiquen la continuïtat de l'orientació comercial de la polis en els dos segles posteriors a la fundació. A partir de finals del s VI a.C. i inicis del s V a.C els vasos àtics, destinats tant al comerç amb els indígenes com al propi consum de la ciutat van sent cada vegada més abundants, conjuntament amb la ceràmica fabricada a Massàlia i la d'origen local. Evidentment la presència d'aquests tipus de ceràmica en els assentaments indígenes ens indiquen el grau dels intercanvis comercials. Empòrion es consolida en aquesta etapa com a port d'escala i a la vegada vector fonamental en les navegacions mercants gregues al llarg del litoral ibèric peninsular (Sanmartí et al. 1990,1992). Hi ha una elevadíssima quantitat de fragments d'àmfores de transport de procedència ibèrica (Aquilué et al. 2004). La quantitat d'aquestes restes amfòriques ens indiquen clarament la importància de les relacions comercials d'intercanvi que possibilitaven la sortida al comerç mediterrani dels excedents agraris indígenes. Igualment, l'arribada d'altres contenidors de procedència sud-peninsular, ebussitana o bé centre mediterrània, evidencia també els contactes cada cop més intensos dels comerciants empòritans amb els circuits del comerç púnic.

Segons M.Santos (2008), les ceràmiques trobades a Empòrion, tant pel que fa a les necròpolis com dins dels jaciments, recuperades per les diferents excavacions dutes a terme, han estat estudiades sistemàticament pels següents estudiosos : Frickenhaus (1908) ; Bosch Gimpera (1938) ; García y Bellido (1948) ; Trias (1967-68) ; Jully (1982) ; Rouillard (1991) i Miró (2006). Conjuntament amb aquests treballs, l'estudi i publicació d'altres conjunts ceràmics trobats a la Neàpolis, permet reconstruir l'evolució de la cultura material de la polis.

El coneixement que es té actualment de l'estructura urbanística de l'etapa arcaica de la Neàpolis és encara força parcial. Les excavacions treuen a la llum una quantitat considerable de murs superposats, com a conseqüència de fases successives de construcció, que segons M. Santos (2008), no faciliten la interpretació de la forma i funcionalitat dels edificis. La superfície de la ciutat va continuar sent força petita, sobre les 4 Ha. Les recents excavacions dutes a terme a l'àrea de l'àgora construïda al s II a.C. ens indicarien l'existència d'una estructura urbanística força regular amb carrers orientats de nord a sud, creuats per altres d'orientació est-oest.

Les excavacions realitzades al sector sud de la Neàpolis es van iniciar ja amb Puig i Cadafalch (1913) i foren desenvolupades més recentment per Mar i Ruiz de Arbulo (1993). Per a la seva interpretació ha estat decisiva l'aportació documental arqueològica de les excavacions més recents en aquest sector (Sanmartí et al.1996). Com a conseqüència d'aquests diferents treballs de recerca a la zona, es posa de manifest, en primer lloc, que aquest sector de la ciutat estava fora del recinte arcaic de la Neàpolis. Per altra part, es va constatar que aquesta zona estava ocupada per diferents edificacions que formaven un santuari suburbà. Aquest estava definit per una estructura elevada, folrada exteriorment d'un mur de carreus calcaris, amb altars i altres elements d'ús cultural. Es van trobar elements pertanyents a una teulada pètria dotada d'*acroteris* i d'*antefixes* formant un magnífic *anthémion* de palmetes i flors de lotus (Sanmartí 1990), elements constitutius d'un gran temple construït a la segona meitat del s V a.C., dedicat, probablement, al culte d'Àrtemis efèsia (Marcet, Sanmartí 1989). La situació del santuari a extramurs de la polis, es podria interpretar segons M. Santos (2008) com a espai integrador i lloc neutral de contacte, cultural, econòmic i religiós dels grecs emporitans amb els indígetes de l'entorn de la ciutat. La troballa a la zona de restes d'estructures domèstiques, es pot interpretar segons M.Santos (2008), com el reflex arqueològic del procés de sinecisme del que es fa ressò el text d'Estrabó (III,4,8), que implicaria la integració, dins del nou recinte emmurallat compartit amb els grecs, d'un suposat barri indígena format anteriorment al voltant de la Neàpolis.

Les noves muralles d'aquest sector sud es van construir al voltant del 375 a.C. (Sanmartí 1988). La muralla sud està reforçada amb grans torres quadrangulars i la part central es va convertir en la porta sud d'entrada a la polis. Aquesta ampliació de l'espai emmurallat va comportar la integració dins del recinte de les estructures religioses. En aquesta zona integrada a ponent de la ciutat, apareixen a partir del s IV a.C. nous espais, com altars i edificacions culturals, on destaca una cisterna de possible ús ritual. En les excavacions realitzades en aquesta zona l'any 1909, es va trobar la famosa estàtua del déu Asclepi, fet que va portar a considerar aquestes estructures religioses, dedicades al culte d'aquesta divinitat guaridora (Sanmartí, 1993). Per M.Santos (2008) els recents estudis realitzats a l'estàtua semblen donar-li una cronologia més recent. Segons M.Santos (2008), per interpretar aquests recintes religiosos durant el s IV a.C. s'han d'utilitzar fonamentalment les troballes arqueològiques dels recintes com ara les figuretes de terracota, *kernoi*, pebeters, vasets votius, exvots anatòmics, grafitis, que han d'ajudar a interpretar les formes de la religiositat d'Empòrion durant aquesta etapa. En principi semblen perpetuar les arrels focoes dels seus habitants, com el culte d'Àrtemis i potser també d'Apol·lo o Atena (Pena, 2000). Podria incloure llavors altres cultes lligats a divinitats amb atribucions salutíferes, d'altres protectores de l'activitat comercial i marinera a més de relacionades especialment amb els cicles agrícoles, com és el cas del culte a Demèter i Koré-Pessèfone, ben entès igualment a l'imaginari ibèric (Ruiz de Arbulo 2002-2003).

Fig.2. Planta del sistema defensiu d'Empòrion al s. IV a.C.
FONT:Olmos (2009-11:133)

6.5 La presència dels indígetes a la polis

Les principals fonts antigues, per tractar aquest tema són les de Titus Livi (XXXIV,9) , Estrabó (III,4,8) i Esteve de Bizanci.

○ Titus Livi (XXXIV,9)

“Ja aleshores Empúries eren dues ciutats separades per un mur. Una l’habitaven els grecs, oriünds de Focea, d’on eren també els massalotes, l’altra els hispans; però la ciutat grega, exposada tota ella al mar, tenia un perímetre de muralla que s’estenia menys de quatre-centes passes. Les muralles dels hispans eren més lluny del mar i tenien un perímetre de tres mil passes. El tercer tipus de gent eren els colons romans afegits pel diví Cèsar després d’haver vençut els fills de Pompeu. Ara estan tots units en un sol cos cívic, després d’haver estat admesos primer els hispans i finalment els grecs en la ciutadania romana. Qui aleshores els veïés exposats al mar obert per una banda i per l’altra als hispans poble tan ferotge i bel·licós, es preguntaria què els protegia. La protecció de la seva debilitat era la disciplina, que el temor manté molt bé entre altres de més forts. Tenien especialment fortificada la part del mur encarada al camp i havien obert només una porta cap aquell costat, El vigilant permanent era sempre algun dels magistrats. De nit la tercera part dels ciutadans feia guàrdia a les muralles i feien les rondes amb tanta atenció com si l’enemic fos a les portes. No rebien cap hispà a la ciutat i tampoc ells mateixos sortien de la ciutat a l’aventura. La sortida al mar era oberta a tots. Mai no sortien per la porta que donava a la ciutat dels hispans si no era en grup, quasi una tercera part dels que havien fet la guàrdia durant la nit anterior. El motiu de la sortida era aquest: els hispans, desconexors del mar, es complaiën en el comerç amb ells i volien tant comprar ells mateixos els productes estrangers que eren portats per les naus com vendre els productes dels seus camps. L’interès d’aquesta mútua utilitat feia que la ciutat hispana estigués oberta als grecs.

A més, estaven tant més segurs perquè s’emparaven a l’ombra de l’amistat romana, que cultivaven amb la mateixa fidelitat que els massalotes, si bé amb menys força”.

Traducció de M.J. Pena (1988).

○ Passatge d’Estrabó (III 4,8)

“En su conjunto el litoral que va desde las columnas hasta aquí (sc. Tarraco) escasea en puertos, però de aquí en adelante tiene ya buenos puertos y territorios fértiles, tanto el habitado por los leetanos, como el de los lartolayetas, como los de otros pueblos similares hasta Emporion. Es ésta una fundación de los masalotas, que dista unos cuarenta estadios del Pirineo y de la frontera de Iberia con Céltica. También éste es un territorio globalmente fértil y de buenos puertos. Allí se encuentra asimismo Rhodos, pequeño establecimiento de emporitanos, però fundación según algunos de los rodios. Tanto allí como en Emporion se venera a la diosa Ártemis de Éfeso, y explicaré la causa de esta veneración cuando trate de Massalia. Los emporitanos ocupaban primero un islote situado delante de la costa, y que ahora recibe el nombre de Palaiapolis, però actualment estan establecidos en el continente. Se trata de una doble ciudad, partida en dos por un muro, pues primero había tenido como vecinos a algunos indígetes, que, aunque se regían por sus propias Instituciones querían sin embargo, por motivos de seguridad, compartir recinto con los griegos; se trataba, sin embargo, de un recinto compuesto de dos partes, ya que estaba dividido por un muro medianero. Pero con el tiempo, se fusionaron en una administración política única, en la que había una cierta mezcla de usos y costumbres de origen bárbaro con los de origen griego, tal como ha sucedido también en otros muchos lugares.”

Traducció de Rosa Araceli Santiago (1994).

○ Text d’Esteve de Bizanci.

“Indika, ciutat d’Ibèria, prop dels Pirineus. Alguns l’anomenen Blaberousa. Lloc d’origen dels indíketes. Empòrion, ciutat cèltica, fundació dels massalotes”.

Traducció de M.J. Pena (1988).

A partir d'una determinada interpretació d'aquestes tres fonts antigues, la bibliografia tradicional encapçalada principalment per García y Bellido (1945) i Almagro (1951), va considerar certa la hipòtesi de l'existència d'una ciutat indígeta "Indika" molt propera a Empòrion i situava aquesta població indígena sota del recinte de la ciutat romana. Però per M.J. Pena (1988), les dades aconseguïdes en les excavacions que va realitzar E. Sanmartí els anys 1973 i 1978, demostraven que la cronologia de tota la ceràmica campaniana que es va trobar a les capes més profundes de la ciutat romana era posterior al s III a.C. M.J. Pena (1986), dedueix, a partir d'aquests resultats, que aquesta zona es va començar a habitar a partir de l'any 200 a.C. L'altre possible localització "d'Indika" podria situar-se al sud de la ciutat, a la zona de l'actual pàrquing del jaciment, però les excavacions realitzades per E. Sanmartí (1984), van concloure que les restes trobades a la zona eren també posteriors al s III a.C. És va localitzar una necròpolis i una possible factoria metal·lúrgica d'època baix republicana. Degut a que Empòrion limita al nord amb l'antic port, a l'est amb el mar i a l'oest amb una zona de necròpolis, la possibilitat de trobar aquesta ciutat indígeta és molt escassa.

M.J. Pena (1988), a l'analitzar el text d'Estrabó (III,4,8) i valorar el paràgraf, "a la ciutat hi havia en un altre temps alguns veïns entre els indiketes", ho interpreta en el sentit de que hi havia un barri de població indígena dins de la ciutat grega. Estrabó parlaria d'un recinte comú d'indígetes i grecs i en aquest sentit, a la vegada descriuria també una relació de pau i d'entesa entre foces i indígetes. Per altra part, a l'analitzar el text de Titus Livi (XXXIV,9), Pena (1988) creu que en aquest text hi ha referenciats diferents plans temporals. En primer lloc un "present" livià, d'època postcesariana i en segon lloc un "passat" catonià, tenint en compte que es considera que la font principal d'aquest text de Livi es troba en Cató. Per altra part, Livi descriu "*l'oppidum dels hispani*" com un espai de 4.500 passes de circumferència, fet que correspondria a una muralla de 3.000 metres de perímetre, tenint en compte que la ciutat romana fa un perímetre de 2.000 metres. Les mesures descrites per Livi són desproporcionades perquè estaria descrivint una ciutat indígeta varies vegades més gran que Empòrion, la qual cosa resulta inversemblant.

En contraposició amb Estrabó, Livi descriu una situació d'enfrontament entre els indígetes i els foces, explicant que tots els homes d'Empòrion feien guàrdia, per torns, a les muralles durant un terç de la nit. Mentre que el text d'Estrabó reflecteix la presència d'indígetes a l'interior de la ciutat, no habitant un poblat al costat de la polis. Per altra part, diversos autors, entre ells Martínez Gázquez (1974), creuen que el text de Livi reflecteix la situació que es donava a la ciutat a l'època de l'arribada de Cató. Aquest fou enviat pel senat de Roma per reprimir la insurrecció dels pobles indígenes d'aquest territori en un moment d'enfrontaments armats importants. Queden obertes evidentment altres interpretacions, com la de A.J. Domínguez Monedero (1986), que afirma que aquesta situació de tensió entre les dues ètnies, descrita per Livi, es remuntaria ja a l'època arcaica de la ciutat. Tenint en compte la situació descrita per Estrabó que parla d'un "barri" habitat per indígetes separat per un mur de la resta de la ciutat i degut a que no s'han trobat arqueològicament restes d'aquest mur tot i que podria haver estat enderrocat posteriorment, hem de suposar que amb els temps les dues ètnies es van unir en una entitat política única.

Per R.A. Santiago (1994), l'expressió del text d'Estrabó "per motius de seguretat", explicaria les motivacions més importants dels indígetes per compartir el recinte de la ciutat amb els grecs. Aquesta cerca de seguretat per part dels indígenes, fa pensar en la presència d'enemics seus al territori. Aquests, segons aquesta autora podrien ser poblacions cèltiques, fet que dedueix per la presència d'una antiga necròpolis de camps d'urnes a la zona.

Les dues necròpolis conegudes més properes a la ciutat grega, són la de la muralla NE i la Martí. La primera necròpolis, en la que M. Almagro va localitzar 17 incineracions i només 4 inhumacions, va proporcionar molt material d'importació: ceràmica coríntia, àtica, grisa

focea i *buccherò nero etrusc*. Tenint en compte els materials trobats en l'aixovar està clar que es tracta d'una necròpolis de camps d'urnes, datada tant per Almagro com per Palol (1958) entre el 550 i el 450 a.C. Les troballes demostren en tot cas la presència de població indígeta a Empòrion, ja des de l'època arcaica. A la necròpolis Martí, situada entre la ciutat grega i la romana, Almagro hi excavà 140 tombes gregues i 32 incineracions indígetes. Durant la seva primera fase, datada entre els inicis del segle V i el s III a.C. ens dona testimoni de la coexistència en un mateix recinte funerari de foceus i indígetes en una proporció de 4/1. En les sepultures d'incineració apareixen recipients funeraris del tipus de camps d'urnes, havent-hi persistència entre els indígetes de fabricació de ceràmica de tradició hallstàtica. La presència en algunes sepultures de peces de ceràmica grega va permetre datar aquestes tombes en el s IV a.C.

Segons Pena (1988), l'estudi d'aquestes dues necròpolis, ens estaria indicant que segons els resultats dels treballs arqueològics de la necròpolis de la muralla NE, els indígetes estarien vivint, en un primer moment al costat/dins de la ciutat d'Empòrion i utilitzarien una necròpolis pròpia, mentre que de l'estudi dels resultats de l'excavació de la necròpolis Martí, es desprèn l'evidència de que les dues ètnies passen a compartir posteriorment la mateixa necròpolis. Sembla confirmar-se, a partir d'aquestes dades, que s'ha produït una integració d'aquestes dues ètnies dins de la polis.

L'estudi d'una estela, publicat per Sanmartí (1988), d'un guerrer indígeta, guardada en el Museu d'Empúries i que es va datar en el darrer quart del s VI a.C. presenta la curiositat que el personatge duu armament d'origen indígena, però també porta un casc corinti. Segons Sanmartí (1988), aquest element funerari estava dedicat a un personatge important de la incipient societat ibèrica, que estava començant a formar-se a finals del s VI a.C. Les classes dirigents indígetes eren atretes per part dels foceus, mitjançant el regal de dons per tal de fer les relacions entre les dues ètnies més pacífiques i profitoses.

Segons Pena (1988), la problemàtica de les relacions entre grecs i indígenes, degut al ser una qüestió de relacions humanes, econòmiques i socials, va evolucionar en el transcurs del temps. En aquest sentit es pot plantejar doncs la hipòtesi de que en el primer període de la fundació de la Neàpolis no hi va haver una ciutat indígeta, sinó un barri indígena dins de la ciutat, potser separat per un mur en un principi, tal com descriu Estrabó en el seu text. Aquest mur transmet una sensació de desconfiança. Livi escriu respecte a aquest període inicial que els productes agraris estaven en mans dels indígenes i que els grecs hi havia de comerciar necessàriament. Evidentment tal com planteja Pena (1988), es evident que aquesta situació no es podia mantenir durant quatre segles. Per Ruiz de Arbulo (1984) seria lògic pensar que en un període no gaire llunyà de la fundació de la Neàpolis es produís la integració de les dues comunitats.

6.6 L'organització política

Les mides actuals del rectangle que conforma la Neàpolis són de 250 metres els costats en direcció nord-sud i de 145 metres, est-oest. La seva superfície és d'unes 3,6 Ha, molt probablement, en les seves millors èpoques aquesta no va superar les 4 ha. Si s'aplica el barem habitual per calcular la població d'una ciutat a l'antiguitat, que és d'aproximadament 300 habitants per ha., ens donaria una població, per aquest recinte, de 1.080 persones. La Palaià Polis tenia una extensió de 2 Ha, el que ens donaria una població de 600 habitants. Si tenim en compte una possible població flotant lligada al port, com mariners i mercaders en trànsit, la població de la ciutat s'acostaria aproximadament als 1.800 habitants. En definitiva una ciutat amb dimensions i població força reduïda.

A.J. Domínguez Monedero (1986), creu que a partir de la lectura del text de Titus Livi (XXXIV,9) es dedueix l'existència de magistrats i de *cives*, els ciutadans que conformen la demos de la polis. Fet testimonià, per altra part epigràficament¹. L'aplicació del concepte

¹ M. Almagro, 1952. *Las inscripciones ampuritanas griegas, ibéricas y latinas*, 1952, pp 46-47

de polis a Empòrion que fa A.J. Domínguez Monedero (1986), deriva de l'aplicació de la definició d'aquest concepte que fa Aristòtil (Pol.,III,1;1275b,20-21) "una polis és un conjunt de ciutadans suficients per viure en autarquia".

Seguint a Livi (XXXIV,9) que escriu que a la ciutat hi havia una estructura política que comportava la possibilitat de l'autarquia, aquest autor conclou, aplicant la definició d'Aristòtil, que els ciutadans d'Empòrion van constituir una polis com a mínim a partir del s V a.C. Durant els primers decennis posteriors a la fundació, probablement l'assentament arcaic que no havia format encara la seva estructura política, podia haver estat sotmès en algun aspecte a Massàlia. A partir del s IV a.C. la ciutat es va integrar amb Massàlia en un sistema federal més ampli.

A.J. Domínguez Monedero,(1986), dona credibilitat a Livi, que afirmava en el seu text que els emporitans vivien permanentment amenaçats pels indígetes degut al seu caràcter ferotge i bel·licós. Segons aquest autor romà, la ciutat havia de mantenir un sistema defensiu permanent. Però aquesta imatge sembla a priori contradictòria amb el desenvolupament evident d'una important activitat comercial duta a terme pels emporitans amb els seus veïns indígetes, tant pel que fa a la venda de productes importats arribats al seu port, com de la compra d'importants excedents agrícoles dels indígetes. Sembla evident que el manteniment d'aquesta activitat comercial es faria inviable en cas de guerra o d'hostilitats permanents. Per altra part les restes trobades a les diferents necròpolis d'Empòrion, com hem vist abans, ens indiquen l'existència de població indígena vivint a la ciutat o als seus voltants. Estrabó (III,4,8) parla de l'existència d'una dipolis com a conseqüència d'un sinecisme. En el moment de la creació de la Neàpolis, els indígetes que vivien a la zona van construir un recinte propi, dins de la ciutat, per tal d'assegurar-se la independència.

Pel que fa a les defenses dels dos recintes d'Empòrion, la Palaià Polis al ser una illa, gaudia d'aquesta facilitat defensiva respecte als possibles atacs dels indígenes. El recinte estava però emmurallat, encara que les restes trobades del mur estan datades en el s IV a.C. La Neàpolis va estar emmurallada des del seu inici, tal com es va demostrar en les excavacions de la zona NO, on van aparèixer les restes del mur. Les muralles actuals a la vista, daten però del segle II a.C. Tornant a Livi, escriu que la funció d'un dels magistrats era vigilar l'única porta de la ciutat, que disposava d'una reixa i un sistema de tancament, les restes del qual encara avui són visibles. La seguretat de la polis durant la nit estava sota la responsabilitat dels ciutadans. Amb les dades de població abans esmentades, el nombre d'homes aptes per la defensa estaria sobre els 500 individus, fet que comportaria l'aplicació de tres torns de guàrdia de 150 homes cada un. Segons Livi, aquests contingents eren els que sortien junts després per comerciar durant el dia.

A.J.Domínguez Monedero (1986), parteix de les premisses següents per intentar establir les característiques de l'estructura política emporitana. En primer lloc, degut a la petita mida de la ciutat, la seguretat de la polis depenia de tots els ciutadans. La guerra però, no era un fi en si mateixa, per uns individus que es dedicaven principalment al comerç. Les activitats de vigilància defensiva i les comercials estaven força regulades. En segon lloc, l'estudi de les necròpolis emporitanes no mostra grans diferències en la riquesa d'aquests ciutadans grecs. Sembla haver-hi doncs un cos social força homogeni. Finalment, aquesta coresponsabilitat defensiva es dedueix de Titus Livi, que escriu que eren la llei i la costum el que obligava als emporitans a responsabilitzar-se de la defensa de la ciutat.

Per A.J. Domínguez Monedero (1986), el diferent comportament de la demografia entre Massàlia i Empòrion va condicionar el fet de que tinguessin sistemes polítics diferents. Mentre que Massàlia va créixer de forma important des de la seva fundació, Empòrion una vegada constituïda la Neàpolis, pràcticament no va variar de població. Els emporitans tenien un estatus d'igualtat i la seva participació en la governació de la ciutat, es regia de la mateixa manera. Si la llei i el costum obligaven als ciutadans a defensar la polis, no podria haver una reduïda oligarquia que tingués capacitat per obligar als seus conciutadans

a defensar-la. En poques paraules, no tenien capacitat de coacció sobre els altres membres de la demos. Aquestes circumstàncies motiven a aquest autor a considerar que el sistema polític d'Empòrion era una democràcia. Un sistema en el que el demos governava i era governat. En els que els ciutadans exercien els càrrecs defensius, burocràtics i diplomàtics. Un sistema en el que els ciutadans participaven en les magistratures, però era la llei la que tenia l'última paraula. Si com es desprèn de l'estudi de les necròpolis emporitanes, la majoria de la població sembla que tenia un nivell de vida semblant, un sistema democràtic basat en la majoria, seria força estable en el temps perquè respondria als interessos de la major part de la població. Així doncs aquest inicial enclavament comercial massaliota, va desenvolupar un sistema polític democràtic a partir del s V a.C. que va estar vigent, segons escriu Plini, fins a època romana. Una polis regida per mitjà de magistrats escollits entre els ciutadans i que participen en la defensa de la ciutat de forma no professional, és a dir, no es converteixen en hoplites, sinó que formarien una mena d'infanteria lleugera. Una ciutat que dins de la Neàpolis, com hem vist abans, no superaria els 1.200 habitants, molts dels quals es dedicaven al comerç, afavoriria una convivència molt estreta, facilitant la discussió i la cerca de solucions als problemes comuns de la polis. Aquest petit nombre d'habitants va consolidar aquesta estructura política que li va garantir el seu desenvolupament i pervivència durant segles. No es coneixen lluites internes *staseis*, però si es van produir, es podien solucionar creant mercats secundaris tipus *polichnai* com menciona Estrabó (III,4,6), o formant poblats grecs a l'entorn de la ciutat que a la llarga formarien el seu *hinterland*.

6.7 Ciutat i territori

La configuració territorial d'Empòrion, segons Livi (XXXIV,9), era la d'una "ciutat sense territori". Aquest autor la descriu com un port fortificat amb permanent conflicte amb els indígenes del seu entorn però, a la vegada, molt enriquit pel comerç. En canvi per Estrabó (III,4,8-9), la configuració de la ciutat respon a la mescla de grecs i indígenes, que van acabar convivint junts protegits per una muralla comuna. Tal com afirma Joaquín Ruiz de Arbulo (1992), la ciutat esdevindria una autèntica polis greco-ibèrica amb la possessió d'un territori propi. Seguint les indicacions del mateix Estrabó aquestes terres ocuparien un espai d'uns 30 Km. al voltant del centre urbà.

Segons J. Ruiz de Arbulo (1992) es pot considerar com un *hinterland*, en el sentit d'una "la zona de domini o influència". Un territori interconnectat amb els nuclis indígenes que vorejaven aquesta polis. Per J. Ruiz de Arbulo (1992), el concepte d'*hinterland* que Estrabó descriu s'ha d'entendre en el sentit del territori de subsistència de la polis i amb una certa dependència jurídica de la ciutat. Estrabó va descriure breument el territori, que pot ser comparat amb l'estudi del paleoambient empordanès. D'acord amb J. Ruiz de Arbulo (1992), el paleoambient emporità es podria definir com el turó costaner més septentrional del Masís del Montgrí, situat entre les antigues desembocadures dels rius Fluvià i Ter. Un gran basament calcari de poca altura sobre la plana al·luvial ocupada per grans pantans, rodejada d'elevacions de poca altura, cobertes de boscos d'alzines. Aquest sistema estava envoltat pels Pirineus al nord, la Garrotxa a l'oest i les Gavarres al sud, característiques que coincideixen amb la descripció que en va fer Estrabó (III,4,8). Elevacions de poca altura molt properes a la planura deltaica i una franja litoral de sòls sorrencs amb molta salinitat. Estrabó (III,4,8), diferenciava entre les bones terres de l'interior i les dolentes que ell anomena els camps de joncs. Però així i tot, tal com afirma J. Ruiz de Arbulo (1992), l'entorn d'aquest pantà litoral seria adequat per l'establiment del port colonial. Els joncs i l'argila permetien la construcció i l'artesanía ceramista, disposava d'abundant pesca i era apropiat per la caça d'aus aquàtiques, a la vegada que permetia l'activitat ramadera. Segons Josep Mª Palet et al (2017), la ciutat d'Empòrion estaria envoltada per una plana més baixa, dominada parcialment per estuaris amb l'existència de llacunes de petites dimensions sota influència marina. Per aquests mateixos autors, la plana propera a la polis estaria formada per tres ambients : 1) Prats humits, amb herbes de farratge i gramínies; 2) Prats salins semi inundats; i 3) Comunitats de joncs, que formarien una zona de transició entre els prats

salins i els prats continentals humits. A la zona nord de la polis, s'hi formava un estuari, que segons Jordi Montaner et al (2014), tenia un calat en l'eix central que superava els 6 metres de profunditat, possibilitant el seu aprofitament com a port natural.

Els foces van escollir aquest indret per instal·lar un centre comercial estable. Havien escollit el lloc on es podia travessar el pantà litoral per les desembocadures dels dos rius i accedir mitjançant aquests al territori de l'interior. El principal problema lligat a aquest entorn d'aigües estancades estaria en les possibles epidèmies de paludisme.

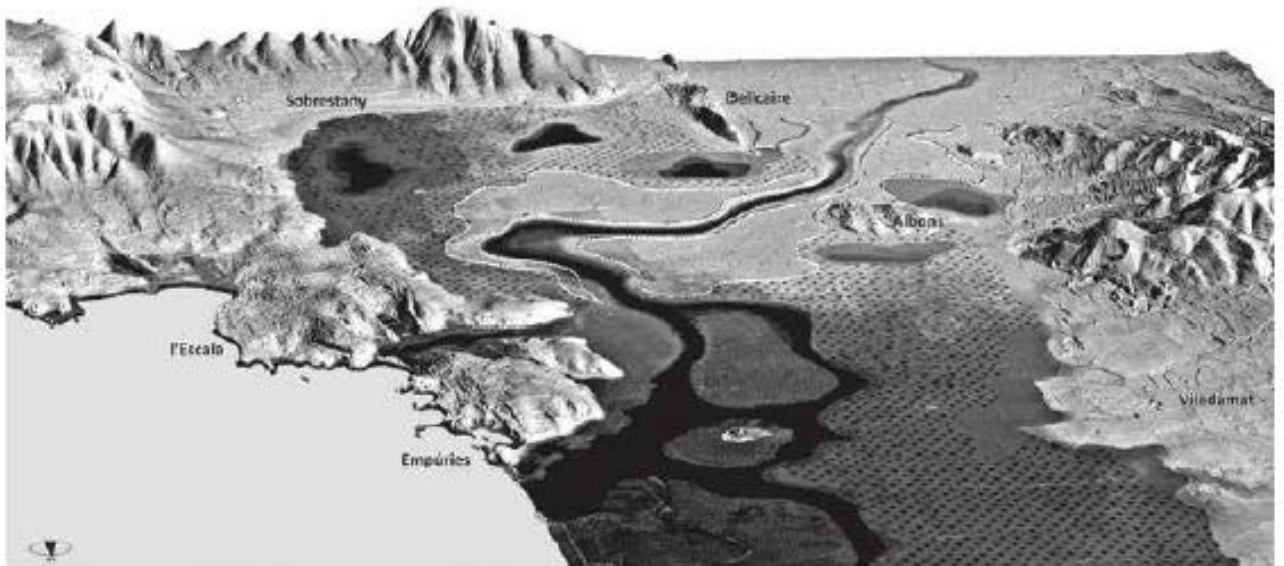

Fig 3. Reconstrucció del paisatge de la plana d'Empúries en època grecoromana.
FONT: Montaner et al (2014: 47)

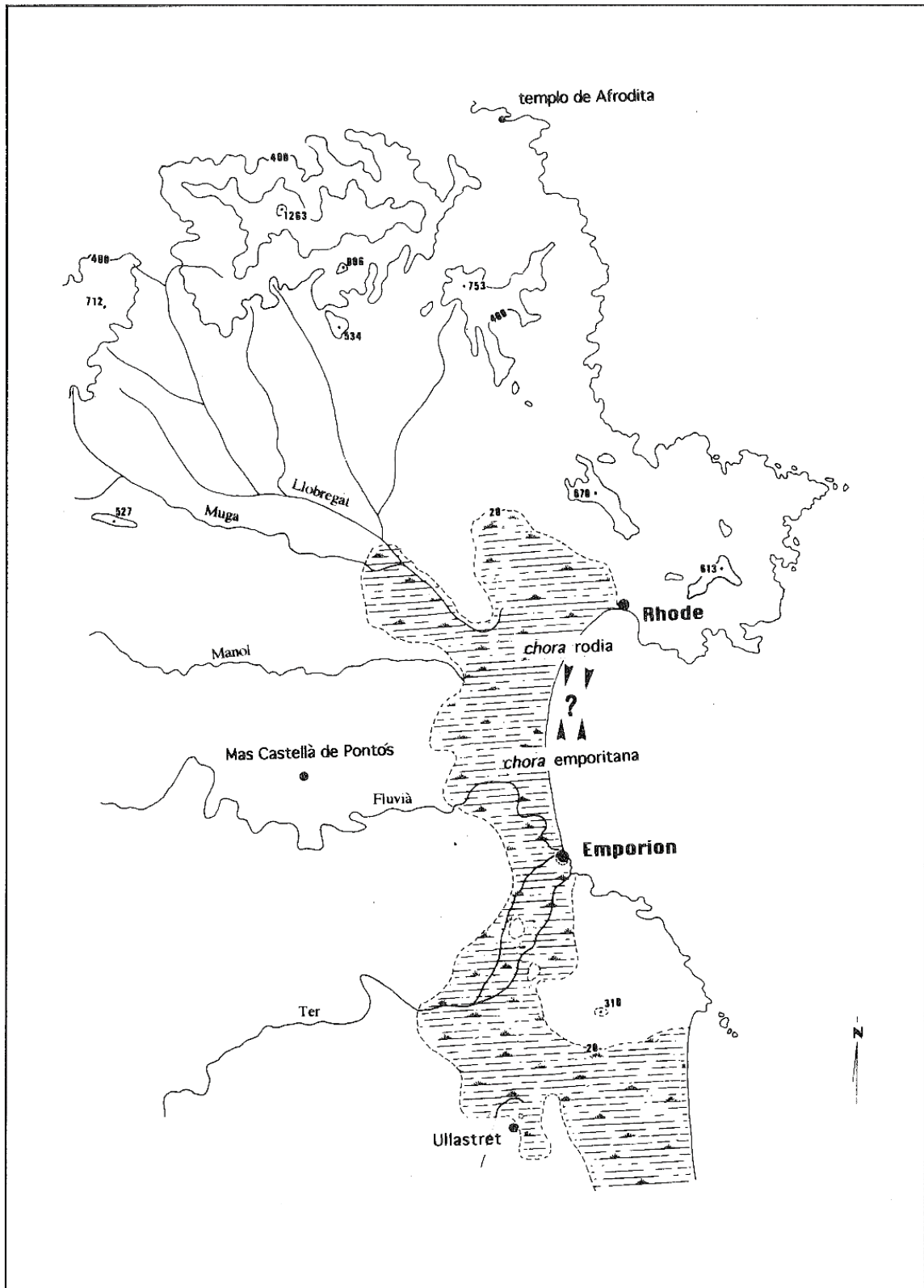

Fig. 4. Plànol topogràfic del Golf de Roses en restitució aproximada dels límits dels aiguamolls antics i paleo lleres fluvials
 FONT: Ruiz de Arbulo. (1992:65)

7 L'ACTIVITAT COMERCIAL D'EMPÒRION AMB LA POBLACIÓ INDIGETA DEL SEU ENTORN

7.1 Els antecedents. El comerç fenici amb les comunitats indigetes

El turó que es convertirà en la Palaià Polis a partir del primer quart del s VI a.C., va ser ocupat prèviament per un poblat indigeta, com hem vist anteriorment, entre el s IX a.C. i el primer quart del s VI a.C., tal com van evidenciar els treballs arqueològics realitzats al municipi de Sant Martí d'Empúries els anys 1994 i 1995. Els contextos de materials arqueològics estan formats, bàsicament, per fragments de ceràmica modelades a mà, amb repertori de formes característic d'aquesta època a l'Empordà (Castanyer et al., 1999). La ceràmica d'importació apareguda en aquestes excavacions, serà molt indicativa dels contactes comercials que mantenia aquesta població amb el comerciants mediterranis. Dins del petit conjunt d'importacions, destaca especialment la presència de fragments d'àmfores fenícies del tipus R1 o forma T-10.1.2.1 de J. Ramon (1995), que constitueixen ara per ara les úniques aportacions d'origen sud-peninsular recuperades en els estrats d'ocupació de la primera edat del ferro a Sant Martí (Castanyer et al., 1999). Tenint en compte el fet de que com assenyala Aquilué et al. (2008), la quantitat de les restes de les importacions corresponents a la primera edat del ferro és molt reduïda, hauríem de considerar aquests contactes comercials com esporàdics, intensificant-se segons els anterior autors a partir del primer quart del s. VI a.C. El tipus de pasta de les àmfores és el més habitual dels tallers de la costa andalusa d'aquesta època. Entre els materials importats, van aparèixer també fragments d'àmfores de vi d'origen etrusc i petits fragments de *kantharoi de bucchero nero* etrusc. L'arribada d'aquest segon grup de productes sembla vincular igualment aquesta zona amb els circuits de distribució del vi etrusc entre les comunitats indígenes del golf de Lleó (Aquilué et al., 2006).

Segons Aquilué et al. (2008), en els nivells referits a la primera edat del ferro, la presència de ceràmica d'importació és molt escassa. En canvi en els nivells més recents augmenta en gran mesura, fet que ens estaria indicant l'augment dels intercanvis comercials mediterranis a finals del s VII a.C. i inici del s VI a.C.

Segons Castanyer et al. (1999), al costat d'aquestes peces, que evidencien el comerç d'aquesta comunitat amb fenicis i etruscs en els contextos més recents del poblat, apareixen alguns objectes de ceràmica grega, fragments de ceràmica coríntia, -un alabastre i una còtila- vasos originaris de Grècia de l'est: copes jòniques del tipus A2 i d'altres fragments de ceràmica grisa i pintada. Per Aquilué et al. (1999), la presència de ceràmica jònica ens estaria indicant l'inici de l'activitat comercial focea en el golf de Roses, als inicis del s VI a.C. Estaríem davant dels primers contactes exploratoris d'aquests comerciants grecs a l'entorn emporità. La primera etapa de la Palaià Polis datada en el segon quart del s VI a.C. coincideix, segons Aquilué et al.(2008), amb la regressió que experimenta l'activitat comercial fenícia al llarg del litoral mediterrani peninsular.

L'any 1999 es va trobar una necròpolis d'incineració, situada al turó de Vilanera, a dos Km al sud-oest d'Empòrion. El seu estudi va ajudar a complementar el coneixement de les característiques del poble indigeta que vivia a la zona emporitana abans de l'arribada dels focs. A l'extrem oest del turó, prop de la carretera d'Albons a l'Escala, es varen excavar una vintena de tombes d'incineració que han estat atribuïdes al Bronze Final (Agustí et al., 2004). A la part baixa del vessant sud del turó, la major part de les tombes pertanyen als inicis de l'Edat del Ferro, de la segona meitat del s VII a.C. Una cronologia que correspon a la del poblat indígena de Sant Martí d'Empúries. La majoria dels recipients són de la producció local de ceràmica a mà, característica d'aquesta zona i el tipus més freqüent correspon a una gran vas de perfil bicònic amb la vora alta (Pons, 2006). Totes les peces

de ceràmica tornejada corresponen a elements importats de producció fenícia, sense que s'hagi detectat cap exemple que pugui ser atribuït a un altre tipus d'importacions, etrusques o gregues (Aquilué et al.,2008). És pot afirmar que 9 de les 58 estructures de la primera edat del ferro amb restes de dipòsit funerari contenien objectes de procedència fenícia, sobre el 15% (Aquilué et al.,2008). Tal com afirma Aquilué et al., (2008), entre les peces hi destaquen 5 *pithoi* – amb quatre i dues nanses- dos grans vasos oberts i una copa per beure de perfil troncocònic, amb una decoració que recorda a la d'altres copes trobades a Cartago i a les factories fenícies de la costa malaguenya. S'hi ha d'afegir a aquesta llista dos morters trípodas i un aríbal o ampolleta per a oli perfumat. La datació de les peces estaria entre la segona meitat del s VII a.C. i els inicis del s VI a.C. A la majoria de les tombes hi apareix un sol exemplar de ceràmica fenícia, però destaca una estructura funerària on es van trobar 8 vasos de procedència semita. A la necròpolis es va documentar també un ou d'estruç amb restes de decoració pintada i una fíbula de doble ressort, dues peces de clara procedència fenícia.

La necròpolis de Vilanera queda una mica allunyada del poblament indígena de Sant Martí d'Empúries. És possible doncs, l'existència d'altres poblaments indígenes en aquest entorn, probablement un tipus de poblament encara no concentrat. Les evidències arqueològiques de poblaments i necròpolis indígenes s'han trobat en els turons elevats, per sobre de les antigues desembocadures dels dos rius i les zones d'aiguamolls. Aquests poblaments semblen consolidar-se a partir de la primera Edat del Ferro. Posteriorment, a la segona meitat del s VII a.C., les troballes de material d'origen fenici ens indiquen l'interès d'aquests comerciants per accedir a aquests enclavaments, en el sentit d'intercanviar productes amb els habitants d'aquests indrets i a la vegada d'accedir a llocs més allunyats del territori, utilitzant els canals comercials tradicionals indígenes. Així la incidència del comerç fenici en aquesta zona s'ha posat en relació amb l'aprofitament dels recursos agropecuaris i sobretot metal·lífers, principalment de ferro, plata i plom (Mar,Ruiz de Arbulo, 1993). Travessant els Pirineus i seguint els cursos dels rius Aude i Garona, es podia accedir a la ruta de comerç que transportava l'estany des de l'Europa Atlàntica al món mediterrani.

Segons Asensio i Sanmartí (2005), els fragments amfòrics d'aquest període, recuperats a Sant Martí d'Empúries, evidencien la varietat de productes importats, principalment vi, oli i salaons, procedents dels centres fenicis del sud de la Península i d'altres zones de cultura semita, productes canalitzats a partir d'Eivissa.

Segons Aquilué et al. (2008), el comerç en aquell moment podia fomentar la distribució del vi, produït ja pels pobles indígenes d'altres localitzacions de la costa peninsular, tal com dona testimoni la presència d'àmfores i altres recipients fets a torn inspirats en models semítics i transportats per a la seva venda en vaixells fenicis.

L'activitat dels mercaders fenicis en aquesta àrea, en especial la distribució del vi i d'altres béns de prestigi, es feia a través del sistema d'intercanvis de regals o d'entrega de béns de forma recíproca portat a terme per comerciants semites i tenien una càrrega de valor simbòlic, que es fa molt evident en el context funerari. És un fenomen estretament lligat als processos de diferenciació i consolidació d'unes elits indígenes i del seu poder de control social i econòmic (Aubert,1993).

Segons Aquilué et al. (2008), els comerciants fenicis estaven molt interessants en els contactes amb poblacions indígenes establertes al litoral, a prop de desembocadures de cursos fluvials, ja que els permetia contactar amb les poblacions indígenes de l'interior del territori. Aquests contactes comercials amb els indígenes del nord-est peninsular a la darreria del s VII a.C. i principalment als inicis del s VI a.C. amb l'inici de distribució del vi tirrènic i un temps més tard amb l'arribada dels focues, va desenvolupar els enclavaments

oberts d'intercanvi, provocant processos de transformació cultural i socioeconòmics en les poblacions indígenes.

7.2 L'activitat comercial desenvolupada per la polis d'Empòrion entre els segles VI i IV a.C

Als inicis del s VI a.C. en funció de les restes arqueològiques dels estrats de base de la Palaià Polis i de les restes del aixovars de les necròpolis del Portitxol, Muralla NE i Vilanera, es pot deduir l'existència d'un mercat compartit entre els indígenes de la zona i diferents comerciants mediterranis, entre els hi haurien mercaders fenicis, focues i etruscs. Poques dècades després, els focues van acabar controlant-lo i van construir el primer nucli urbà, amb la consolidació d'un port estable. Aquests port, segons J. Ruiz de Arbulo (1993), a part del seu paper comercial, complia la funció d'escala en la navegació d'altura en direcció a les Illes Balears, la Gal·lia i Itàlia. Per altra banda, aquesta estructura portuària formava part del tràfic de cabotatge de la costa ibèrica, tal com es documenta amb els ploms recuperats a Pech Mahó i a la Neàpolis. Segons Santos (2009), la carta comercial d'Empòrion, un document epigràfic recuperat l'any 1985 a la zona nord de la Neàpolis, és una carta mercantil escrita sobre una làmina de plom, redactada en dialecte jònic, datada entre finals del s VI a.C i inicis del V a.C. Com el plom de Pech Maho, és un important testimoni de les pràctiques mercantils i de la complexitat dels intercanvis desenvolupats en les diferents escales de comerç marítim focueu en aquesta època. Segons la interpretació feta per Sanmartí-Santiago (1987), es tracta de les instruccions donades per un mercader d'origen focueu de Massàlia a un consignatari del port emporità, per tal assegurar uns intercanvis comercials en un altre enclavament comercial litoral, identificat com a Saigante, que alguns autors interpreten com la Sagunt ibèrica. En aquestes operacions intervenen també determinats personatges de filiació indígena com a intermediaris. Un d'aquests personatges indígenes, anomenat Bàsped(as), Sanmartí (2000), era un dels notables ibers que controlaven les transaccions.

*«..... [X te encarga] que estés en Saigante y sia los emporitanos y no embarcas?.....
.....más de veinte y vino no menos de?.....que en Saigante tiene comprado un barco
Basped-[.....para hacer transporte a lo largo de la costa incluso hasta..... cuál de esas
cuestiones debe llevar a cabo ...l.eon[... ? / debe hacerse en ..l.eon.....?..... también te encarga
que a Basped-[.....preguntas si hay alguien que remolque hasta D.....nuestro (barco). Y
si hubiese dos, que envíe a los dos.....pero que él sea el patrón? Y si él, por cuenta propia,
quisiera [participar en la comercialización]..... que vaya a medias, y si no estuviera de
acuerdo..... que... y que diga por carta por cuánto [estaría dispuesto a hacerlo].....lo más
pronto que pueda..... Esos son mis encargos. Salud.»²*

Fig.5. Carta comercial grega d'Empòrion inscrita sobre una làmina de plom. FONT: MAC Empúries

² SANTIAGO. FAVENTIA Suplemento 2, 2013 p 216.

Els emporitans se'ns presenten, en els inicis del s V a.C., com una comunitat política d'homes lliures, amb interessos comuns, amb cultes i lleis pròpies que habiten una polis de caràcter portuari i comercial, envoltada del seu *hinterland* amb el qual mantenen unes importants relacions comercials.

A partir d'aquests inicis del s V a.C. Empòrion desenvolupa un seguit de rutes de navegació comercial que s'estendran cap al litoral central i sud-est de la Península. Segons Santos (2009), el procés d'estructuració social, cultural i econòmica de les societats indígenes durant aquest període constitueix l'estímul del comerç colonial impulsat per aquests navegants grecs.

El derelict de la nau de la Cala Sant Vicenç, a l'illa de Mallorca, és un testimoni excepcional del tipus de comerç marítim d'aquest període. La seva excavació es va realitzar entre els anys 2002 i 2004, i va ser duta a terme pel Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya. Segons Santos (2009), es tracta d'una nau mercant focea de 22 m d'eslora que va naufragar entre els anys 520 i 500 a.C. La tecnologia de construcció era la forma arcaica del cosit com a sistema d'assemblatge. Es va constatar la seva vinculació a Empòrion, al confirmar-se la presència a la nau de vaixelles de ceràmica grisa, fabricada als tallers emporitans. Tal com manifesta Santos (2009), cal destacar l'heterogeneïtat de la

carga, clarament definitòria del mecanisme comercial de l'*emporía* arcaic. El principal producte de la càrrega era el vi, l'origen del qual era el sud de Calàbria, afirmació que segons Santos (2009) resulta de l'estudi tipològic i de composició de les àmfores.

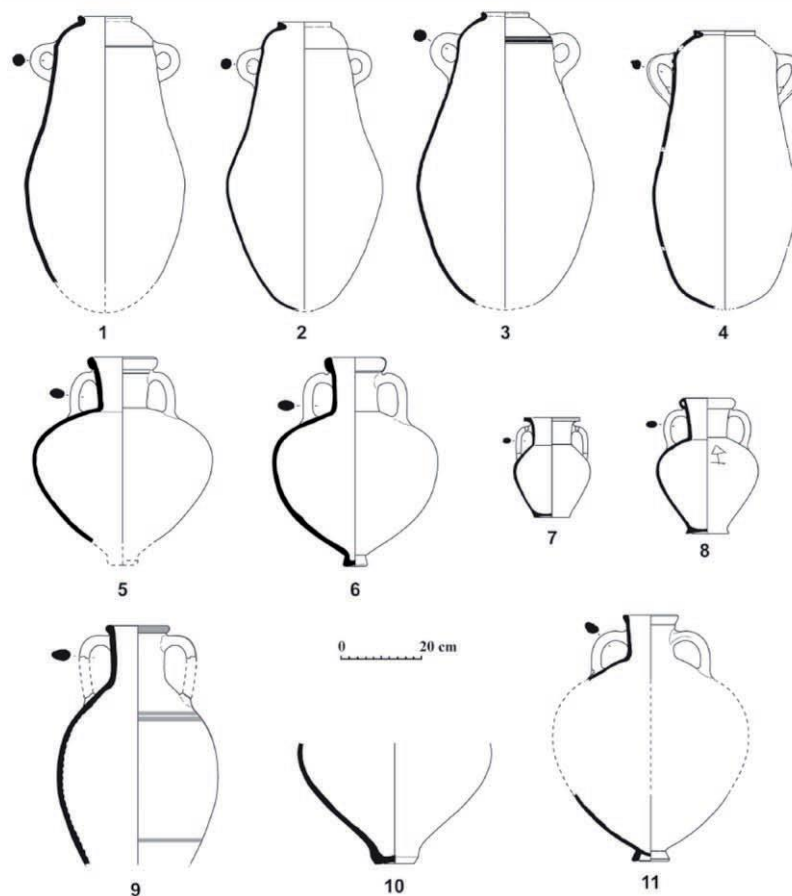

Fig. 6. Varietat de tipus d'àmfores transportades pel vaixell de Cala St. Vicenç: àmfores Ibèriques de diversa morfologia (1-4); àmfores magnogregues (5 A-MGR 1; 6: A-MGR 2; 7 i 8: àmfores de mòdul petit); àmfora quiota (9); àmfora coríntia A (10); àmfora del nord de l'Egeu (11). FONT: Santos. Atti del Convegno Internazionale, Gela. (2009:252)

Complementava el carregament vaixella ceràmica, objectes de bronze i també de procedència del àrea central del Mediterrani, eines de ferro: 130 pics, petites falçs i podadores i un gran lingot d'estany de 30,6 Kg. El carregament va ser embarcat probablement a Empòrion a on havia arribat a través dels circuits de distribució foceus. La meitat del seu carregament amfòric era d'origen peninsular, ànfores fabricades en tallers ibèrics, que contenien vi, oli o salaons, originaris de territoris indígenes de la costa peninsular. Segons Santos (2009), la composició mixta de la càrrega del vaixell ajuda a entendre els aspectes del comerç marítim foceu amb destí al sud de la Península. La presència de mercaderies d'origen indígena és molt important a l'hora d'interpretar la ruta de comerç de la nau. Segons Santos (2009) els productes envasats a les ànfores foren embarcats en alguns dels enclavaments d'intercanvi i punts d'escala inclosos en la ruta de la nau, prèviament al seu naufragi a Mallorca. També assevera Santos (2009) que l'arribada del vaixell a la costa mallorquina, s'ha d'entendre com un intent de tantejar les possibilitats d'intercanvi amb les poblacions indígenes de la zona.

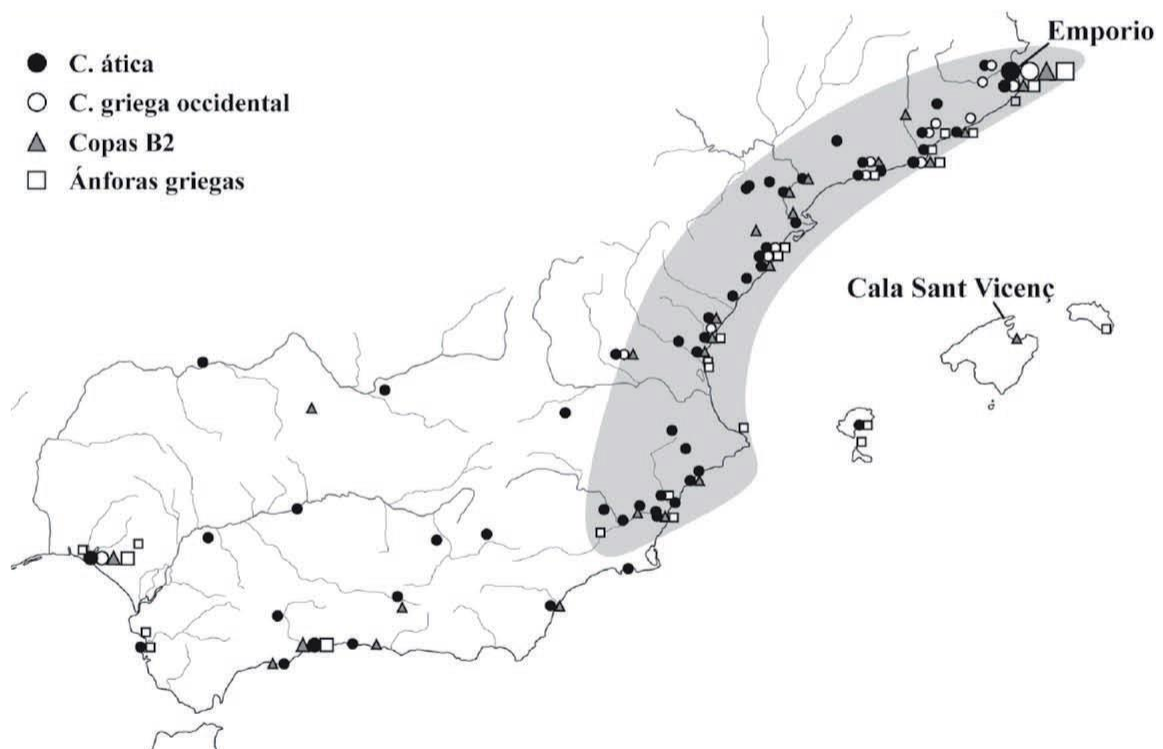

Fig.7. Mapa de la dispersió de ceràmiques gregues a la Península Ibèrica durant la segona meitat del s. VI i el primer quart del s. V a.C. La zona grisa correspon a la part del litoral mediterrani peninsular on el desplegament del comerç emporità es fa més evident a partir d'aquesta etapa. FONT: Santos. Atti del Convegno Internazionale, Gela. (2009:248)

El pas de mercat a polis es produeix com a conseqüència del desenvolupament del comerç estable amb les poblacions indígenes de la costa i de l'interior, que ofereixen els seus recursos, principalment agrícoles, per ser intercanviats a canvi de les mercaderies exòtiques que arriben al port gràcies als mercaders marítims mediterranis. Les relacions comercials s'inicien amb l'establiment d'un punt neutral protegit per un santuari religiós on es porta a terme l'intercanvi de productes. Aquest sistema va superar a l'anterior "comerç silenciós" protagonitzat pels fenicis a principis de segle VI a.C. Al ser aquestes relacions comercials beneficioses, el primitiu mercat es va anar transformant en el nucli urbà de la Palaià Polis.

Segons J. Sanmartí (2000), és difícil pensar que la societat indígena, que durant el s V a.C. estava realitzant la transició dels nivells d'organització basats en el cabdillatge als de les

primeres formes d'una estructura protourbana, sigues capaç de realitzar una activitat comercial basada en el mercat. Per aquest autor, les elits dirigents practicaven un monopoli sobre les importacions dels béns especialitzats i controlaven la producció dels productes necessaris per realitzar aquestes transaccions amb els comerciants emporitans. La resta de la població es beneficiava d'aquest comerç amb els focuus, en la mesura en que les elits indigetes redistribuïen una part dels béns importats. Aquesta redistribució era indispensable per tal d'assegurar la cohesió de la societat.

Segons J. Ruiz de Arbulo (1992), a partir del s V a.C. i contra la imatge descrita per Livi, de "port fortificat", el comerç mediterrani d'aquesta època es desenvolupa ja en un ambient de certa complexitat mercantil, amb la presència de comerciants que disposen d'agents distribuïts en les diferents escales i mercats. Un sistema que ja utilitza correspondència mercantil, contractes, préstecs i càlcul de beneficis. Navegants, comerciants i financers formaven aquest món de l'*emporion* el comerç marítim de distribució lliure de mercaderies entre els diferents enclavaments del litoral. En aquest segle els vells mercats desapareixen o es transformen en ciutats. Les necessitats econòmiques i una possible consciència nacional, van propiciar l'aparició de la moneda pròpia, que culminaria posteriorment amb l'encunyació de dracmes al s IV a.C.

L'ocupació agrària de l'Empordà durant aquests segles estaria caracteritzada per la possessió majoritària de la producció en mans de la població indigeta, encara que una part molt important del destí dels seus excedents de cereals serien els mercats d'ultramar, comercialitzats a través del port d'Empòrion. Es podia haver donat però presència de petits nuclis de població grega en aquests territoris sota control indígeta, tant com intermediaris comercials o colons.

El comerç de cereals era la columna principal del comerç marítim al Mediterrani a l'Antiguitat. Aquesta mercaderia era absolutament necessària i el comerciant podia jugar amb els diferents canvis de preu que patia durant l'any. La clientela d'aquest producte s'escollia fonamentalment en funció del benefici del mercader. Posteriorment, la ceràmica àtica es va convertir en un dels productes més importants en els intercanvis comercials emporitans. Gaudia d'una alta qualitat i estava lligada al consum del vi en el banquet. Era un producte que els comerciants sabien que vendrien amb facilitat. Tal com afirma Ruiz de Arbulo (1992), els cereals i la ceràmica àtica eren productes que s'oferien al mercat mediterrani, sense necessitat d'anar dirigits a un client en particular. Un comerciant púnic, per exemple, podia comprar cereals a Empòrion pagant amb ceràmica àtica o oli d'Ebusus i després anar a vendre el gra a Massalia, ciutat que tenia un gran dèficit d'aquest producte.

7.3 El comerç del cereal de producció indigeta durant els segles V i IV a.C.

Segons Ramón Buxó (2007), als inicis del s V a.C., les comunitats indigetes utilitzen habitualment el ferro com a principal material dels seus instrumentals agrícoles; es creen nous espais agrícoles en terrenys fèrtils d'origen al·luvial; apareixen nous conreus i noves pràctiques agrícoles. En definitiva les comunitats indigetes augmenten molt la seva capacitat productiva agrícola. La seva agricultura és fonamentalment cerealística, combinada amb la cabana animal constituïda principalment per ramats d'ovelles.

Afirma Buxó, (2007), que la demanda de cereals en el circuit comercial mediterrani, estimulat en primer lloc per fenicis i etruscs i finalment pels focuus, hauria incentivat a les comunitats indigetes a aplicar un sistema intensiu de conreu de cereals, per tal d'aconseguir un excedent de producció amb la finalitat de ser intercanviat. Pel que fa a l'explotació de la terra per part dels habitants de la polis, segons J.M. Palet (2017), hi havia una complementarietat entre la ramaderia i l'agricultura a la zona costera emporitana, on

els terrenys immediats a la polis formats per prats humits, prats salins semi-inundats i camps de joncs es destinaven a l'alimentació dels ramats, formats principalment per ovelles. Segons Buxó (2007) hi havia una gran dependència de la societat indígena de l'Edat del Ferro, respecte a l'explotació dels recursos vegetals del seu territori. Els conreus de cereals són clarament majoritaris, amb predomini d'ordi vestit i blat nu, que eren destinats prioritàriament a l'alimentació humana. Així doncs, l'economia de la societat indígena es basava en l'explotació dels cereals de forma extensiva, dominant els cereals d'hivern (blat i ordi), conreats en camps propers als poblats. Hi ha presència de cereals de primavera (mill i civada), i d'una d'agricultura en molt menor grau de cultiu de lleguminoses (llentia, fava i pèsol).

En aquest període es consolida el conreu del lli, que es produïa tant per a la seva utilització com a fibra vegetal com per a l'elaboració d'oli, i de l'aprofitament del raïm, encara que no hi ha evidències de que el seu conreu estigués relacionat amb la producció de vi.

F. Gracia (1995) afirma que, des de l'inici de l'arribada dels comerciants focues al Golf de Roses, l'estructura econòmica de les comunitats indígenes es va transformar molt ràpidament, entre els inicis del s V a.C. i finals del s IV a.C. Durant aquest període, la seva economia va passar a basar-se principalment en la producció i exportació dels seus excedents cerealístics. La comercialització es feia des del port d'Empòrion i el seu destí eren les colònies i polis gregues del Mediterrani Central i Oriental i, especialment, a l'Àtica.

Segons D. Asensio et al. (2002), a partir del 450 a.C., l'economia de la costa nord de Catalunya comença a estar plenament especialitzada en la producció excedentària de cereals i el seu emmagatzematge en sitges. L'estudi dels mapes de la regió mostren l'evidència de l'estreta relació entre les concentracions dels "camps de sitges" i els poblats més importants, on resideixen els nuclis de poder indígenes, com és el cas d'Ullastret, on hi ha sitges d'emmagatzematge tant a l'exterior com a l'interior de l'*oppidum*. En aquest període apareixen els primers centres especialitzats en l'emmagatzematge i distribució de gra, en els quals l'espai dedicat a l'hàbitat és molt més petit que el d'emmagatzematge. Un exemple paradigmàtic d'aquesta tipologia és el del jaciment de Mas Castellà de Pontós, el qual manté una hectàrea de terreny destinat a les construccions de l'hàbitat, enfront de les 2,5 ha que té per a la ubicació de sitges per l'emmagatzematge (Pons et al, 2001).

Segons Asensio et al. (2002), la societat indígena havia d'haver creat unes estructures socio-polítiques cronològicament prèvies, per tal de ser capaç d'aconseguir un volum important de cereals excedentari i crear un fons important d'emmagatzematge de gra. Aquestes estructures productives tenen unes implicacions econòmiques que depassen el domini domèstic. Un procés realitzat amb l'objectiu estratègic d'obtenir un producte que permeti a les elits indígenes entrar dins dels mecanismes del comerç internacional mediterrani. La integració d'aquestes elits en aquest circuit comercial els hi generarà uns amplis beneficis, que els permetrà consolidar el seu poder social i polític. Segons Asensio et al. (2002), l'acumulació d'excedents cerealístics en els camps de sitges estaria molt lligat des de la primera meitat del s V a.C. amb els circuits comercials de la Mediterrània Occidental. La presència d'aquest comerç internacional, en una primera fase, està associada amb els mercaders fenicis i posteriorment amb comerciants púnics ebussitans i focues.

Tot i que les estructures socials i productives indígenes estaven encara en procés de transformació a l'inici del s V a.C, les comunitats indígenes van començar a produir cereal en proporcions considerables. Aquesta activitat econòmica va tenir un comportament superior a altres explotacions dels recursos del territori, com el metal·lúrgic que, com veurem més endavant, va tenir una importància molt menor. De la mateixa manera que els

teixits de lli i la producció de cordes, que van mostrar també un menor protagonisme. Les transformacions que estava patint la societat indígena des de mitjans del s VI a.C., com a conseqüència del contacte amb els focues, va permetre a les noves elits, segons Gracia (1995), participar com intermediaris amb els comerciants focues, en un sistema de transaccions propi de les pràctiques comercials del Mediterrani Oriental, tal com ho testimonien les cartes comercials d'Empòrion i Pech Maho.

Tal com afirma E. Sanmartí (1993), l'origen del cereal comercialitzat per Empòrion, eren les terres ocupades i controlades per les comunitats indígenes situades al voltant de la ciutat. La *xora* d'Empòrion era de proporcions molt reduïdes i solament proporcionava aliments per l'autoconsum de la polis. El subministrament de cereals per a la seva exportació depenia, segons Ruiz de Arbulo (1992), d'aquests territoris circumdants a la polis emporitana. Com que l'excedent de producció cerealística dels centres indígenes era molt superior al de les necessitats d'Empòrion o de Massàlia es va redistribuir, segons Gracia (1995), a la Magna Grècia i Atenes, fet constatat a l'analitzar la procedència de les produccions amortitzades en els mercats indígenes.

Gracia (1995), cita el discurs "Contra Zenothemis" del Pseudo Demòstenes, en el que es relata l'acció de dos comerciants massaliotes que intenten portar a terme una estafa a partir del transport de blat en la ruta Massàlia-Siracusa-Atenes. Aquest autor presenta el discurs com una font important per testimoniar la presència dels comerciants focues en el subministrament de blat a Atenes durant el s IV a.C. La ciutat de l'Àtica tenia un dèficit molt important de cereals destinats a alimentar la seva població, situació que acostumava a comportar diferències de preu important en el mercat. Aquesta variabilitat de costos suposava la possibilitat de realitzar importants negocis als comerciants focues. Gracia (1995) constata que el discurs "Contra Zenothemis", va ser utilitzat per P. Rouillard (1991) per afirmar que la xarxa de distribució de cereals d'Empòrion depenia de la xarxa de Massàlia. Però per Gracia (1995), el progressiu increment de la riquesa d'Empòrion en aquests anys, així com la gran quantitat de produccions de ceràmica l'Àtica que importa, fa pensar més aviat en que la polis emporitana estava acaparant la distribució del cereal del nord-est peninsular als mercats grecs del Mediterrani Central i Oriental.

Segons aquest mateix autor (Gracia, 1995), Empòrion va incentivar la producció de cereals a la seva àrea territorial d'influència, de la mateixa manera que va organitzar la concentració dels excedents, per tal d'anar-la embarcant amb destí als diferents ports grecs del Mediterrani. El gra no s'exportava com a única iniciativa dels comerciants emporitans, depenia també del coneixement dels mercaders emporitans, de les circumstàncies econòmiques dels diferents mercats mediterranis i de les seves possibilitats de participar en un mercat obert. El benefici estaven basats en la diferència de preu entre la compra de blat als indígenes i el preu de venda en els mercats de Sicília i Atenes. La distància entre Empòrion i Atenes no representava un gran problema. La ciutat de l'Àtica necessitava grans quantitats de gra per assegurar la seva estabilitat social i política i per tant l'adquiria en tots els mercats possibles. La població d'Atenes era d'aproximadament 200.000 habitants, segons Garnsey (1988:123) citat per Gracia (1995) i l'aliment principal era el blat. Com que la seva producció solament podia alimentar a 9.000 dels seus habitants, la polis depenia d'un abastament de cereal aconseguit a partir del transport marítim. Aquest tipus d'abastament era degut a que les seves grans necessitats de blat, calculades en 33.700 Kgs./dia, segons Gracia (1995), feien inviable l'abastament per via terrestre. La càrrega d'un vaixell equivalia a la de 520 carros. Segons Tucídides (VII,25,5), la capacitat de càrrega d'un vaixell de transport del s V a.C. anava de les 175 a les 250 tones.

Els comerciants emporitans aconseguien una bona plusvàlua en l'intercanvi de cereal per productes que eren considerats de luxe a l'extrem occidental del Mediterrani. Durant el s

V i la primera meitat del s IV a.C. el preu de la *mèdima* de blat era de 9 dracmes a Atenes. És molt significatiu, segons explica Gracia (1995), que a partir del 329 a.C. quan el preu de la *mèdima* de blat cau fins als 5 dracmes, es deixen d'importar productes àtics a la Península Ibèrica.

Tal com afirma aquest mateix autor (Gracia,1995), admetent la importància d'aquest comerç de cereals empordanesos cap a Sicília i Atenes, és necessari comprovar si aquesta producció cerealística excedentària, era possible d'aconseguir per les comunitats indigetes. El primer element a tenir en compte és el fet de saber si la producció de cereals dels indigetes era de subsistència o generava excedents. Per tal de referenciar aquesta qüestió, Gracia (1995) parteix del treball de E. Pons sobre la capacitat de producció de cereal en l'àrea pròxima al jaciment de Mas Castellà de Pontós, que aquest autor va establir en 1.800.000 Kgs en aquest sentit s'ha de tenir en compte que no totes les sitges estaven disponibles en el mateix moment, és a dir, algunes quedaven amortitzades i a la vegada se'n feien de noves. E. Pons (1993) considera la concentració de cereal emmagatzemat a les sitges d'aquest poblat com un punt de concentració de gra amb destí a Empòrion per tal de ser comercialitzat. Segons Gracia (1995), els habitants del poblat no superaven les 200 persones, i considerant que la capacitat de les sitges abraçava tota la producció cerealística, l'excedent seria de 1.307.200 Kgs. Per altra part, Gracia (1995) analitza la capacitat productiva del poblat de Mas Castellà de Pontós, tenint en compte la superfície en conreu, d'unes 57 ha. i la seva població productiva, d'un màxim de 172 persones. En resulta un possible excedent de 6.283 Kgs. Els resultats confirmen la hipòtesi de E. Pons (1993), en el sentit que les sitges de Mas Castellà de Pontós formen un centre aglutinador d'excedents de producció cerealística amb destí a Empòrion.

Explotación cerealística del área de Mas Castellar-Pontós (según E. Pons, 1993)

- Capacidad de los silos de Pontós: 6-8 m³
- Capacidad de 1 m³: 660 kgs. de cereal
- Producción de 1 Ha.: 1.800 kgs. 1 silo: 3.660 kgs. (2 Ha.)
- Existencia de c. 1.000 silos en el área
- Producción anual almacenada: 1.800.000 kgs. (3.600.000 kgs.)

Sobre este cálculo se plantean dos posibilidades:

- A) Toda la producción almacenada es excedente
- B) La producción almacenada es el total de la cosecha, por lo que debe calcularse el excedente
- Superficie de poblado: 2.500 m²; Viviendas: 1.500 m²
 - Población: 150 personas (10m²/persona); 214 personas (hab. 35 m² × 5 ind./vivienda)
 - Consumo: (214 × 230 kgs.: 42.800 kgs.)
 - Reserva: (1/4 Total: 450.000 kgs.)
 - Total de excedente: 1.800.000 kgs. - 492.800 kgs.: 1.307.200 kgs.

Aplicación del sistema Actus:

42.880 kgs. / Consumo: 750 kgs./Ha. = 57,1 Ha. en cultivo

571.000 m²: 5.041 m² = 113 personas (52%)

En el caso de que cultivara el 80% de la población (172 personas)

172 × 5.041 m² = 874.052 m² (87,4 Ha.)

Producción en base a 1.800 kgs./Ha. = 157.320 kgs. Restándose 1/4 destinado a simiente (39.330 kgs.) y el consumo (42.880 kgs.), resta un excedente de 75.110 kgs.

Producción en base a 750 kgs./Ha. = 65.550 kgs. Restándose 1/4 destinado a simiente (16.387 kgs.) y el consumo (42.880 kgs.), resta un excedente de 6.283 kgs.

Fig. 8. Càlcul de l'explotació cerealística realitzat a partir de la capacitat de les sitges. Mas Castellar de Pontons.
FONT: Gracia (1995:105)

Per altra part, E. Sanmartí (1993) fa el càlcul de la producció de gra de la *xora* d'Empòrion, xifrant-la en 400.000 Kgs de cereal/any, cultivades en 1.300 Ha, suficients per satisfer les necessitats de la polis. Per altra part, R.A. Santiago (1994), seguint el text d'Estrabó (III,4,8), contempla l'existència d'un territori agrícola dependent econòmicament d'Empòrion. Analitzant el quadre de l'explotació cerealística de la *xora* d'Empòrion de E.Sanmartí (1993), Gracia (1995) confirma el dèficit de producció i superfície cultivable a Empòrion, que solament era capaç d'abastir el subministrament necessari a la polis. Fet aquest que hauria motivat als emporitans a incentivar a les poblacions indigetes del seu *hinterland*, en el conreu extensiu dels cereals. Queda clar el paper de Mas Castellà de Pontós com el centre d'acumulació del gra produït a la zona d'influència emporitana, amb destí a ser comercialitzat en el mercat internacional per la polis focea.

Explotación cerealística de la chora de Emporion (según E. Sanmartí, 1993)

- Superficie de la polis: 5 Ha.
- Población: 1.500-2.000 personas
- Consumo: 230 kgs./persona/año
- Total consumo: 345 Tns. de cereal/año
- Superficie en cultivo: (750 kgs./Ha.): 460 Ha.
- Superficie total agrícola: (460 Ha. + 153 Ha.): 613 Ha.
- Superficie total agrícola (barbecho bianual): 1.226 Ha.
- Superficie terreno explotable próximo a Emporion: 1.300 Ha.

Aplicación del sistema Actus:

613 Ha.: $5.041 \text{ m}^2/\text{persona} = 1.216$ habitantes con dedicación agrícola (81%)

460 Ha.: $5.041 \text{ m}^2/\text{persona} = 912$ habitantes con dedicación agrícola (60%)

Aplicación del sistema con cambio en la población:

- Superficie: 50.000 m^2 (30.000 m^2 viviendas/ 20.000 m^2 servicios)
- Población A: $10 \text{ m}^2/\text{habitante} = 3.000$ habitantes
- Población B: $35 \text{ m}^2/\text{vivienda} = 857$ viviendas $\times 5 = 4.285$ habitantes
- Consumo A: $690.000 \text{ kgs.} = 920$ Ha. en producción
- Consumo B: $985.550 \text{ kgs.} = 1.314$ Ha. en producción
- Consumo A: $690.000 \text{ kgs.} + 30\% = 897.000 \text{ kgs.}: 1.316$ Ha. (2.632 Ha.)
- Consumo B: $985.550 \text{ kgs.} + 30\% = 1.281.215 \text{ kgs.}: 1.708$ Ha. (3.416 Ha.)

Aplicación del sistema Actus:

A: $1.316 \text{ Ha.} = 13.160.000 \text{ m}^2 : 5.041 \text{ m}^2 = 2.610$ personas (87%)

B: $1.708 \text{ Ha.} = 17.080.000 \text{ m}^2 : 5.041 \text{ m}^2 = 3.388$ personas (79%)

En el caso A significa el máximo del territorio disponible, e impide la existencia de campos para el barbecho bianual.

En el caso B, significa un dèficit de 408 Ha. anuales sobre las necesidades mínimas de consumo, ascendiendo a 2.116 Ha. el dèficit de territorio necesario para mantener la explotación dentro de los términos de alternancia de cultivos.

Fig. 9. Càlcul de l'explotació agrària (delimitació de la *chora*), realitzat a partir de la població estimada d'un assentament.

FONT: Gracia (1995:106)

7.4 Elaboració i comerç de plata i plom

L'equip científic de referència del MAC Empúries, format per Pere Castanyer, Marta Santos, Xavier Aquilué, Joaquim Tremoleda, Enriqueta Pons, Aurora Martín, M Carme Rovira i Josep M. Mata va desenvolupar, en el trienni 2004-2007, un projecte d'investigació centrat en el paper de la ciutat d'Empòrion en els circuits de comercialització de la plata i el plom, així com la seva incidència en les comunitats ibèriques del seu entorn, especialment pel que fa a les evidències d'activitats metal·lúrgiques. Per realitzar el projecte es va disposar de dades de caracterització isotòpica, que va permetre a l'equip disposar d'indícis sobre l'origen de la matèria prima metàl·lica i dels objectes manufacturats que formaven part d'aquest comerç. Segons Castanyer et al. (2008), ja des del període del Bronze Final, en el territori de l'Empordà es produïa una activitat d'aprovisionament i d'intercanvis de metall considerable, tant pel que fa a objectes ja manufacturats com metalls en brut o materials inutilitzats per tal de ser reutilitzats.

Els objectes de bronze recuperats a Sant Martí d'Empúries indiquen el paper actiu, en aquests intercanvis, de metalls dels assentaments indígenes situats a la costa. Segons Pons (2006), en els inicis de l'Edat del Ferro el fenomen s'intensifica a la vegada que s'introdueixen en els circuits els nous materials fèrrics. Aquesta activitat es veu especialment incentivada en la segona meitat del s VII a.C. en aquest territori, per l'impuls que hi realitzen els àmbits colonials mediterranis, especialment els mercaders fenicis. Segons Castanyer et al. (2008) un dels principals interessos dels comerciants semites en aquest indret podria haver estat la possibilitat d'accedir als recursos metal·lífers de la regió. Segons Mar i Ruiz de Arbulo (1993), en el territori existien diverses àrees de galena argentífera. Hi ha la possibilitat de que algunes d'elles ja estiguessin explotades en aquest període arcaic, tal com ho demostraria la presència de materials metàl·lics d'importació a la necròpolis de la primera Edat del Ferro d'Agullana. Tal com afirma Ruiz de Arbulo (1984), no es pot descartar l'explotació de plata a la zona, perquè es tracta d'un recurs present en forma de sulfurs, tant en el sector pirinenc com al massís de les Gavarres. L'evidència més contrastada però és la defensada per Castanyer et al. (2008), en el sentit de que aquest metall era relativament escàs i difícil d'explotar. El seu potencial de desenvolupament econòmic seria menor que el d'altres regions més meridionals.

Els objectes de plata trobats a la Neàpolis són peces de joieria, que segons Castanyer et al. (2008), podrien haver arribat a la polis ja manufacturats a través del comerç. Procedeixen majoritàriament de contextos funeraris de la pròpia ciutat. L'anàlisi d'isòtops de plom de l'anell de plata més antic trobat a una tomba d'incineració indígena, mostra una aproximació als camps isotòpics del sud de Catalunya. Pel que fa al plom, dues mostres analitzades corresponen a la galena de les mines del sud de Catalunya (El Molar/Bellmunt), el principal lloc del qual es disposen de dades isotòpiques. Aquest mineral va ser utilitzat per processos metal·lúrgics a la pròpia ciutat. Un altre fragment de làmina de plom està datada al s IV a.C.

Castanyer et al. (2008) consideren que cap de les mostres analitzades procedents d'Empòrion provenia, amb seguretat, de l'entorn geogràfic de la polis, i per tant, no es pot demostrar per ara l'aprofitament miner de l'entorn més proper de la ciutat.

Les troballes de nombrosos objectes de bronze i ferro de funcionalitat diversa, com diverses peces d'or i plata documentades, ha fet reflexionar a diversos autors sobre l'existència d'indústries metal·lúrgiques dins de la ciutat focea. L'encunyació de moneda fraccionària de plata es va iniciar a Empòrion des de la segona meitat del s V a.C., per passar a la producció de dracmes durant el s IV a.C. L'anàlisi de dues peces d'aquestes dracmes, demostren una diversificació en la procedència de la seva matèria primera. Una de les monedes trobades a Mas Castellà de Pontós ens indicaria una procedència del sud-est de la Península. Degut a que varies peces més de plata i plom trobades a Empòrion donen també la seva procedència en sud-est peninsular, sembla evident que la ciutat s'aprovisionava principalment des del s IV a.C. d'aquests metalls fora del territori del seu entorn.

L'ús de la plata per part de la població indígeta s'inicia a partir del s V a.C. i s'incrementa progressivament en el temps. Arqueològicament, apareix majoritàriament en l'àmbit funerari, i indica que els seus propietaris eren exclusivament els membres de les elits. La seva presència mostra una funció ritualista i de prestigi social. Per Castanyer et al. (2008), l'ús que feia la societat indígeta de les monedes encunyades a Empòrion i Rhode, manifesta les estretes relacions econòmiques entre la polis focea i les comunitats indígetes. Dins del mecanisme d'aquest comerç es passarà d'utilitzar el metall a pes a utilitzar el sistema metrològic colonial. Per aquests mateixos autors (2008), la trobada de petits tresors de monedes a Ullastret, indiquen l'acaparament de riquesa per part de les elits indígetes. En

definitiva segons aquests autors (2008), sembla confirmar-se que Empòrion depenia principalment de l'abastiment diversificat de metalls aconseguits a través del comerç marítim, mentre que Ullastret, tal com indica un nòdul de galena trobat al Puig de Sant Andreu, aconseguiria els seus metalls en les zones més properes.

7.5 El paper d'Empòrion en la canalització de les importacions ceràmiques i amfòriques en territori indigeta entre els s VI i IV a.C.

7.5.1 *Les importacions púniques*

Segons Anna Pujol (1985), les importacions púniques estan representades bàsicament per les àmfors tipus A i petits objectes d'inspiració egípcia. Les àmfors tipus A estan presents tant a Empòrion com a Ullastret. Les importacions d'aquests productes es van iniciar a començaments del s VI a.C., com ho demostra que la seva presència està associada amb el *buccchero nero*, àmfors etrusques, ceràmica jònica i àtica de figures negres, i continua fins els inicis del s V a.C. Les àmfors de tipus B, de cronologia d'entre els segles V i III a.C., imitacions emporitanes, de fabricació local, estan molt presents a Empòrion i Ullastret. La pacotilla es difonia amb les mateixes àmfors pels mercaders. Els escarabeus, fabricats en els segles V i IV a.C., són molt freqüents en les necròpolis, com la de la muralla NE d'Empòrion. Les comptes policromes de pasta vítria s'han trobat tant a la polis com a Ullastret. Els *aryballos* són peces amb trets egipcis també, el més conegut és el de la necròpolis del Portixol a Empòrion; és de color verd i té dos cercles inscrits amb una creu i una estrella. Les peces de tipus ritual i religiós estan representades per les plaquetes que representen a Baal Hammón i els crema perfums representant a Demeter-Tanit. A Ullastret va aparèixer una placa i a Empòrion 6 cremadors de perfums amb cap femení. Segons Pujol (1985), Empòrion jugava un paper molt important en la distribució d'aquestes peces, tant de les àmfors púniques com de les peces ceràmiques, degut a la seva associació amb el circuit de comercialització d'Ebussus. L'esfinx d'os trobada a Ullastret, encara que de pitjor qualitat, és molt similar a una de trobada a la necròpolis ebussiana de Puig des Molins. Aquesta semblança fa evident el fet de que l'esfinx d'Ullastret té el seu origen probablement en un taller d'Ebussus, fent-se la seva comercialització via Ebussus i Empòrion. La importància d'aquest circuit comercial queda reforçat per la presència a Ullastret de terracotes púniques, àmfors i monedes d'Ebussus. L'arribada de productes púnics, que es remunta al s VI a.C., té una continuïtat en els segles V i IV a.C. Aquest comerç el va centralitzar Empòrion a través d'Ebussus, durant aquests segles. Amb el reforçament de les factories cartagineses en el sud-est peninsular, durant el segle IV a.C., l'origen de les importacions púniques passarà a aquesta regió. Segons Pujol (1985), els comerciants cartaginesos navegaven freqüentment a Empòrion durant el s V i IV a.C., i la polis distribuïa posteriorment les seves mercaderies. L'àrea de distribució de les àmfors púniques demostraria aquest fet. Posteriorment els indigetes imitaran aquesta àmfora creant "l'àmfora de boca plana o de la costa catalana", molt freqüent en els segles posteriors. Segons A. Pujol (1985), aquesta activitat comercial, portada a terme per la polis amb el món púnic, l'enforteix i li permet independitzar-se de Massalia, que en el s V a.C. entra en una important crisi econòmica.

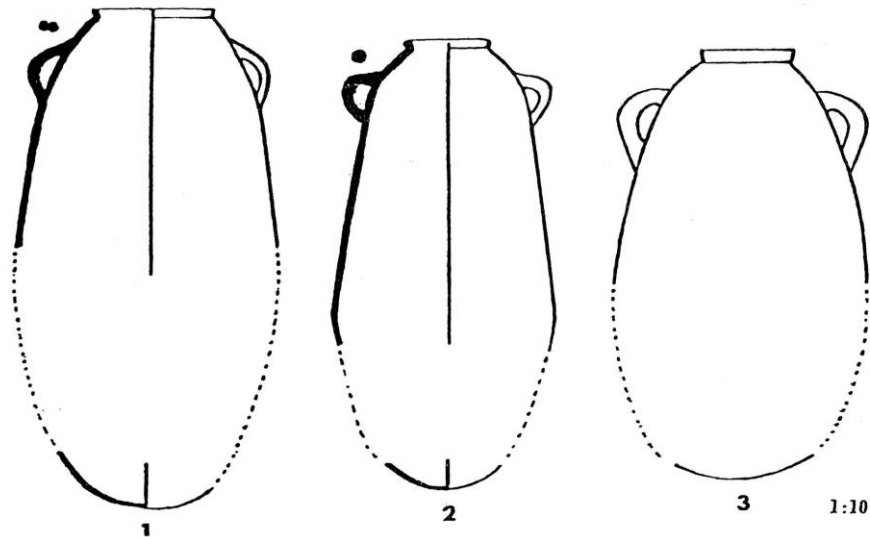

Fig. 10. Àmfores púniques procedents de Peh-Maho. FONT: Pujol (2009:17)

7.5.2 Les importacions etrusques

Segons Sanmartí et al. (2002), el *bucchero nero* i l'àmfora són els tipus ceràmics de procedència etrusca més habituals. A Ullastret es van recuperar varis exemplars de *kantharoi* del tipus 3 de Rasmussen. En el mateix jaciment van aparèixer restes de *bucchero nero* d'altres tipologies datades en el tercer quart del s VI a.C. De l'àmfora es van recuperar 8 peces del tipus PY3 de les variants A i B, a Ullastret.

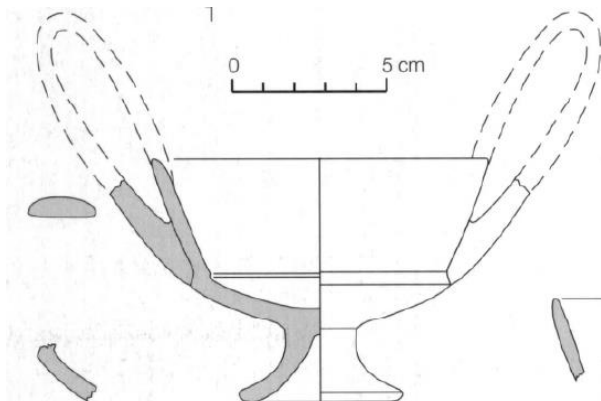

Fig. 11. Bucchero nero etrusc procedent del Puig de St.Andreu

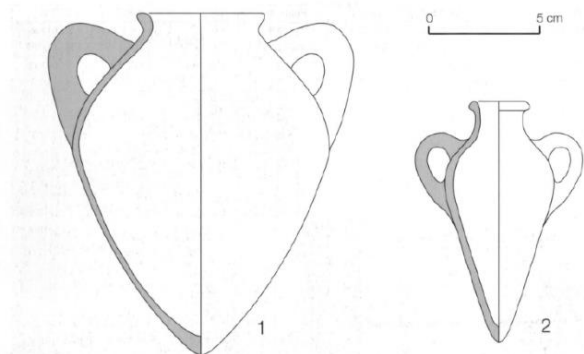

Fig. 12. Àmfores etrusques del Cap de Creus (1), Puig de St. Andreu (2)
FONT: Sanmarti, Asensio, Martín (2002:96-98)

7.5.3 Les importacions gregues

A mitjans del S VI a.C. la ceràmica grega que arriba a la polis emporitana és la mateixa que la que es troba a Massalia. Principalment ceràmiques corínties, xipriotes, copes jòniques tipus A1, B1/B2, gris d'Àsia Menor, àmfores micàcies. La seva presència està testimoniada a la Neàpolis en les copes tipus B2, *lekanis i olpe*. A la Palaià Polis copes tipus A2 de vernís negre, un fragment del tipus B1, un fragment de *lekanide* i fragments de ceràmica de bandes marró-roja. Segons Sanmartí et al. (2002), la presència de la ceràmica coríntia és molt reduïda. Està representada sobretot per petits contenidors d'olis perfumats, utilitzats principalment com a ofrenes funeràries. Cal destacar un *aríbal* d'aquesta producció coríntia, de figures negres tipus A de Payne, recuperat a l'Illa d'en Reixac.

7.5.4 Ceràmica de Grècia de l'Est.

Segons Sanmartí et al. (2002), les peces principals d'aquesta modalitat són copes del tipus B2 de Vallet i Villard, amb 4 exemplars a l'Illa d'en Reixac i un altre al Puig de Sant Andreu, datades en el segon quart del s VI a.C.

7.5.5 Ceràmica àtica.

Segons A. Pujol (1985), a partir del tercer quart del s VI a.C., Massalia importava ja ceràmica d'Atenes i Corint de molt bona qualitat, en un moment en que Atenes no havia iniciat encara la seva política colonitzadora i no tenia encara una flota comercial important. Les seves peces ceràmiques arribaven a Massalia per mitjà de comerciants focuus. Massalia feia arribar aquests productes a Empòrion que els venia als indigetes del seu *hinterland*. A Empòrion s'ha trobat una bona varietat de peces de figures negres d'aquesta època : *oenochoes*, *cràteres* de columnetes, *lekanides*, *lekythoi*, *hydries*, *olpes*, *skyphoi*, *plats pyxides*, *dinos*, etc. A Ullastret s'han recuperat *xylix-skyphos*, la copa i el *lekythos*. La peça més usual tant a Empòrion com a Ullastret és la copa amb nanses amb més de 100 exemplars trobats a *l'oppidum* empordanès. Segons Sanmartí et al. (2002), d'aquestes peces de figures negres, cal destacar dues copes de banda al Puig de Sant Andreu, copes de banda amb decoració floral recuperades al Puig de Sant Andreu i copes Cassel al mateix jaciment d'Ullastret. Les copes d'ulls amb 6 exemplars al Puig de Sant Andreu i una a l'Illa d'en Reixac. Copes *skyphos* representades amb un exemplar a Mas Castellà de Pontós.

A l'inici del s V a.C., moment en que Massalia entra en crisi, Empòrion incrementa les seves importacions de ceràmica àtica gràcies als seus circuits comercials amb Ebussus. L'existència d'aquest circuit comercial, segons A. Pujol (1985) es fa palès per la presència de ceràmiques de figures roges fetes en un mateix taller i per un mateix pintor, tant als jaciments del Golf de Roses, com a Aleria (Còrsega) i als jaciments del Languedoc Occidental. Hi ha 17 pintors de ceràmica de figures roges, presents tant a Empòrion com a Aleria. Les troballes a la Neàpolis presenten una gran varietat de formes. La copa és la peça més habitual, amb més de 300 exemplars, el *skyphos* i el *kantharos* de Saint Valentin, amb 100 exemplars. A les necròpolis apareixen les *cràteres* de columnetes, la *cràtera* campana, el *pelike*, el *stamos* i *l'alabastron*. El *lekithos aryballistico*, amb 50 exemplars, és el més representat. Les primeres peces de figures roges comencen a arribar a la polis a finals del s VI a.C. i el seu moment màxim se situa entre el 475 i el 375 a.C. A *l'oppidum* d'Ullastret arriben posteriorment, entre el 430 i el 350 a.C. Les peces més habituals trobades en aquest jaciment són el *skyphos*, la *cràtera* campana, la copa amb nansa i el *kantharos* de Saint Valentin. Les peces més antigues són dos fragments de *kylixes* decorats amb la tècnica del vernís roig internacional. Els *Kylix-skyphoi* són un dels vasos més freqüents a Ullastret, n'hi ha inventariats 29 i restes de 28 més. El *skyphos* està també molt ben representada al jaciment, n'hi ha 31 de catalogats però se n'han trobat restes de 324 peces més, la gran majoria del s IV a.C. De la *lekànide* se n'han trobat 10 exemplars.

La ceràmica de Saint Valentin, de producció àtica dels segles V i IV a.C, està realitzada per un mateix taller, són vasos de mida petita, *kantharoi* i *skyphoi*, amb decoració d'escacs o fulles de llorer en pintura blanca sobre fons negre. Els exemplars d'Ullastret van ser estudiats per Maluquer (1974). Hi ha catalogats 21 fragments de *kantharoi* i *skyfoi* i 91 fragments d'altres vasos. Aquest estil és present també a Mas Castellà de Pontós. Per Maluquer (1974), a finals del s V a.C., Empòrion canvia la seva orientació comercial i amplia el camp dels seus productes, deixant de realitzar exclusivament un comerç de peces de luxe. La intensitat del comerç amb Ullastret evidenciada per la gran quantitat de peces de ceràmica trobades, indica l'existència d'unes relacions econòmiques molt estretes entre les dues poblacions. *L'oppidum* ha adquirit ja en aquesta època un nivell econòmic i cultural

força avançat. A la mateixa època, segons A. Pujol (1985) apareixen en abundància els *skyphoi* decorats amb una garlanda de fulles a la vora, productes de sèrie de poc valor artístic i destinats a clients poc exigents.

Empòrion, durant el s V a.C. adquireix una gran importància comercial, al beneficiar-se de la decadència de Massalia. Es converteix en el principal distribuïdor de la ceràmica àtica en el mercat del Mediterrani Occidental. Ullastret podia haver jugat el paper de redistribuïdor a l'interior del territori empordanès dels productes que li subministrava la polis.

Els vasos de vernís negre arriben a Empòrion a partir del darrer quart del S VI a.C. en la seva modalitat llisa fins al 325 a.C., període en el que ja hi apareixen poques peces. Segons Sanmartí et al. (2002), de la primera etapa de la seva importació, cal destacar el nombre significatiu de copes tipus *Bloesch C*, amb 6 exemplars al Puig de Sant Andreu, una a l'Illa d'en Reixac i 3 exemplars a Mas Castellà de Pontós. Les formes amb decoració impresa arriben a partir del 440 a.C. A Ullastret, la copa o *kylix* és la més abundant amb la seva variant de peu alt, amb aproximadament uns 100 fragments, datades entre el darrer quart del s V a.C. i principis del s IV a.C. La copa *skyphos* és també abundant, del tipus 1 hi ha catalogats 5 exemplars i del tipus 2, 7 exemplars, encara que al magatzem hi ha fragments de més de 100 exemplars més. Hi ha 9 *skyphos* del tipus A de finals del s V a.C. 3 *kantharos* de mitjans del s IV a.C., 16 vols inventariats i fragments de més de 230 exemplars de la primera part del s IV a.C. Un sol saler de finals del s IV a.C. Hi ha un decalatge, segons A. Pujol (1985) entre les dates d'arribada d'aquest tipus de ceràmica a Empòrion, on és màxima la seva presència entre el 480 i el 450 a.C. i Ullastret on no arriben fins a finals del s V a.C.

7.5.6 Ceràmica grega d'extrem occident

És un tipus ceràmic fabricat en centres focuus occidentals. La polis de Massalia era la seva màxima productora. Són ceràmiques oxidades amb decoració pintada. La forma més habitual és la *kylix*, que intenta imitar el tipus B2 de Vallet i Villard, de la qual se'n van trobar 5 exemplars a Ullastret. En aquest mateix jaciment s'ha documentat una gran diversitat de formes d'aquesta tipologia ceràmica.

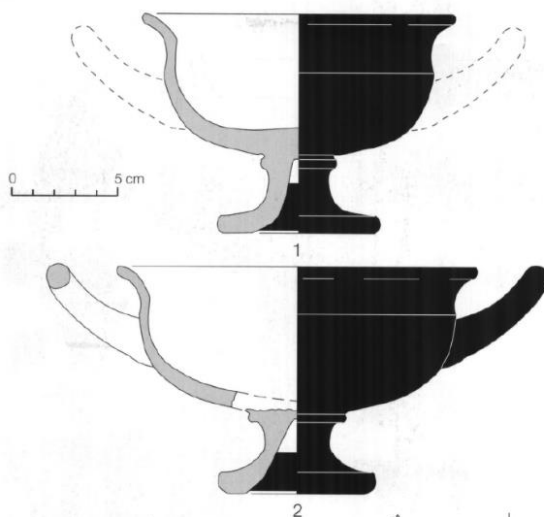

Fig. 13. Copes àtiques de vernís negre del tipus acrocup i skiphos àtic de vernís negre procedents del Puig de St. Andreu.
FONT: Sanmartí, Asensio, Martín (2002:83)

7.5.7 Ceràmiques grises monocromes

Segons Sanmartí et al. (2002), Ullastret presenta una gran abundància d'aquest tipus ceràmic, però són rares fora d'aquest jaciment. Sembla que el taller més important era el d'Empòrion. Són elements de vaixel·la, el més habitual és el plat à *marlí*. En aquest mateix jaciment es van recuperar copes tipus III i diverses variants de gerres. Les peces d'aquesta tipologia es fabricaven tant a Massalia com a Empòrion.

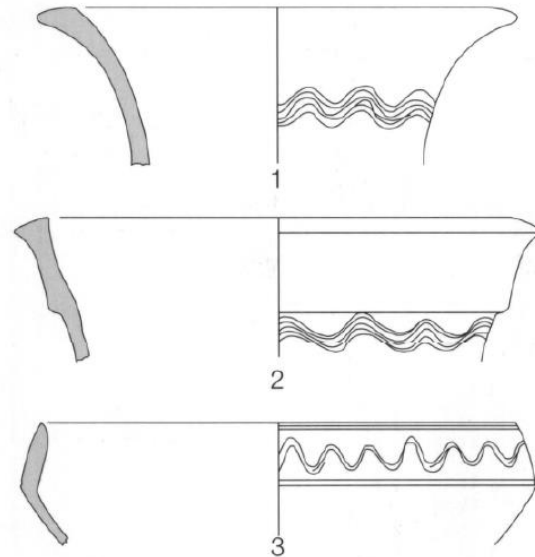

Fig. 14. Ceràmica grisa monocroma d'Occident, procedent del Puig de St. Andreu.
FONT: Sanmartí, Asensio, Martín (2002:94)

A partir dels treballs de Pujol (1985) i Sanmartí et al. (2002), es proposen les següents conclusions pel que fa als productes d'importació de la polis d'Empòrion entre els segles VI i IV a.C. :

- S'observa un increment constant entre l'inici del s VI i el s IV a.C. del volum de peces ceràmiques d'importació.
- Pel que fa a la procedència dels materials importats, a inicis del s VI a.C., la pràctica totalitat provenen del comerç impulsat pels mercaders fenicis, amb una majoria de productes que tenen el seu origen en el sud-est peninsular. Des de mitjans del s VI a.C., apareixen els productes provinents d' Ebusus, de Massalia, d'Etruria, de l'Àtica i de les polis gregues de l'est. Quantitativament, molts dels materials ceràmics d'aquest període són d'origen grec, especialment pel que fa a la ceràmica fina. Des de mitjans del s V a.C. en endavant, el territori emporità restarà sota la influència comercial focea.

Per avaluar la importància dels diferents productes dels intercanvis comercials emporitàns, segons Sanmartí et al. (2002), s'han de classificar els elements ceràmics d'importació en : àmfores, ceràmiques comunes i vaixel·la fina. A partir d'aquest estudi s'observa que la importació de ceràmiques comunes manté un percentatge estable durant tot aquest període. La importació de ceràmica fina mostra un paper destacat entre els segles V i IV a.C. Finalment en el s IV a.C. es visualitza un increment de les àmfores d'importació, fet que ens indica que durant aquest segle s'incrementa la importació de productes d'alimentació, vi, oli i salaons de carn i peix.

Les importacions de ceràmica àtica durant s VI a.C. arriben a Empòrion a través del circuit de comercialització de Massalia. Durant el s V a.C., Empòrion és converteix en un gran

distribuïdor d'aquesta ceràmica àtica, actuant independentment de Massalia, en un circuit comercial en el que Alalia té un pes important. A finals del s V a.C. quan Atenes perd els seus mercats italians, augmenta molt l'arribada de ceràmica àtica a la costa peninsular. Empòrion la distribueix a l'Empordà i al Languedoc Occidental. Importa principalment vasos de Saint Valentin, *skyphoi* amb garlanda pintada i la producció ceràmica de vernís negre.

Durant el s V a.C. els poblats indígenes de l'entorn de la polis emporitana viuen un procés molt ràpid d'hel·lenització, els jaciments d'Ullastret i Pech Maho donen un clar testimoniatge d'aquest fet.

Segons A. Pujol (1985), el vi serà el producte que obrirà les portes del mercat indigeta als focues i després apareixerà la ceràmica associada al servei del vi. La ceràmica àtica està decorada amb figures que tenen un alt contingut religiós, cultural i cultural pels grecs. El món indígena comença a assimilar els missatges que transmeten aquestes imatges. Evidentment les elits indigetes compren les peces ceràmiques pel prestigi que els hi atorga la seva possessió, però amb el progressiu contacte amb el món mitològic grec, especialment amb les escenes de fàcil interpretació com les del món bàquic, els portaran a una simbiosi cultural amb les creences que els indígenes ja practicaven.

Segons Sanmartí et al. (2002), aquesta diversitat de materials importats indica una activitat d'intercanvi tipus *emporía* basada en la distribució de productes d'origen divers, per part de mercaders independents dels centres de producció, és a dir actuen com a intermediaris en aquest procés comercial. Aquest tipus d'activitat comercial era l'especialitat dels focues. La seva activitat comercial va haver de competir a partir del s V a.C. amb el comerç ebusià, que distribuïa els productes de la seva economia a les poblacions indígenes de la costa peninsular. Finalment cal destacar la importació del vi massaliota. Aquesta polis focua havia aconseguit produir una quantitat important de vi en el seu territori. De l'anàlisi quantitativa d'àmfores massaliotes de tipus PY2 i PY3, la importació de vi massaliota va ser important a Empòrion durant tot el s V a.C.

8 LES TRANSFORMACIONS SOCIOECONÒMIQUES EN LA SOCIETAT INDIGETA

L'inici del comerç fenici coincideix en el territori empordanès amb un desenvolupament de la complexitat social, que passa d'unes estructures d'organització social de caràcter familiar, a la creació de comunitats locals i posteriorment a la creació d'organitzacions polítiques que es poden definir com una comunitat tribal protourbana. Aquest canvi es molt ràpid. Si a finals del s VII a.C. la població encara no era plenament sedentària, a finals del s VI a.C. el Puig de Sant Andreu, a Ullastret, es presenta ja com un poblat amb varies hectàrees de terreny rodejat de fortes muralles. S'ha convertit, conjuntament amb el seu poblat veí de l'Illa d'en Reixac, en el centre del que esdevindrà la primera comunitat protourbana indigeta.

Aquest canvi tant espectacular en l'organització sociopolítica d'aquesta societat, no vindrà únicament donat per l'impacte del comerç mediterrani. Altres factors, com l'important augment de la població en relació a la capacitat de càrrega del territori, pot haver influenciat el fenomen de forma decisiva.

El comerç mediterrani va tenir un paper decisiu en aquest procés, en el que els intercanvis de productes es van realitzar exclusivament amb les elits locals, un comerç de caràcter diplomàtic, sense les característiques de l'economia de mercat. Degut a la dificultat que

se'ls presentava als grecs realitzar els intercanvis amb tota la població, aquestes classes dirigents es van convertir en els intermediaris necessaris d'aquests contactes comercials. Les elits van començar a controlar els recursos del territori per tal d'intercanviar els productes generats pels nous béns de prestigi que arribaven a través d'Empòrion, incrementant el seu poder sobre la resta de la societat. Distribuïran una part dels productes importats entre la resta de la població del territori, fet que permetrà mantenir el seu estatus socio-econòmic. En aquest sentit, la redistribució dels béns de prestigi és un dels factors que reforça el poder de les elits.

8.1 Fonamentació teòrica del canvi sociocultural

El marc teòric aplicat per explicar la important transformació de la societat indígeta entre els segles VI i IV a.C., parteix d'un plantejament endogenista, però tenint en compte l'important impacte del comerç exterior practicat per la polis grega d'Empòrion. Per l'estudi endogenista s'utilitza el model materialista cultural de Marvin Harris (1979) i les revisions més recents de A. Johnson i T. Earle (1987;2000). La base d'aquesta teoria endogenista, pel que fa a les transformacions socioeconòmiques d'una societat, està en la percepció de que el canvi social es produeix com a conseqüència del creixement de la població fins arribar al límit que li permet l'explotació dels recursos del seu territori, utilitzant un determinat nivell tecnològic, que requerirà de majors recursos humans. Aquest creixement de la població comporta l'aparició d'una nova competència pels recursos que cada vegada són més escassos, fent-se present un nou aparell institucional per tal de regular la gestió d'aquests recursos, fet que comporta l'augment de la diferenciació social. Com a conseqüència, es fa inevitable gestionar els problemes de subsistència generats per l'augment demogràfic i afavorir la innovació tecnològica. Si aquesta permet augmentar el rendiment dels recursos del territori, la població augmentarà fins a uns límits que faran necessària una revisió de les estructures polítiques existents, que tornaran a estimular una nova innovació tecnològica i així successivament. Si no hi ha innovació tecnològica, hi haurà estabilització en la demografia, s'incrementarà la competència pels recursos del territori, fet que comportarà episodis de violència i es pot donar la regressió a formes d'organització política més simples, podent-se produir una degradació mediambiental i una davallada de la població.

Donada l'evidència de l'important pes que va tenir el contacte de la societat indígeta amb el comerç mediterrani, que va propiciar la innovació tecnològica i va estimular l'aparició dins d'aquesta societat d'un ordre social basat en la desigualtat, es veu necessària l'aplicació d'una teoria exogenista per tal completar el model. Degut a que la relació d'intercanvi colonial entre els foces i els indígetes es produeix entre dues societats amb nivells de desenvolupament sociocultural i formes d'organització política diferents, s'aplicarà la teoria dels béns de prestigi i la teoria del sistema-món, que no han de ser incompatibles amb la teoria del materialisme cultural.

Segons la Teoria de Béns de Prestigi les societats que tenen una economia depenent dels béns de prestigi, el poder polític està associat al control de l'adquisició i la distribució de béns exòtics als quals s'assigna un estatus elevat.(Frankenstein, Rowlands, 1978). En els intercanvis diplomàtics amb els pobles mediterranis, els caps de llinatge tenien més facilitat per accedir en primera instància als nous béns exòtics, fet que feia augmentar el seu crèdit social i el seu poder econòmic i polític, motiu pel qual van esdevenir una nova classe dominant. En aquest sentit el comerç exterior aporta elements que afavoreixen la diferenciació social, component imprescindible en el procés de canvi social. Les elits controlen els excedents produïts per les seves comunitats i el seu intercanvi amb els mercaders mediterranis. Aquest paper d'intermediaris reforçarà el seu poder econòmic i social. Si els nous caps dominants imposen restriccions sobre l'accés als nous béns, això

propiciarà noves formes de control i de diferenciació social dins de la societat indígena. Dins del model teòric, s'ha tingut amb compte també l'important paper econòmic i social del convit, les festes i la presència de l'alcohol, consumit a partir d'unes regles socials ben establertes, tant en cerimònies d'hospitalitat que incrementen el prestigi de qui les ofereix, o en les festes de treball, celebracions per tal d'aconseguir mà d'obra gratuïta per l'oferent. El vi es converteix així en un bé de prestigi, un recurs de gran valor estratègic pels individus que el poden aconseguir amb els intercanvis colonials.

En els inicis del s VI a.C., la societat indígena del nord-est peninsular no estava encara estratificada però segons Sardà (2009), va començar la competència entre els diferents llinatges per assolir una posició dominant per transformar-se posteriorment en una forma de poder hereditari. En aquest sentit el festeig competitiu es va utilitzar per determinar quins grups assolien el poder en un territori determinat. Segons Sanmartí (2004), aquest fet explicaria la importància de les importacions amfòriques fenícies en aquest període, degut a que dins del festeig competitiu la quantitat és un factor decisiu. El fet que la gran majoria de les importacions són àmfores, sense que hi aparegui la vaixella ens estaria indicant que el vi importat era consumit a la manera tradicional per la societat indígena

Segons S. Sardà (2009), entre mitjans del s VI i mitjans del s V a. C., hi ha un increment molt important de les importacions de vaixella, interpretant aquestes dades en el sentit de la gran importància que va agafar en la societat indígena el festeig diacrític, amb la utilització d'un tipus determinat de vaixella i vins de molt bona qualitat que només estaven a l'abast de les elits. La major part de les àmfores i vaixella d'importació era utilitzada exclusivament per aquesta aristocràcia naixent, convertint-se en un element de distinció, segons Demoule (1999, citat per Sardà, 2009), tant per la seva exclusivitat com pel seu caràcter exòtic, que feia que aquestes elits es mostressin a ulls de la resta de la societat com un grup diferenciat, en gran mesura per la seva relació amb el món exterior.

Apareixeran les xarxes d'intercanvi regional. A partir d'un "centre", que té un grau de desenvolupament socioeconòmic més gran i proporciona béns de prestigi a altres centres que podríem anomenar de la perifèria, a canvi de matèries primeres, aliments i esclaus. Les relacions entre les diferents societats d'aquests centres, tenen un pes important en l'economia i les relacions socials dins de cada societat ja que el canvi dins d'una propicia el canvi en les altres que conformen el sistema. S'han de tenir en compte les influències socioculturals dels colonitzadors focuus sobre les societats indígetes i també a l'inrevés. És a dir, s'ha d'analitzar les formes d'interdependència entre les dues societats i el paper de la ideologia en la construcció i reproducció de l'ordre social i la concepció del caràcter sobrenatural del poder en les societats protohistòriques. L'elit de la societat indígena era l'interlocutor natural dels colonitzadors estrangers, com també ho eren del món sobrenatural. Per Sanmartí et al. (2006), el comerç colonial constituïa un mitjà important d'adquisició, consolidació i legitimació del poder.

8.2 L'estructura socioeconòmica de la societat indígena en el període comprès entre el s IX i el VII a.c. El desenvolupament de les comunitats d'àmbit local

Segons Sanmartí et al. (2006), el poblament preibèric del territori de l'Empordà, fins a la segona meitat del I mil·lenni a.C., es caracteritza per una ocupació del territori, pròpia d'una organització socioeconòmica molt primària; les famílies apareixen en aquesta etapa com els nuclis de subsistència. L'hàbitat d'aquests nuclis familiars es caracteritza pels assentaments en coves, en cabanes aïllades o formant petites agrupacions. Aquests petits grups familiars ocupaven un petit territori de forma estacional. Practicaven un sistema mixt de ramaderia i agricultura d'artiga. Segons Sanmartí et al. (2000), eren unes formes de vida molt semblants a les de la població del segon mil·lenni a.C. En l'entorn gironí, els jaciments

més coneguts d'aquest període són el de la Fonollera, que segons Pons (1977), conformava un petit conjunt de cabanes, sense construccions comunals ni existència de carrers, el de l'Illa d'en Reixac (Ullastret), on les excavacions dutes a terme per Martín i Sanmartí-Grego (1978) van documentar, en els estrats més antics, estructures de cabanes de planta circular i finalment el que segons Pons (1994), hi havia a Camallera, nucli molt proper a Empòrion, on s'hi ha documentat també un grup de cabanes aïllades d'aquest període.

Segons Sanmartí et al. (2006), els únics instruments metàl·lics coneguts per desenvolupar les tasques agrícoles d'aquest període són les destrals de bronze, fet que fa creure a aquests autors que la major part de l'instrumental agrícola d'aquestes poblacions era de fusta i pedra. Aquesta evident limitació tecnològica faria impossible conrear els sòls d'una determinada duresa, que havien de ser treballats necessàriament amb instrumentals més durs. Segons els autors anteriors, el seu sistema d'explotació de la terra consistia en el sistema agrícola d'artiga, cremant els boscos per tal d'aconseguir terres noves. Aquesta tasca es complementava amb la recol·lecció i la ramaderia, mentre que la cacera ja havia deixat de tenir importància econòmica, exceptuant la de les aus aquàtiques dels pantans propers a la costa. Per a les poblacions properes al litoral la pesca hauria estat un important complement alimentari. En aquest període el conreu cerealístic no era encara el majoritari.

Segons Sanmartí et al. (2006), no es pot afirmar que practiquessin un tipus de vida nòmada, ja que sembla que els desplaçaments devien ser de poca distància. En essència ocupaven un territori durant uns anys, fins que aquest es degradava, desplaçant-se a un territori proper i retornant cíclicament a l'anterior entorn quan aquest s'havia regenerat naturalment. Aquestes conclusions són deduccions del registre arqueològic, que documenta una escassa densitat de població i una tecnologia molt rudimentària. El fet de practicar un guaret de varis anys en un territori implica necessàriament que el grup tingui a la seva disposició una important extensió de terres, per tal d'anar-la explotant cíclicament. El grup familiar constituïa l'estructura primària de subsistència. Eren grups autònoms i vivien aïllats per tal d'evitar la competència dels recursos amb altres grups. Com que l'existència de petites agrupacions d'habitatges està clarament documentat, hem de suposar que esporàdicament es produïen agrupaments per tal de cooperar en la realització d'una tasca d'especial exigència. Per Sanmartí et al. (2006), els periòdics moviments d'aquestes poblacions, cercant les millors oportunitats de subsistència, fa que no puguem parlar encara en aquest període d'una població plenament sedentària.

El registre arqueològic mostra un increment constant del nombre de tombes i d'assentaments entre el s X i el VII a.C., fet que demostraria un creixement de la població, que comportaria com a conseqüència, tal com afirma la teoria del model materialista cultural, l'aparició dels primers poblats estables, documentats arqueològicament des de mitjans del s VII a.C. Aquests poblats tindrien una població d'entre trenta-cinc i cent vint-i-cinc habitants. El primer poblament del turó de Sant Martí d'Empúries correspondria a aquest model.

A partir de mitjans del s VII a.C., l'estructura primària de subsistència canvia, passant a estar compostat per un nombre determinat de famílies amb uns interessos econòmics i socials comuns i que creen una estructura política ja definida. Segons Sanmartí et al. (2006), l'esforç destinat a la construcció dels habitatges, ens estaria indicant que han adoptat la forma de vida sedentària. Per aquests autors, el progressiu augment de població en els segles anteriors hauria impossibilitat, finalment, que els grups familiars poguessin accedir lliurement a diferents parts de territori quan les terres que explotaven s'exhaurien. Les famílies es van veure obligades a agrupar-se, explotar un territori i defensar-lo dels altres grups.

Tal com mantenen Sanmartí et al. (2006), fins al segle VI a.C., no es va produir cap innovació tècnica pel que fa a l'instrumental agrícola que utilitzaven aquestes poblacions indigetes que permetés incrementar la producció agrícola del territori, per tant el sistema de producció no va patir canvis importants. Per poder aguantar la pressió de les noves necessitats alimentàries generades per l'increment de població, aquests autors proposen, com a possible hipòtesi, la reducció de la durada dels cicles de tala i regeneració, l'augment del temps de dedicació a les tasques agrícoles de la població i l'aprofitament extensiu de tots els recursos del territori. Les circumstàncies descrites anteriorment devien comportar possiblement una certa escassetat alimentària en els grups esmentats. Aquesta penúria podria haver comportat l'enfrontament entre els caps dels grups per accedir al control de més territori, per tal d'augmentar el seu prestigi i poder exercir el poder sobre el màxim nombre possible de poblats.

Hi ha coincidència entre les prediccions de l'aplicació de la teoria materialista cultural i les dades arqueològiques del territori per aquest període. La formació dels poblats estaria motivada en primera instància per una causa endògena, el creixement demogràfic. Però s'ha de tenir en compte, tal com afirmen Sanmartí et al. (2006), que la formació d'aquests primers poblats coincideix en el temps amb l'inici dels contactes comercials amb els fenicis procedents de les seves factories de l'Estret de Gibraltar. Per aquests autors, el comerç fenici va permetre a alguns caps indigetes augmentar el seu prestigi sobre la resta de la població del seu territori, a l'adquirir i redistribuir vi procedent de l'incipient comerç fenici. La generalització d'aquests intercanvis va impulsar la producció de més excedents agrícoles i de sitges d'emmagatzematge. Impulsant probablement, a la vegada, el desenvolupament de la jerarquització dins de la societat indígeta durant el s VII a.C. El registre arqueològic no mostra però encara grans diferències entre les famílies, pel que fa a l'habitatge. La mostra arqueològica més important d'aquest procés es troba en la necròpolis esmentada anteriorment de Vilanera (L'Escala), i la tomba 184 d'Agullana.

Segons Sanmartí et al. (2006), l'emergència d'aquestes noves elits va provocar una profunda crisi social dins de la societat indígeta, que es documenta amb l'abandonament de determinats assentaments i necròpolis com la d'Agullana i Vilanera, durant la primera meitat del s VI a.C. Com a conseqüència d'aquesta crisi, es van generar les primeres estructures polítiques d'àmbit regional, que estaven dirigides per unes elits, ara sí, molt separades de la resta de la societat indígeta. Les noves elits van afrontar la pressió alimentària generada per l'augment de població, amb la introducció de les noves innovacions tecnològiques arribades a través del comerç internacional, que van augmentar la capacitat de sustentació del territori.

8.3 La formació de les comunitats d'àmbit regional

L'aparició i consolidació d'aquestes noves elits hereditàries queda molt ben registrada arqueològicament, principalment en les necròpolis, amb l'aparició en determinades tombes d'objectes cars, com armes, peces de joieria, escarabeus i contenidors de perfums. Les noves necròpolis es creen en aquest període i encara que hi ha tombes modestes amb solament urnes funeràries, s'hi enterren exclusivament els membres d'aquesta classe dominant incipient. El nombre de necròpolis d'aquest període és molt limitat i vinculades estrictament a aquesta elit, fet que ens faria creure segons Sanmartí et al. (2006), en l'aparició d'una vinculació religiosa especial d'aquesta nova elit amb les divinitats, en el sentit de que solament els seus membres tindrien una continuïtat en el més enllà. Segons Maria Carme Belarte et al. (2015), hi ha una extraordinària escassetat de tombes, a la franja costanera catalana, concretament 197, del període ibèric comprès entre mitjans del s VI a.C. i el 200 a.C. Mentre que les tombes datades entre el Bronze Final i el primer Ferro (ca 1100 a.C.-ca 550 a.C.), en el mateix territori, sumen un total de 2.117. Per Belarte et al.

(2015), el petit nombre de tombes del període ibèric respon a una selecció de la classe social de la població, degut al nombre i la distribució de les necròpolis. Si durant el període del Bronze Final i la primera Edat del Ferro, se'n poden quantificar 22, durant el període ibèric ple, a partir del s IV a.C., solament hi ha 2 necròpolis pròpiament dites, una d'elles a Ullastret amb 87 tombes. Tenint en compte que Ullastret era la seu del poder polític i econòmic, les tombes d'aquesta necròpolis corresponen a la classe dirigent indígeta. Aquesta darrera afirmació, es correspon amb la presència d'objectes de prestigi, en gran quantitat, d'aquestes tombes.

Segons Belarte et al. (2015), la major part de la població gaudia d'un funeral i enterrament per tal de garantir el repòs del difunt. És evident, però, que les restes no van ser conservades de manera que es garantís la seva preservació. L'estat de la qüestió sobre el món funerari del període comprés entre el s VI i IV a.C., ens mostra l'existència d'una important diferenciació social entre els membres de la societat indígeta. Però els rituals de cremació portats a terme impossibiliten l'estudi de les restes i valorar-ne les condicions de vida de les persones enterrades.

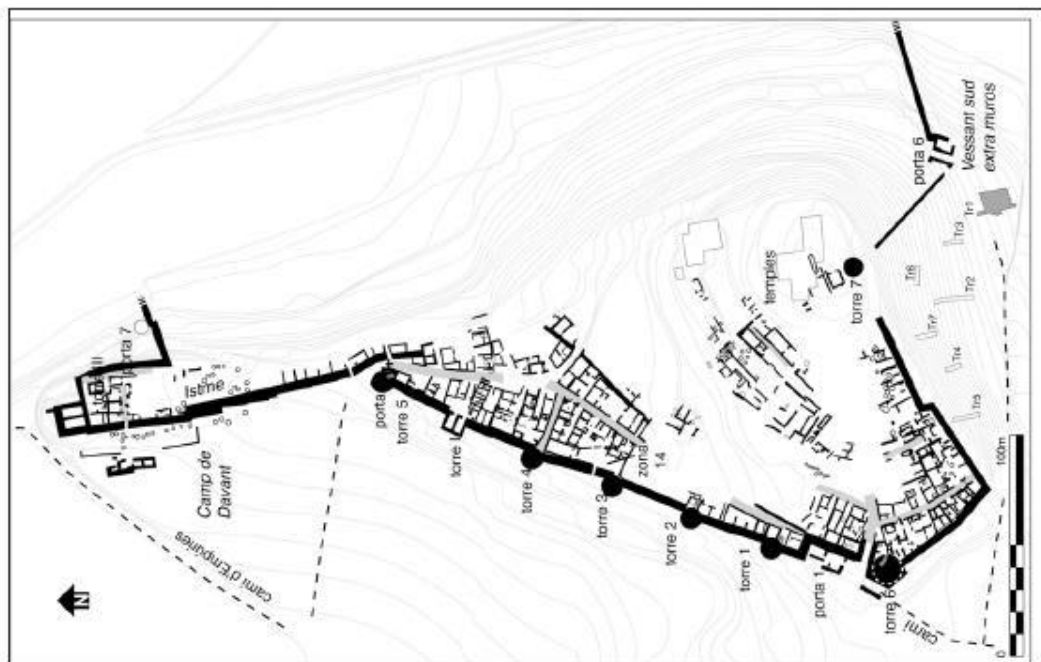
Els materials d'importació presents en els jaciments empordanesos, són principalment peces ceràmiques d'origen grec i fenici-púnic, tal com ja hem vist anteriorment. El fet de que la seva quantitat sigui escassa, ens indica que estava destinada exclusivament a l'elit indígeta, que exercia el poder sobre la resta de la societat a partir de l'ostentació d'una nova ideologia política i religiosa que legitimava aquest poder. En aquesta situació, aquesta classe dirigent va deixar de tenir la necessitat de redistribuir els béns de prestigi a tota la població, quedant restringits als membres de la nova classe dominant. La vaixel·la grega, principalment l'àtica, és una ceràmica present en els jaciments d'aquest període, degut a la seva qualitat i decoració i també per la seva vinculació al consum del vi, un altre dels elements important de prestigi. La ceràmica àtica esdevé un element de prestigi que subratlla clarament les diferències socials entre l'aristocràcia i la resta de la població. En el darrer quart del S VI a.C. es consolida el gran *oppidum* del Puig de Sant Andreu, de 3,5 ha. de superfície, protegit per una potent muralla. Els petits poblats amb una superfície al voltant de 0,5 ha. continuen existint i estan ben documentats a l'Empordà, regió poblada per tota una sèrie de petits poblats i assentaments dominats per una elit regional que tenia la seva seu a Ullastret.

Segons Rosa Plana i Aurora Martín (2012), l'assentament d'Ullastret es va desenvolupar a partir de l'existència de dos nuclis creats a l'inici de l'Edat del Ferro (El Puig de Sant Andreu i L'Illa d'en Reixac) amb una datació de finals del s VII a.C. Els dos poblats estaven conformats, en aquest període, per cabanes de planta circular semi enterrades i construïdes amb materials peribles. El poblat de l'Illa d'en Reixac mesurava uns 6.000 m², mentre que l'altre, sobre el turó, era molt més petit. Estaven ubicats prop de l'estany d'Ullastret i distaven entre si uns 500 metres. Segons aquestes autores, hi havia un camí que vorejava l'estany i portava a la zona d'Empòrion distant uns 15 Km. Així doncs durant la primera meitat del s VI a.C., quan es funda el primer assentament focu a l'illa de Sant Martí, la distància entre els dos enclavaments va permetre un fàcil contacte entre les dues poblacions, afavorint les influències greges i els contactes comercials. El Puig de Sant Andreu és un turó triangular de 53 metres d'altura i l'Illa d'en Reixac era una elevació de 13 metres sobre l'estany. Aquesta implantació al costat d'un estany i a prop d'un riu que facilita l'accés a la costa, segons Plana et al. (2012), és característica dels emplaçaments d'aquesta zona, com Mas Gusó o Peralada. La influència grega es fa molt evident quan ja a mitjans del s VI a.C., els habitants dels dos poblats comencen a construir les primeres cases de planta quadrada, d'uns 20 m², fetes amb materials durs i amb llars construïdes a imitació de les primeres cases emporitanes de la Palaia Polis. Els poblats no tenien

muralles i la defensa s'organitzava, segons Plana et al.(2012), aprofitant les parets posteriors de les cases.

A finals del s VI a.C., es basteix una muralla a l'entorn del Puig de Sant Andreu, fet que ens estaria indicant, segons Plana et al. (2012), l'aparició d'una jerarquia dins del poblament, en el sentit que l'emplaçament es converteix a partir d'aquí en l'espai de poder de la zona. Té en aquesta època unes 3 ha. de superfície i la muralla de 7 torres protegeix el seu sector occidental, la seva construcció ens indica uns recursos humans destinats a la defensa i l'existència d'un poder central. En el mateix període es construeix un mur de tancament del sector del sector oriental de l'Illa d'en Reixac. Segons Plana et al.(2012), aquest gran desenvolupament de l'assentament s'explica per les relacions amb els focs d'Empòrion, explicitades en unes relacions d'intercanvi que van impulsar el desenvolupament social, econòmic i cultural de la seva població. Els poblats comencen a explotar intensivament els seus recursos, com ara les pedreres per construir els habitatges. Segons Plana et al. (2012) en l'entorn d'Ullastret hi ha dues pedreres d'explotació antiga, una al Puig de Serra, a 1,5 Km de distància i l'altra a uns 100 metres del vessant nord del Puig de Sant Andreu. Segons aquestes autores, les dues canteres van ser explotades intensivament des de mitjans del s VI a.C. per tal de satisfer la construcció de les noves cases i muralles dels dos enclavaments. Són dues pedreres en fossa, amb talla vertical de la pedra, com a forma d'extracció. Segons Plana et al.(2012), les primeres evidències de l'aprofitament dels recursos de l'entorn dels poblats està relacionat amb l'extracció de pedra. Per que fa a l'aprofitament agrícola de les terres circumdants, l'estudi palinològic publicat per Burjachs et al.(1999), indiquen una preponderància de pol·len arbore en l'entorn de l'estany durant el s VII a.C., hi ha doncs, una activitat humana molt feble a la zona. En canvi al s VI a.C., segons Burjachs et al. (2005), la situació varia amb un gran augment del *taxó cerealia*, disminució de la coberta arbòria i presència de micro carbons. Hi ha per tant en aquest període, una pressió humana important en aquest medi.

Fig. 15. Planta de l'*Oppidum* del Puig de Sant Andreu. Font: Cartografia MAC-Ullastret.

L'aparició d'armes a les necròpolis d'aquest període, així com les potents muralles de l'*oppidum* del Puig de Sant Andreu, ens indiquen que aquesta nova classe dirigent, tal com afirma Sanmartí et al. (2006), hauria dominat militarment el territori empordanès, poblat, en aquest període, per uns quants milers d'habitants. Per tal d'alimentar a tota la població els treballs agrícoles es van intensificar, amb un cicle curt de recuperació de les terres i l'aplicació del guaret i de l'arada. Apareixen els instruments agrícoles de ferro, principalment destrals per la tala i instruments per desbrossar i cavar. L'estratègia agrícola fou l'extensiva, tal com afirma Burjachs et al. (1999), que constaten la reducció de pol·len arbori en aquest període.

A mitjans del S VI a.C., es comença a utilitzar el ferro de forma general. El coneixement de la seva metal·lúrgia té el seu origen probablement en els contactes amb els comerciants fenicis establerts al sud de la Península Ibèrica segons Junyent (1992) o, en el cas específic de l'Empordà, en la difusió de la nova tecnologia a través dels Pirineus. En tot cas la introducció del ferro en la economia indígeta és clarament un factor exogen que va fer possible l'extensió de la seva agricultura, que va possibilitar el creixement contingut de la població i que va determinar l'aparició de noves estructures polítiques. Sense l'aplicació de la tecnologia del ferro a l'agricultura, la població indígeta no hauria pogut créixer més i l'estructura social no hauria passat dels petits poblats aïllats.

La societat indígeta del s VI a.C., segons Sanmartí et al. (2006), està dividida en dos grups socials, per una banda una elit composta per una sèrie de llinatges que es reproduïen de forma endogàmica, que controlen i dirigeixen un territori poblat per uns quants milers d'habitants i que resideixen majoritàriament a l'*oppidum* d'Ullastret, que té la funció de capital del territori i per l'altra la resta de la població, que es dediquen a les tasques agrícoles. El fet de que durant aquest període no hi hagi presència de l'ús de l'escriptura, de sistemes de pesos i mesures o d'edificis dedicats a l'administració o a les institucions polítiques, fa pensar en l'existència d'un sistema administratiu poc complex. Podríem qualificar aquesta estructura política de cabdillatge, sistema polític que responia a una societat de modestes dimensions, en la qual la ideologia i l'autoritat de les elits eren suficients per mantenir l'estabilitat de la societat indígeta.

8.4 El desenvolupament de la societat protourbana indígeta

A partir de mitjans del s V a.C., s'observen en el territori empordanès una sèrie de canvis en l'àmbit demogràfic, econòmic i administratiu que ens indiquen la transformació de les estructures polítiques de cabdillatge, en una societat protourbana. El poblament es jerarquitzava en tres nivells administratius. Ullastret, encapçalava aquesta jerarquia i en aquest període assoleix ja una superfície de 17 ha. Segons Ferran Codina et al. (2014), el conjunt d'època ibèrica d'Ullastret està format pels dos grans nuclis de poblament, El Puig de Sant Andreu i L'Illa d'en Reixac, que conjuntament constitueixen la capital d'un territori d'uns 2.775 Km². Aquests grans assentaments, com Ullastret, amb funció de capitalitat, segons Sanmartí et al. (2006), es situen a una distància d'aproximadament 100 Km. d'altres grans centres del territori de Catalunya, com Burriac o Tarrakon, conformant les primeres estructures polítiques arcaïques del litoral català. Ullastret disposa en aquest segle V a.C. de fortes muralles, edificacions domèstiques complexes i temples de culte. En les excavacions s'hi van trobar abundants restes de materials d'importació, documents escrits sobre làmines de plom i d'un destacat barri artesanal extramurs de l'*oppidum*. Segons Codina et al. (2014), l'*oppidum* es va fortificar durant el darrer quart del s VI a.C., amb una potent muralla dotada de 6 torres troncocòniques que donava protecció a la zona occidental del turó. A principis del s IV a.C., es va ampliar molt la superfície de l'assentament i es va construir un nou recinte emmurallat que va tancar completament l'espai. Segons aquests autors, la muralla perimetral del Puig de Sant Andreu hauria tingut

durant aquest segle una extensió de 1.500 metres. Durant les excavacions dutes a terme durant el bienni 2012-2013, es va documentar l'existència d'un fossat que envoltava exteriorment el recinte, que en els trams excavats, presenta una profunditat de 3,71 m. i una amplada a la part superior que supera els 11 m. Segons Gabriel de Prado (2010), el sistema defensiu del Puig de Sant Andreu, és la fortificació més complexa i elaborada de la cultura ibèrica i presenta nombrosos elements influenciats per l'arquitectura defensiva més avançada del Mediterrani Central i Oriental d'aquesta època.

Aquest conjunt monumental de muralla i fossat hauria tingut segons Codina et al.(2014), un contingut dissuasiu per als possibles atacants, a la vegada que representava un important element de prestigi i de demostració de la força del poble que la va construir.

Durant aquest segle V a.C., s'observa un important creixement demogràfic, com en dona testimoni les dimensions d'Ullastret. Segons Sanmartí i Belarte (2001), en el territori hi viurien unes 15 persones per Km². Aquest creixement espectacular de la població indígena solament seria possible per una gran intensificació de l'activitat agrària. Segons Burjachs et al.(1999), les terres amb possibilitats de ser conreades apareixen completament ocupades i parcel·lades en aquest període. Tot i les importants dimensions d'Ullastret, el territori està ocupat per petits assentaments dedicats al conreu de les terres properes.

Segons Sanmartí et al. (2006), la base econòmica d'aquesta expansió, s'ha de buscar en la generalització dels mètodes intensius de conreu, com l'agricultura de cicle curt, o cultiu "euroasiàtic" que es basa en el guaret de poca durada, amb aportacions d'adobs i finalment en l'alternança de conreus d'hivern i primavera. Per Buxó (2004), el sistema de guaret de curta durada, comporta una forta inversió en el treball de les terres que queden en repòs i la seva preparació pel sembrat, tasques que comporten necessàriament l'ús generalitzat de l'arada.

La gran expansió demogràfica i econòmica aconseguida en la segona meitat del segle V a.C., va fer necessària la creació d'un sistema administratiu relativament complex, amb aparells repressors de cara a mantenir l'ordre social, i a la vegada crear una estructura guerrera que fes front a la competència pels recursos del territori, tant a nivell de conquesta com de la defensa dels propis. La pràctica de l'escriptura es generalitza entre les elits. En els registres arqueològics apareixen documents escrits sobre làmines de plom, que pel seu contingut de signes numerals, indicarien que són documents administratius o mercantils. L'aparició de grans dipòsits per conservar cereals, com és el cas de Mas Castellà de Pontós, formant un camp de sitges, o els de la pròpia Ullastret, ens indica l'existència de reserves col·lectives importants de cereals controlades per les elits, i tal com s'ha explicat anteriorment estaven destinades, no al consum, sinó a l'intercanvi amb els focs, per a la seva comercialització en el mercat internacional a través del port d'Empòrion. Els intercanvis comercials d'aquests excedents cerealístics, permetien a les elits indigetes adquirir els béns de prestigi arribats a la polis d'Empòrion.

Segons Plana et al. (2012), a la primera meitat del s V a.C., s'ocupa el Puig de Serra com a necròpoli d'Ullastret, lloc estratègic que domina la plana emporitana i per on passa el camí d'Empòrion per la seva banda oest. La necròpolis va coexistir amb la pedrera fins a l'abandonament de l'*oppidum*. La necròpoli és l'única d'Ullastret, amb una superfície de 570 m², en la que segons Plana et al. (2012) , s'han excavat 87 tombes, la majoria bastant malmeses, amb una datació que va des de mitjans del s V fins a finals del s IV a.C. Presenten el ritual d'incineració i les tombes estan excavades a la roca natural per tal de dipositar-hi l'urna cinerària. Segons Plana et al. (2012) de les 40 urnes cineràries identificades, el 37,5% són vasos àtics, fet que indica que aquests tipus de recipients són majoritaris a la necròpolis. Aquests vasos, segons Plana et al. (2012), utilitzats com a

objectes d'aixovar demostren l'atresorament de béns de prestigi per part de la classe dominant de l'*oppidum*.

En aquesta necròpolis hi ha certa quantitat de tombes que contenen armes o béns de prestigi, fet que indica la pertinença a l'aristocràcia dominant. Només s'hi enterrava el sector superior de la societat indígeta, que estava separada ritualment de la resta de la població. Per Belarte et al. (2015), durant el període ibèric antic el poder estava concentrat en poques mans, però repartit entre els diferents clans, mentre que a partir del s IV a.C., es concentra encara més en pocs llinatges, que dominen uns territoris més extensos. El nombre reduït de tombes a la necròpolis del Puig d'en Serra (Ullastret), segons Sanmartí et al. (2006), correspondria a una ideologia funerària que atorgava una relació privilegiada amb un déu concret i que li concedia el dret a dirigir la societat. Aquesta és una de les característiques bàsiques en l'aparició dels primers estats. Al Puig de Sant Andreu hi ha testimoni arqueològic de cases de grans dimensions, de varis centenars de m² de superfície, en els que es van trobar restes de mobiliari luxós, testimoni de la seva pertinença a l'aristocràcia indígeta. Segons Belarte et al.(2015), en els dos jaciments d'Ullastret, es van documentar arqueològicament diversos edificis que presenten trets diferenciadors respecte a les seves dimensions i característiques constructives que, a l'anar acompanyades de restes d'objectes de prestigi, indiquen que pertanyien a l'aristocràcia dominant. Aquests edificis daten de la primera meitat del s IV a.C., construïts en el mateix moment en que es van reestructurar les muralles de l'*oppidum*. Amb aquestes construccions l'aristocràcia augmentava la seva ocupació de l'espai urbà, a la vegada que s'intensificava l'ocupació de l'espai periurbà, probablement per intensificar l'explotació agrícola de l'entorn. Al Puig de Sant Andreu aquests edificis estan adossats al tram de la muralla occidental, on segons Gracia et al.(2000), es trobava una residència aristocràtica des del s V a.C., on s'hi van recuperar un gran crater de columnes del Pintor de Marlay, un crater de campana i vint vasos àtics.

Fig. 16. Vista aèria de la zona 14 i zones adjacents. Puig de St.Andreu
FONT: Martín, Casas, Codina, Margall, de Prado. (2004: 267)

Segons Belarte et al.(2015), l'edifici, totalment excavat, és l'anomenat "Zona 14" del Puig de Sant Andreu, té uns 800 m² de superfície i es troba adossat a la muralla, entre les torres 3 i 4. "Està format per diferents unitats funcionals especialitzades i estructurades a l'entorn de patis i espais de circulació oberts" (Codina, Martín, De Prado 2012). La remodelació d'aquest edifici, es va fer segon Belarte et al. (2015) ocupant espai públic de la població i sobre la pròpia muralla, amb l'ocupació d'un carrer que donava accés al mur i la realització d'una porta nova a la muralla que donava accés directe des de l'exterior de l'*oppidum* a l'edifici. Segons els mateixos autors, es documenta una gran sala de 60 m² de superfície, interpretada com a funció gentilícia. Els murs de l'edifici estaven revestits amb morter i el paviment de les àrees de circulació estava fet amb grans lloses. L'edifici disposava a la vegada d'un sistema de desguàs de l'aigua de la pluja. Les troballes més definitòries d'aquest edifici són les nombroses restes de cranis humans, alguns associats a espases de La Tène, amortitzades, clavats a les parets d'un dels patis i al carrer de l'est de l'edifici i un petit tresor de moneda emporitana. Segons Belarte et al.(2015) hi ha altres edificis a l'entorn d'aquest que estan encara en fase inicial d'excavació i probablement aportaran més dades en els propers anys.

A l'Illa d'en Reixac, l'edifici anomenat "Zona 15", construït a l'entorn de la muralla sud i que no està encara completat el seu procés d'excavació, es pot interpretar també segons Belarte et al. (2015), com un edifici aristocràtic, degut a les seves dimensions i característiques constructives, similars als de l'edifici de la "Zona 14" del Puig de Sant Andreu. Amb una planta d'aproximadament 800 m² també està organitzat al voltant d'un gran pati. "A l'interior s'han trobat també restes de cranis humans associats a espases de la Tène que eren exposades a la porta i en el passadís d'entrada a la casa i també a l'interior d'un santuari domèstic" (Martín et al.1997).

Segons Belarte et al. (2015), s'ha realitzat recentment una prospecció geofísica que ha donat a conèixer altres edificis singulars al jaciment de l'Illa d'en Reixac de dimensions inferiors al de la "Zona 15". Per Sanmartí (2013), aquesta diversitat d'edificis indica el caràcter urbà del jaciment.

L'existència d'aquesta arquitectura monumental, ja present en el s V a.C., que segons Plana et al.(2012) va paral·lela a l'existència d'aquestes cases complexes de clara influència arquitectònica grega, fa evident el grau de desenvolupament social i polític que havia assolit l'assentament en aquest període. És un canvi extraordinari produït en poc temps que posa de manifest les intenses relacions entre l'*oppidum* i la ciutat focea. Segons Plana et al. (2012), Ullastret es va consolidar com a intermediari entre el món grec i el poble indígeta, fet que va catapultar l'assentament com la gran metròpoli regional del nord-est de Catalunya. Des del punt de vista de l'economia indígeta, la producció d'un volum important d'excedents i la seva concentració en grans àrees d'emmagatzematge controlades per l'elit de la societat ibèrica haurien fet possible el manteniment d'aquest grup social aristocràtic i de l'aparell estatal. (Sanmartí et al. 2006).

Segons Sanmartí et al.(2006), un altre aspecte del control econòmic de l'aristocràcia indígeta és la redistribució dels productes provinents del comerç exterior. El registre arqueològic indica que aquests productes importats no es distribueixen homogèniament en tot el territori (Asensio et al. 2000). Ullastret, al ser la capital de l'estat indígeta acumula la major quantitat de béns de prestigi importats. Segons Sanmartí et al. (2006), aquest fet ens indicaria que des de la capital es controlaven les relacions exteriors amb els focus d'Empòrion i l'administració dels recursos explotats del territori per tal de convertir-los en els mitjans de pagament d'aquestes importacions. La distribució posterior d'una part d'aquests productes importats, per l'aristocràcia dominant a la resta de la població, era una de les claus de l'estabilitat de la societat indígeta.

En els dos jaciments d'Ullastret s'han trobat una bona quantitat de productes derivats de la importació a través del comerç mediterrani. Les peces de ceràmica d'importació trobades, representen, durant el s V a.C. segons Belarte et al. (2015) el 15% aproximadament de totes les peces trobades, representant les àmfores el 32% d'aquest material. L'altra tipologia ceràmica a destacar per la seva abundància són els vasos de figures roges. El nombre d'importacions augmenta durant el s IV a.C., arribant a representar el 23% del total de material ceràmic del jaciment. La importació d'àmfores i peces ceràmiques la trobem documentada també en jaciments periurbans com el del Camp d'en Gou d'en Batlle, situat a 100 metres al nord del Puig de Sant Andreu on les peces ceràmiques d'importació representen el 15% del total durant el s IV a.C.

En el jaciment d'Ullastret s'han trobat també un nombre considerable de vasos culinàries d'origen grec o púnic. Segons Belarte et al. (2015), es tracta principalment de peces fabricades a Cartago, encara que també s'hi troben imitacions de producció indígena. En principi el seu ús estaria restringit a l'aristocràcia, que hauria integrat les pràctiques culinàries greges a les seves pràctiques alimentàries. Unes peces d'aquest tipus de vaixela trobades a una casa petita del sector 5 de l'Illa d'en Reixac, representaria una excepció a l'anterior afirmació.

Segons Pons et al. (2010), al poblat de Mas Castellà de Pontós, hi ha presència de residències aristocràtiques des de mitjans del s V a.C. A finals del s IV a.C., es documenten en aquest jaciment, segons Belarte et al. (2015), dues cases de grans dimensions (438 m² i 484 m² respectivament) separades per un carrer. Les cases segueixen el model grec, articulant-se a partir d'un pati central. Les dues disposen d'una gran sala, en la que segons Pons et al. (2010), hi ha indicis de pràctiques culturals que es podrien interpretar com a santuaris familiars i gentilicis. Segons aquests autors les activitats culturals que en l'anterior període tenien un caràcter comunitari, ara es fan dins de la llar de les elits aristocràtiques. Segons Belarte et al. (2015), aquestes troballes estarien enfortint la constatació de que les elits indigetes d'aquesta societat protourbana haurien desenvolupat una relació especial amb les divinitats, fet que per altra part es constata amb l'anàlisi de les necròpolis d'aquest període.

Les elits indigetes que habitaven en el poblat de Mas Castellà de Pontós van gestionar el camp de sitges, ubicat a la zona oest del poblat, que emmagatzemava el cereal destinat a ser comercialitzat pels mercaders d'Empòrion. La importància d'aquestes elits queda de manifest amb la gran quantitat i qualitat dels materials ceràmics d'importació, principalment d'origen grec que s'hi van trobar.

Les cases del tipus més freqüent d'aquest període corresponen al tipus anomenat per P. Moret, *village clos*, ja que són cases adossades a un mur que protegeix el poblat i solen tenir un sol espai i una mitjana de superfície d'entre 20 i 40 m². Són els habitatges predominants en els petits assentaments d'aproximadament 0,5 ha. Hi vivien els camperols, aquell sector de la població indígena que no havia tingut una sepultura formal. En aquests jaciments hi destaca la manca quasi absoluta de materials ceràmics i amfòrics d'importació. En contrapartida, hi solen aparèixer eines del camp, fet que indica clarament el seu caràcter agrícola.

Segons Plana i Martín (2001;2012), de les dades aportades per la prospecció sistemàtica, realitzada en un radi de 3 a 5 Km d'Ullastret, es van descobrir indicis d'ocupació als cims dels promontoris que envolten l'*oppidum*. Alguns d'aquests turons tenen més altura que el Puig de Santa Andreu, fet que els hi proporciona més visibilitat de l'entorn. Aquests enclavaments formen corones cada vegada més allunyades de la població. Segons Belarte et al. (2015), semblen tenir una funció de vigilància i estarien relacionats a la vegada amb

l'explotació agrícola del territori, ja que en les planes d'aquesta zona s'hi desenvolupen una sèrie de petits assentaments de caire dispers, no ben coneguts actualment per manca d'excavacions, on hi habitaven els camperols, encara que segons aquests autors, en els assentaments més allunyats d'Ullastret és possible la presència de representants de l'elit de l'*oppidum*, degut al conreu extensiu del cereal a la plana emporitana des de mitjans del s V a.C., tal com es pot deduir de la gran concentració de sitges tant dins com fora de l'*oppidum* d'Ullastret.

Per altra part, tal com s'ha explicat anteriorment, s'ha documentat clarament la presència d'individus pertanyent a les elits a Mas Castellà de Pontós, fet clarament relacionat amb el control de la gestió de la gran quantitat de sitges d'emmagatzematge de cereals existents en el poblat. La presència de les elits indigetes en diferents jaciments comportaria segons Belarte et al. (2015), una jerarquització de la classe superior dominat. Aquesta jerarquia hauria comportat una determinada estructura de poblament, que es caracteritzaria per un poblament dispers, complementat per una jerarquia de nuclis de tres nivells, que inclouria la capital, Ullastret; poblats com el de Sant Julià de Ramis; i altres nuclis de petites dimensions. Els poblats estan constituïts per cases del tipus més senzill, però hi ha indicis, segon Belarte et al. (2005) de presència de les elits, a partir de la documentació d'uns hàbitats al jaciment de Sant Julià de Ramis de dimensions considerables, conjuntament amb la presència d'una necròpolis en aquest jaciment que va ser utilitzada especialment en el període ibèric antic. La mida d'aquests poblats, respondria principalment segons Belarte et al. (2015), al prestigi dels clans més importants que portaven incorporats un gran nombre de llinatges emparentats i dependents.

El creixement d'Ullastret es continuat segons Plana et al. (2012), ultrapassant, en molt, la mida dels altres assentaments indigetes de la regió, i també a la pròpia Empòrion, que sempre presentarà unes dimensions modestes. A aquestes grans dimensions, cal afegir-li també la qualitat dels seus recursos arquitectònics i les seves tècniques constructives. Durant la primera meitat del s IV a.C. es va ampliar el recinte protegit per la muralla, que va protagonitzar una reforma urbana que va arribar fins al final de l'assentament. El seu urbanisme segons Plana et al. (2012), presenta una organització regular, adaptada a les condicions topogràfiques del terreny, sent els carrers paral·lels al traçat de les muralles.

Segons Plana et al. (2012), a l'Illa d'en Reixac es va construir una muralla al voltant de l'any 350 a.C., que presenta grans semblances amb la construïda al Puig de Sant Andreu de la mateixa època. En una època posterior, es construeix en el cim del Puig de Sant Andreu un gran espai sagrat, conformat per dos temples, que segons Plana et al. (2012) eren del tipus *in antis* de model mediterrani, amb una cisterna associada. Aquestes estructures sacres ens indiquen la consolidació d'una religió pública de clara influència grega. Una altra de les influències de la polis focea la podem trobar en la construcció de cisternes de tipologia hel·lenística que, segons Plana et al. (2012), van esdevenir un exitós sistema d'aconseguir aigua potable a l'*oppidum* per disposar de recursos hídrics suficients per la defensa d'un setge.

En definitiva, segons Plana et al. (2012), l'estructura urbanística de l'assentament presenta una organització de barris i accessos regular a la vegada que es desenvolupen les grans cases aristocràtiques. Aquestes novetats indiquen una època de gran prosperitat, aconseguida a partir del desenvolupament de l'agricultura intensiva i del comerç, ja molt evident en el s V a.C., a través de la seva veïna Empòrion. Aquest desenvolupament econòmic va acompanyat d'un important creixement demogràfic, que es veu reflectida en l'ocupació de la zona periurbana de l'*oppidum*, que segons Plana et al. (2012) presentava una ocupació variada, amb espais dedicats a l'artesanía, dipòsit per emmagatzemat la producció agrícola, espais d'habitable i àrees culturals, amb una superfície d'entre 3 i 4 ha.

En una segona corona, en una distància d'influència de 1,5 Km. s'hi ubicava la necròpolis de Puig de Serra i els jaciments de Creu de l'Estany i Garriga Grossa, que eren establiments dedicats a la vigilància dels territoris.

Segons Belarte et al. (2015), el sistema de poblament del territori indígeta, era una conseqüència del sistema de relacions gentilícies. Els assentaments de mida mitjana i petita, controlades per les seves elits, havien mantingut durant el període ibèric antic una relació d'igualtat amb el gran nucli d'Ullastret. A principis del s IV a.C., la situació canvia en el sentit de que es produeix una important centralització política i administrativa i el gran desenvolupament del Puig de Sant Andreu és una prova d'aquest procés, conjuntament amb la desaparició de les necròpolis no destinades exclusivament a les elis aristocràtiques i l'aparició de l'escriptura amb una considerable presència de documents de probable caràcter administratiu.

8.5 El paper del comerç internacional de cereals en els canvis socioeconòmics de la societat indígeta

El sistema d'emmagatzematge en sitja, segons David Asensio et al. (2002), s'inicia a Catalunya en el Neolític. Consisteix en un gran recipient excavat al terra, que disposa d'una boca estreta per poder ser tancada hermèticament i assolir una bona conservació en una atmosfera tancada, que garanteixi la seva conservació a mitjà i llarg termini.

Aquest emmagatzematge esdevé una de les característiques més importants de la població indígeta entre el segle VI i III a.C. i és va convertir en la principal referència cultural i econòmica de la població indígeta d'aquest període.

Prèviament a la fundació d'Empòrion, segons Asensio et al. (2002), la societat indígeta estava sotmesa a una autarquia, amb uns intercanvis comercials amb els pobles mediterranis molt limitats. La situació canvia a partir del 450 a.C. quan el territori s'especialitza progressivament en una economia de producció extensiva de cereals i el seu emmagatzematge en sitges. A partir del s IV a.C., aquesta dinàmica està plenament consolidada, fet que s'evidencia segons Asensio et al. (2002), en que a Ullastret es documenten una bona quantitat de sitges tant a l'interior de l'*oppidum* com a l'exterior del recinte emmurallat. Per altra part, a la regió propera a l'*oppidum* es troben assentaments petits, com el poblat de Castell de Palamós, la Guardia de Palafrugell o el Fortim de Sant Feliu, que disposen tots ells de sitges. Segons Asensio et al. (2002), la concentració de sitges en espais oberts a l'interior de nuclis emmurallats es una característica essencial de la cultura indígeta. Per altra part, en aquest període es creen les primeres estructures especialitzades en l'emmagatzematge i distribució de cereal, en els que s'observa que l'espai dedicat a l'habitat és molt més petit que el destinat a l'emmagatzematge del gra. El cas més evident és el de Mas Castellà de Pontós, que segons Pons et al. (2001), destinava una ha. a l'espai dedicat als habitatges i 2,5 ha. a l'espai dedicat a les sitges. La publicació de les campanyes d'excavació dels anys 2014-2015, per Enriqueta Pons et al. (2016), ha posat de relleu les següents conclusions sobre la gran importància d'aquest jaciment: En primer lloc, en aquest poblat, s'ha documentat una ocupació que va des del s VII a.C. fins al II a.C. Hi ha presència de tres poblaments urbans, un datat en el s III a.C., es caracteritza per edificis de luxe i granges importants, de forta influència grega, que es mescla amb altres cases més modestes. En segon lloc, un poblat fortificat datat entre el s V i IV a.C., dotat amb una torre de defensa, sota la qual s'han documentat un edifici singular de tipus modular d'influència mediterrània, datat de mitjans del s V a.C. I finalment a la cota més baixa, ocupacions anteriors datades en el s VII a.C. Segons Pons et al. (2016), cal destacar l'edifici de construcció i mides arquitectòniques modulars d'influència grega datat al s V a.C., ja que la seva interpretació el posa clarament en relació amb Empòrion. La curta distància de

la ciutat grega, solament 15 Km, podria indicar que estem davant d'un marcadore territorial de la *xora* emporitana. Per Pons et al. (2016), hi ha una sèrie d'indicis en les restes d'aquest edifici, com unes agrupacions de granes carbonitzades, presència de molins de vaivé i l'enterrament d'un nadó sota un dels paviments que ens estaria indicant l'ocupació indígeta d'aquest edifici; estariem davant d'un edifici senyorial, ocupat per unes elits al servei de la polis focea.

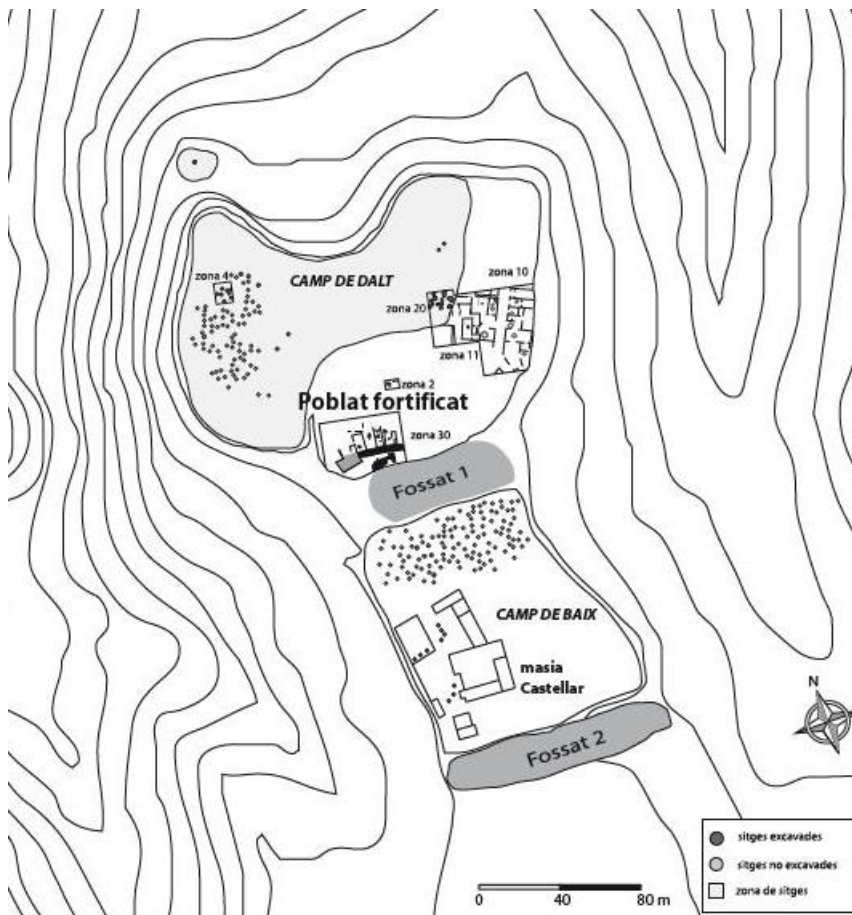

Fig. 17. Planta general de l'assentament de Mas Castellà de Pontós. FONT: Ferrer, Asensio, Pons (2014-16:118)

Segons A. Mª Adroher et al. (1993), les excavacions realitzades l'any 1990 al jaciment de Mas Castellà de Pontós, que van recuperar un dipòsit votiu a l'interior de la sitja n° 101, permeten plantejar la hipòtesi de l'existència al jaciment d'un santuari dedicat a les deesses Demèter i Core-Persèfone. Per aquests autors, aquesta evidència es clau per entendre les relacions entre els indígetes i els focs d'Empòrion basades en els mecanismes del comerç de cereals a partir del s IV a.C. Se'ns presenta doncs el jaciment, a partir d'aquest segle, com un espai neutral sota la protecció d'aquestes divinitats, habilitat per realitzar unes transaccions comercials segures. Segons Adroher et al. (1993), es tracta d'un santuari empòric, amb un important protagonisme en el comerç i aculturació en la dinàmica colonial grega.

En un dels edificis principals excavats a Mas Castellà de Pontós, es va recuperar un altar de marbre del Pentèlic, segons confirmació analítica de A. Alvarez (UAB). Segons Adroher et al. (1993), presenta un cos circular i estriat, com un *fuste* de columna que s'allarga a la base formant un *plinto* ample. En la part superior, les estries acaben en un motiu decoratiu amb *kyma* de fulles en forma de llança sobre les estries, separades per les arestes del

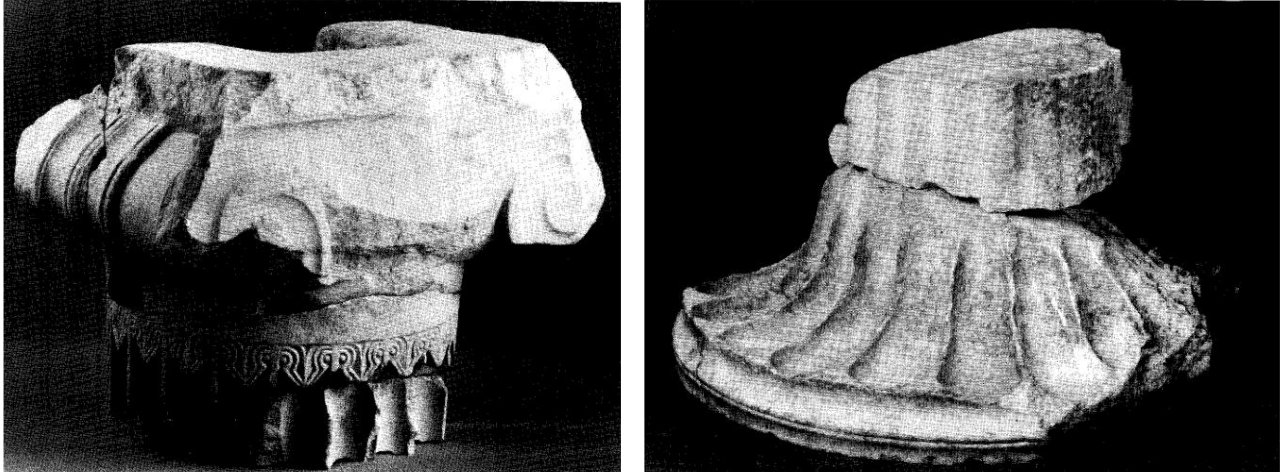

Fig. 18. Base i coronament de l'altar. FONT: Adroher, Pons, Ruiz de arbulo. (1993:42

fuste, emmarcades per perles. El coronament de l'altar està acabat amb un capitell jònic, amb volutes petites; a sobre té una taula amb un entrant rebaixat quadrat, per disposar les ofrenes.

Per Adroher et al.(1993), la peça és massa excepcional per tractar-se d'un altar domèstic, encara que es tractés d'una casa aristocràtica indígeta. Una peça similar trobada al Santuari d'Asclepi a la Neàpolis d'Empòrion, ens indicaria que el lloc de fabricació de l'altar de Mas Castellà de Pontós seria la polis emporitana, o en tot cas el lloc del seu desembarcament. Per Adroher et al. (1993), aquest altar seria una donació d'un comerciant emporità com a mostra de fervor. Segons aquests autors, la noció de santuari en el món antic es correspon a una àrea o *tèmenos* definida per un *peribolos* o muret, en la que els fidels es posaven en contacte amb els déus tutelars a partir de la presència d'un altar de sacrificis, al qual se li oferien ofrenes mitjançant un ritual marcat. Les ofrenes eren consumides pel foc en ascens o descens cap a les divinitats que les rebien. Els altars destinats als déus olímpics eren els *homós* o altars elevats i pels déus subterranis eren els *hóthros*, un altar amb d'un forat central per fer efectiu el descens de l'ofrena. Els rituals implicaven que conjuntament amb el sacrifici per poder interrelacionar amb la divinitat, es fes també una ofrena o exvot, com per exemple una estatueta. Aquestes ofrenes amb el pas del temps eren aprofitades pels sacerdots per la refosa, en cas d'objectes metàl·lics, o per reomplir sitges en desús. En el cas de la sitja 101 de Mas Castellà de Pontós, afirmen Adroher et al. (1993), es va constatar que era un dipòsit votiu intencionat. A la sitja va aparèixer un cap d'una figura femenina de terracota de 3,5 cm. d'altura, amb el cap inclinat a un costat i pentinada amb un alt monyo, figures de terracota molt populars en el s IV a.C., que apareixen com a ofrenes o com objectes d'aixovars funeraris. Van ser trobades en grans quantitats durant la segona meitat del s XIX a la necròpolis de Tanagra. Es feien a motlle i hi havia molts centres de producció al món hel·lènic. El pentinat de la figureta de Mas Castellà de Pontós, de tipus *meló* és molt freqüent en les figures de Tanagra del s IV a.C. La peça va arribar al jaciment provinent d'Empòrion, tal com indiquen els paral·lels trobats a la necròpolis de les Corts emporitana. El fet de que la figura tingués el cap trencat, es podria entendre com un acte intencionat, un ritual d'entrega a la divinitat.

Segons Adroher et al.(1993), aquestes figuretes femenines apareixen sempre relacionades amb el culte a Demeter i Core, en relació a dos rituals; per una part el del cicle agrari anual que es representava pel rapte de Core i la seva cerca per Demeter i per l'altra la *theogamia* o matrimoni entre Core, ara Persefone i Hades. Segons aquests autors, a la mateixa sitja van aparèixer un conjunt d'eines agrícoles de ferro, amb bon estat de conservació com a

ofrenes, característiques del culte a Demeter i Core, deesses dels cereals i protectores del cicle agrícola. En el dipòsit van aparèixer també determinades peces de bronze del vestuari femení com fíbules, torques, botons, anelles i boles perforades molt característiques dels dipòsits votius. Per altra banda, s'ha de tenir en compte que en el treball sobre l'excavació de la sitja 28, publicat el 1980 per Martín i Llaveneras, en destaca l'aparició de sis caps de terracota representant la deessa Demeter.

L'excavació de l'edifici principal, segons Adroher et al. (1993), va documentar l'existència de forces restes de gossos en el terra de la sala 1, corresponents a 5 animals. Adroher et al. (1993), relacionen el sacrifici dels gossos amb un paral·lel a Roma, on el rei Numa va instaurar la Robigalia, ritual on s'immolava una gossa, per tal de que el déu Robigo impedís que el gra de cereal madur fos atacat pel paràsit del rovell que es manifestava cíclicament amb l'aparició al cel de la constel·lació del gos. Demeter, vigilava la formació dels grans i els defensava del rovell.

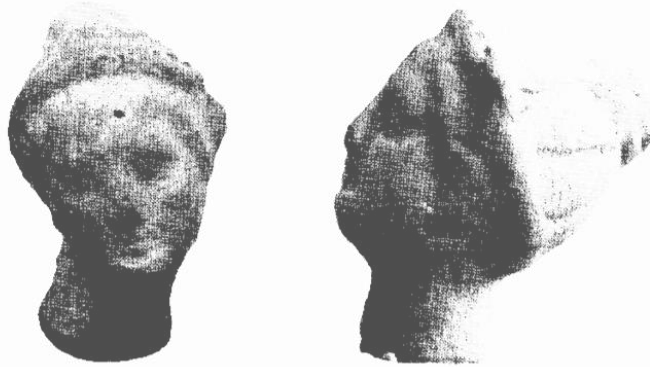

Fig. 19. Cap femení de terracota aparagut a la sitja 101. FONT: Adroher, Pons, Ruiz de arbulo. (1993:52)

Per aquests mateixos autors (1993), l'assentament de Mas Castellà de Pontós es va convertir durant el s IV a.C. en un camp de sitges organitzat entorn d'un santuari dedicat a les deesses protectores dels cereals. Demeter era la divulgadora dels coneixements de la sembra, la collita i la transformació del cereal i finalment, era també la responsable de l'emmagatzematge dels cereals. El culte a aquestes deesses estava molt estès per tot el món hel·lènic. Aquest santuari pren el paper d'espai neutral en el comerç del cereal indígeta dirigit al mercat emporità. És a dir un santuari extra urbà que garantia la neutralitat i la dels seus accessos. Dionís d'Halicarnàs (III,32), citat per Adroher et al. (1993), descriu aquests santuaris empòrics com "llocs on molts hi anaven de les poblacions veïnes els dies de festa per oferir exvots i sacrificis a la deessa, altres per comerciar durant la festa". Era un punt de trobada entre la població grega i la indígeta. Un mercat ubicat en territori indígeta, lloc d'acumulació dels excedents agrícoles que es portaven a la ciutat focea per via fluvial.

Segons Adroher et al. (1993), els focs, per tal d'establir vincles comercials regulars i assegurar-se el subministrament de cereals haurien pactat amb els indígetes la creació d'un santuari extra urbà, protector de les collites on una casta de sacerdots controlava el seu funcionament. El santuari es va convertir al cap del temps en un lloc de reunió general, convertint-se en un gran mercat. Segons Adroher et al. (1993), es va convertir en un lloc de funció econòmica, però també en un element d'aculturació en funció de les activitats comercials i del sincretisme religiós. Per altra part, cal destacar que Empòrion va començar a encunyar dracmes de plata en aquest mateix període del s IV a.C., amb el cap de Core tocada amb espigues.

L'impuls comercial que exerceix Empòrion sobre la societat indígeta comença a ser molt evident a mitjans del s V a.C., incrementat-se durant el s IV a.C. L'estudi de les àmfores importades, segons Asensio et al (2002), ens estaria indicant que durant el s VI a.C. la seva presència seria simbòlica, mentre que a mitjans del s V a.C. la seva presència és important en jaciments com Mas Castellà de Pontós. Posteriorment apareixeran altres centres especialitzats a l'Empordà, com Can Bartomeu, a Peralada, Castell de Porqueres i Camp del Bosquet a Sant Julià de Ramis.

El fenomen de l'acumulació de cereals en sitges, podria haver estat impulsat en un primer moment, al voltant del s VII a.C., per les primeres transaccions comercials entre les comunitats indígetes i els comerciants fenicis arribats al litoral emporità, concretament a Sant Martí d'Empúries. Els grans centres comercials com Ebussus i Cartago, s'havien especialitzat en la distribució de vi, oli i garum, que intercanviaven per productes dels que eren deficitaris, principalment de cereals. Els indígetes es van veure potser impulsats a produir una matèria primera que sabien atractiva pels fenicis per tal d'aconseguir els preuats productes d'importació. En aquest sentit es va passar de produir una quantitat limitada de cereals dedicada al consum propi a incrementar la producció per aconseguir uns excedents que permetessin intercanviar-los per productes d'importació.

Per aconseguir una producció important de cereals i comercialitzar-los, a partir d'Empòrion principalment, a partir del s V a.C., es va necessitar bastir, segons Asensio et al. (2002) unes estructures socials i polítiques noves, que possibilitessin acumular grans quantitats de cereals per tal de ser exportats. La possibilitat d'aquest comerç amb Empòrion va estimular als dirigents de les comunitats indígetes a entrar en el circuit comercial mediterrani, aportant cada vegada més cereal. Segons Asensio et al. (2002), és la polis focea, la que impulsa de forma interessada a les comunitats indígetes a transformar la seva economia de cara a aquesta nova especialització. Per la seva banda Empòrion va assolir el paper d'intermediari internacional entre el cereal indígeta i les mercaderies arribades de varis indrets del Mediterrani. Per la seva part la societat indígeta genera un canvi en el seu tipus de poblament, molt condicionat per aquesta nova especialitat econòmica basada en la producció i gestió de grans quantitats d'excedents cerealístics. Aquest fet genera necessàriament el desenvolupament de l'organització social i política. Les elits monopolitzaran aquest nou comerç internacional que es convertirà en un dels eixos principals de l'economia indígeta.

9 CONCLUSIONS

La polis d'Empòrion és el resultat de l'evolució urbanística d'un petit establiment comercial fundat l'any 575 a.C., aproximadament, per un grup de mercaders foceus procedents probablement de Massalia. Establiment situat en un illot proper a la costa del sud del Golf de Roses que, posteriorment, serà conegut com Palaià Polis. L'assentament tenia l'objectiu d'establir relacions comercials estables amb les comunitats locals indígenes que habitaven la regió. El turó que conformava l'illa ja havia estat ocupat per la població indígena des del s IX fins al VI a.C., al ser un lloc amb gran valor estratègic, ja que hi confluien les antigues desembocadures dels rius Ter i Fluvià, i en el seu sector meridional s'hi formava una petita badia que podia ser utilitzada com a port natural. Els habitants de la regió ja havien mantingut intercanvis comercials esporàdics amb els navegants fenicis i etruscs, des del s VII a.C., Degut a aquest contacte precedent amb altres pobles mediterranis, els indígetes no haurien mantingut una actitud hostil vers els grecs nousvinguts. Per altra part, l'existència de les desembocadures dels dos rius, permetia als foceus penetrar per via fluvial dins del territori i accedir a nous mercats comercials. El testimoni de les restes dels habitatges i de ceràmica, recuperades d'aquesta primera etapa, indiquen que va ser un establiment mixt;

una població on hi convivia els nouvinguts focuus amb els indigetes que ja hi estaven establerts. Els grecs inicien la seva primera activitat artesanal amb la fabricació de la ceràmica gris monocroma, de tradició focea occidental. Les noves construccions del poblat amb cases construïdes amb maons de tova sobre sòcols de pedra, d'una amplada de 3 m i una longitud de 8 m, es diferencien ja clarament de les anteriors cabanes indígenes construïdes amb materials vegetals.

Passades algunes dècades, sobre el 540 a.C., els focuus comencen a ocupar també la part sud del litoral més proper a la Palaià Polis, iniciant el poblament de l'assentament que es coneixerà posteriorment com Neàpolis. L'origen d'aquesta ocupació del litoral estarà molt relacionada probablement amb la conquesta persa de la ciutat de Focea, fet que va comportar la fugida cap occident de més de la meitat de la seva població. Les tècniques constructives són molt similars a les de la Palaià Polis, però la planta més articulada dels edificis, fa pensar en un assentament més típicament grec d'aquesta nova estructura urbana. La principal activitat econòmica era el comerç i l'artesanía, amb tallers ceràmics i metal·lúrgics.

Com a conclusió podem afirmar que la Neàpolis és el resultat de la construcció de nous habitatges de tipologia grega, espais d'ús artesanal i un recinte cultual d'ús col·lectiu, integrats en un nou espai urbà amb identitat colonial. La nova urbs presentava una estructura urbanística força regular, amb carrers ordenats de nord a sud, creuats per altres d'orientació est-oest. Fora del recinte arcaic de la Neàpolis s'hi va construir un santuari suburbà, a la segona meitat del s V a.C., dedicat probablement al culte d'Àrtemis Efèsia, interpretat com un espai integrador, un recinte neutral on realitzar els intercanvis econòmics amb els indigetes de l'entorn de la ciutat. La nova ciutat presenta un procés de sinecisme, tal com relata el text d'Estrabó (III,4,8), que especifica l'existència d'un barri indígena dins del recinte emmurallat de la ciutat focea. Al voltant del 375 a.C. es construeixen les noves muralles del sector sud, reforçada amb grans torres quadrangulars, establint-se la porta principal de la ciutat en aquest sector sud. Durant el s IV a.C. en aquesta mateixa zona s'hi construeix un nou recinte cultual, amb espais dedicats al culte d'Àrtemis, Apol·lo i Atena i d'altres divinitats relacionades amb el culte agrícola com Demèter.

En definitiva, a partir de l'estudi de les necròpolis de la ciutat, és després la constatació de que el barri indígeta existent dins del recinte, amb el pas del temps, va quedar integrat completament dins de la ciutat. L'estructura urbanística de la Neàpolis va quedar constituïda finalment en un rectangle, amb unes mides de 250 metres de costat en direcció nord-sud i 145 metres en direcció d'est-oest. La seva superfície, en les seves millors èpoques, no va superar mai les 4 ha. amb una població d'uns 1.100 habitants dins del recinte emmurallat. Com que la Palaià Polis tenia una extensió de 2 ha. la població total de la ciutat estaria al voltant dels 2.000 habitants. Empòrion va ser sempre una ciutat de dimensions i població força reduïdes.

A partir del s V a.C., els habitants de la ciutat van desenvolupar un sistema polític basat en la democràcia. La polis es regia per mitjà de magistrats escollits pels ciutadans que estaven obligats a participar en la defensa de la ciutat. Aquesta estructura política li va permetre el seu desenvolupament social i econòmic i va garantir la seva pervivència durant segles.

El paleoambient emporità era un turó costaner situat més al nord del massís del Montgrí i ubicat entre les antigues desembocadures dels rius Fluvià i Ter. Un basament calcari d'altura reduïda situat sobre una plana ocupada per pantans, amb elevacions properes de poca altitud poblades per boscos d'alzines. Una planura deltaica amb sòls sorrencs i amb molta salinitat. L'abundància de joncs i argila facilitava la construcció i l'artesanía ceramista. Era un indret amb pesca molt abundant així com molt favorable per a la caça d'aus

aquàtiques. El principal problema residia en el fet de que aquestes aigües estancades podrien haver provocat epidèmies de paludisme. Aquest indret, escollit pels foces, era el millor lloc per travessar les maresmes litorals seguint el curs dels dos rius i accedir a l'interior del país.

L'activitat comercial que va desenvolupar la polis d'Empòrion amb la població indígeta, va tenir un important precedent en els intercanvis comercials que els indígenes van mantenir amb els mercaders fenicis i etruscs, tal com en donen testimoni els fragments d'àmfores fenícies i etrusques datades en el final del s VII a.C., trobades en les excavacions realitzades en els estrats del poblat indígeta que existia en el turó de Sant Martí d'Empúries en aquest període. Reforça aquesta qüestió la troballa d'abundant ceràmica d'origen fenici, així com un bon nombre d'objectes d'origen semita, datats també a la segona meitat del s VII a.C., a la propera necròpolis de Vilanera. El comerç fenici durant aquest període es basava principalment en la distribució del vi produït al sud de la Península Ibèrica, com dona testimoni les àmfores ibèriques fetes a torn que copien els models semítics, rescatades al jaciment.

Durant el primer quart del s VI a.C., els comerciants foces acaben controlant els intercanvis comercials amb la població indígeta i els consoliden amb l'establiment de la Palaià Polis. Una estructura portuària que en un inici formava part del tràfic de cabotatge del comerç focu al llarg de la costa mediterrània ibèrica. La complexitat d'aquesta activitat comercial en dona testimoni la carta mercantil escrita en dialecte jònic sobre una làmina de plom datada a finals del s VI a.C. trobada a la Neàpolis. És molt il·lustratiu del paper jugat per les noves elits indígetes, la presència en el document d'un personatge anomenat Bàsped, de clara filiació indígena, que actua com a intermediari d'unes determinades transaccions comercials.

L'Empòrion del s V a.C., és una comunitat política d'homes lliures, amb interessos comuns, amb cultes i lleis pròpies que habiten una petita polis d'uns 2.000 habitants, de caràcter portuari i comercial, mantenint unes fluides relacions comercials amb la població indígena del seu *hinterland*. A la vegada, la polis desenvolupa un seguit de rutes marítimes comercials que s'estenen cap al litoral central i sud est de la Península Ibèrica i les Illes Balears. El derelicte del vaixell de la Cala Sant Vicenç, al nord de l'illa de Mallorca, és un testimoni excepcional d'aquest tipus d'activitat comercial "empòrica" que portava a terme Empòrion.

La societat indígeta durant la primera meitat del s V a.C., va realitzar la transició d'una organització socioeconòmica de cabdillatge a la d'una societat protourbana. Les seves elits van monopolitzar les importacions dels béns de prestigi procedents del comerç colonial, a parir d'intercanvis diplomàtics i van començar a controlar la producció d'aquells productes que demandaven els comerciants foces. Les elits, redistribuïen una part dels béns de prestigi importats entre la resta de la població, per tal de garantir la cohesió social. Degut a l'interès que mostraven els comerciants emporitans en l'adquisició de cereals, l'ocupació del camp indígeta va evolucionar cap a l'explotació extensiva cerealística, per tal de generar uns excedents que poguessin ser intercanviats pels preuats béns de prestigi que els hi ofereixen els mercaders grecs. Els comerciants foces van començar a adquirir importants quantitats de cereals produïts als camps de l'Empordà que s'afegien a la totalitat d'un dels productes principals del comerç marítim al Mediterrani. Aquesta mercaderia era absolutament necessària en molts mercats de la costa mediterrània i en aquest sentit el mercader jugava amb els diferents canvis de preu que patia aquest producte durant l'any. La ceràmica àtica es va convertir en un altre dels productes principals del comerç emporità. Gaudia d'una alta qualitat i estava molt lligada al consum del vi en el banquet. Era un producte que els mercaders emporitans sabien que el vendrien amb facilitat. Tant els

cereals com la ceràmica àtica eren productes que s'oferien en el mercat marítim mediterrani, sense anar dirigits a cap client en particular. Un mercader emporità comprava gra als indigetes a canvi de ceràmica àtica i l'anava a vendre a Massalia, on sabia que en aquell moment hi havia un dèficit important d'aquest producte.

Com a conclusió, es pot afirmar que des dels inicis del s V a.C., l'agricultura indígeta s'especialitza en la producció extensiva de cereals, incentivada pels mercaders emporitans, que introdueixen unes innovacions tecnològiques i noves tècniques de conreu que van permetre la realització d'aquesta especialització agrícola. L'excedent cerealístic era emmagatzemat en sitges, distribuïdes pel territori emporità, amb la finalitat de ser comercialitzat per la polis d'Empòrion. El control dels excedents cerealístics i el seu intercanvi comercial amb els mercaders foceus va generar amplis beneficis a les elits indigetes, a la vegada que els permetia consolidar el seu poder social i polític. Per la seva part, els mercaders emporitans, bons coneixedors de les necessitats dels mercats mediterranis, dirigien aquest gra principalment als ports de la Magna Grècia i Atenes.

A inicis del s V a.C., el territori indígeta va quedar completament sota la influència comercial focea. Les importacions de ceràmica comuna es mantenen estables en el període comprés entre els segles VI i IV a.C., mentre que les de ceràmica fina s'incrementen entre els segles V i IV a.C. i en darrer terme es constata un fort augment durant el s IV a.C. d'àmfores d'importació, fet indicatiu de la importància de les importacions de productes vinculats amb l'alimentació com l'oli, el vi i salaons de carn i peix.

Les importacions de vi van obrir el mercat indígeta als foceus, introduint posteriorment la ceràmica associada al servei d'aquesta beguda. Si les importacions de ceràmica àtica arribaven durant el s VI a.C. al port d'Empòrion via Massalia, a partir del s V a.C., Empòrion es converteix en un gran centre distribuïdor d'aquest producte actuant independentment de Massalia. Les principals tipologies importades d'aquest producte són els vasos de Saint Valentin, els skyphoi i la producció de vernís negre. Aquesta ceràmica, decorada amb figures d'un alt contingut religiós i cultural pels grecs, és adquirida per les elits indigetes pel prestigi que els hi atorga la seva possessió, però el contacte amb el món de la mitologia grega, com el representat en les escenes bàquiques iniciaran el camí cap a una simbiosi cultural amb les antigues creences indígenes. Al llarg del s V a.C., les poblacions indigetes de l'entorn d'Empòrion experimenten un progressiu procés d'helenització, fet molt constatable en les restes arqueològiques de *l'oppidum* d'Ullastret.

Podem concloure a la vegada també, que la població indígeta pateix una important transformació socioeconòmica en el període comprés entre l'inici del s VI a.C. i finals del s IV a.C. Si a finals del s VII a.C., la població indígeta no era encara plenament sedentària, a finals del s VI a.C. *l'oppidum* d'Ullastret ja és una població que ocupa varies ha. de terreny i està protegida per fortes muralles. Aquesta espectacular transformació ve donada principalment, com a causa exògena, per l'impacte del comerç internacional i, com a causa endògena, pel fort increment de població que es produeix en aquest territori durant aquesta època

La població indígeta del període comprés entre el s X i el s VII a.C., estava estructurada en petits agrupaments familiars, que practicaven una agricultura d'artiga, complementada amb la recol·lecció i la ramaderia. L'instrumental agrícola consistia principalment en eines de bronze, fusta i pedra, fet que els impedia conrear terrenys amb una certa duresa. Ocupaven un territori durant uns anys, fins que aquest es degradava, es desplaçaven a uns terrenys propers per retornar cíclicament a l'anterior entorn quan aquest s'havia regenerat naturalment. El territori estava escassament poblat, fet que permetia a aquests grups familiars tenir a la seva disposició una important extensió de terres per explotar-les

estacionalment. L'increment de la població va comportar l'aparició dels primers poblats estables, formats per uns quants grups familiars amb interessos socials i econòmics comuns, que van crear les seves primeres estructures polítiques de cabdillatge. La manca d'innovació tecnològica, juntament amb l'augment de la població, hauria comportat l'enfrontament entre els diferents caps dels poblats per tal de tenir accés a més terres. La crisi va generar l'aparició de les primeres estructures polítiques d'àmbit regional, dirigides per unes elits que començaven a estar clarament diferenciades de la resta de la població tal com donen testimoni les restes de la necròpolis de Vilanera. Els intercanvis comercials iniciats durant el s VII a.C. pels mercaders fenicis i monopolitzat a partir de mitjans del s VI a.C. pels foceus fa arribar a aquestes elits unes innovacions tecnològiques que, aplicades a l'agricultura, van fer augmentar la capacitat de sustentació del territori, fet que permet l'augment de població. Amb l'aparició de les comunitats d'àmbit regional, es creen unes noves necròpolis on s'enterren exclusivament els membres d'aquestes noves elits emergents, qüestió aquesta que ens indicaria l'especial connexió religiosa d'aquestes elits amb les divinitats, en el sentit de que els membres de la classe dirigent serien els únics dipositaris de la transcendència. Apareix una nova ideologia religiosa i política que legitima aquestes elits per exercir el poder polític i econòmic sobre la resta de la societat indígeta. A mitjans del s VI a.C., el poblat d'Ullastret format pels seus dos nuclis, el Puig de Sant Andreu i l'Illa d'en Reixac, esdevé el principal centre urbà del territori. La seva proximitat a Empòrion va afavorir l'arribada de les influències gregues i dels intercanvis comercials, des d'una època molt primerenca. Els habitatges d'aquest període del poblat, construïts amb materials durs i amb llars realitzades imitant les de les primeres cases emporitanes dona constància d'aquestes influències culturals. Poques dècades després el poblat ja es capaç de bastir unes potents muralles que envolten el Puig de Sant Andreu, fet que constata la residència dins de l'habitatge de les elits dirigents de la regió. La transformació espectacular de *l'oppidum* s'explica per les relacions d'intercanvi comercial amb els grecs d'Empòrion que van impulsar el desenvolupament social, cultural i econòmic de la seva població. Les armes trobades a la necròpoli de Puig de Serra i les potents muralles de *l'oppidum*, donarien testimoni del domini militar de les elits d'Ullastret sobre el territori de l'Empordà, poblat en aquest període per varis milers de persones. A finals del s VI a.C., s'intensifiquen els treballs agrícoles per tal d'alimentar tota la població, s'introdueix el guaret i l'arada, s'adopta el ferro en la fabricació de les eines agrícoles i s'aplica una estratègia agrícola extensiva. L'impacte del comerç emporità, amb la introducció d'aquestes innovacions tecnològiques, és el factor exogen que va possibilitar l'extensió de la seva agricultura, permeten un creixement contingut de la població, que a la seva vegada va possibilitar l'aparició d'unes noves estructures polítiques.

A mitjans del s V a.C., les estructures polítiques de la societat indígeta, mostren importants indicis del pas del cabdillatge a les primeres comunitats protourbanes. Ullastret assoleix una superfície de 17 ha. s'hi han construït edificis domèstics complexos, temples de culte i s'ha convertit en la capital d'un territori de 2.775 Km². La muralla perimetral, ampliada al s IV a.C., tenia una extensió de 1.500 metres, conjuntament amb el seu imponent fossat, és la més complexa fortificació de la cultura ibèrica, amb molts elements defensius de clara influència del Mediterrani Central i Oriental. Aquesta expansió demogràfica i econòmica durant la segona meitat del s V a.C., va comportar la creació d'un sistema administratiu per gestionar els recursos econòmics, a la vegada que es creava una estructura guerrera per fer front a la competència pels recursos del territori, tant a nivell de la conquesta com de la defensa dels propis. Es generalitza la pràctica de l'escriptura entre les elits, tal com testimonien els documents escrits en llenguatge ibèric sobre làmines de plom, que pel fet de contenir signes numerals, indiquen que pertanyien l'àmbit administratiu o mercantil.

Si des de mitjans del s V a.C., l'agricultura indígeta s'especialitzà en la producció extensiva de grans quantitats de cereals, que són posteriorment emmagatzemada en sitges, a principis dels IV a.C., aquesta dinàmica està completament consolidada. Es creen les primeres estructures especialitzades en l'emmagatzematge i distribució d'aquests cereals, com és el cas del jaciment de Mas Castellà de Pontós, poblat que disposava d'un edifici singular habitat per l'elit aristocràtica, elements de defensa i un santuari dedicat a les deesses Demèter i Core-Persègone. Un santuari empòric que garantia les transaccions comercials entre indígetes i foceus sota la protecció de les divinitats.

Finalment podem concloure afirmant que la nova economia indígeta va comportar la necessitat d'implantar a partir de mitjans del s V a.C. unes noves estructures socials i polítiques, que permetessin la producció, acumulació i comercialització dels excedents cerealístics. La polis grega impulsa per propi interès la nova especialització agrària indígeta, que comporta un important canvi en el tipus de poblament i l'aparició d'una classe dirigent aristocràtica que monopolitzarà la seva comercialització amb els comerciants grecs d'Empòrion.

BIBLIOGRAFIA

Adroher, A.M; Pons, E; Ruiz de Arbuló, J. (1993). El yacimiento de Mas Castellar de Pontós y el comercio del cereal ibérico en la zona de Emporion y Rhode (SS. IV-II a.C.). *Archivo Español de Arqueología*, 66, 31-70.

Agustí, B; Codina, D; Dehera, R; Llinàs, J; Merino, J; Montalbán, C; Vargas, A. (2004) Excavacions arqueològiques a Vilanera (L'Escala, Alt Empordà). *Tribuna d'Arqueologia*, 2000-2001, 99-114

Almagro, M (1951) *Ampurias. Historia de la Ciudad y guía de las excavacions*. Barcelona.

Almagro, M (1964) *Excavaciones en la Palaipolis de Ampurias*. Madrid. Excavaciones arqueológicas en España.

Almagro-Gorbea, M (2015). Un ánfora de Lydos en Ampurias y el inicio del asentamiento de Emporion en tierra firme. *LVCENTVM*, XXXIV, 23-30.

Asensio, D; Francès, J; Pons, E.(2002). Les implicacions econòmiques i socials de la concentració de reserves de cereals a la Catalunya costanera en època ibèrica. *Cypsela*, 14, 125-140.

Asensio, D; Sanmartí, J. (2005). Fenicis i púnics al territori de Catalunya: cinc segles d'interacció colonial. Fenicis i púnics als Països Catalans. *Fonaments*, 12, 89-105.

Aquilué, X (dir) (1999). Intervencions arqueològiques a Sant Martí d'Empúries (1994-1996) De l'assentament precolonial a l'Empúries actual. *Monografies emporitanes*, 9.

Aquilué, X; Castanyer, P; Santos, M; Tremoleda, J.(2000). Les ceràmiques gregues arcaïques de la Palaia Polis d'Empòrion. Ceràmiques jòniques d'època arcaica. Centres de producció i comercialització al Mediterrani Occidental. *Monografies emporitanes*, 11, 285-346.

Aquilué, X; Castanyer, P; Santos, M; Tremoleda, J.(2002). Nuevos datos acerca del hàbitat arcaico de la Palaia Polis de Emporion. *Habitat et urbanisme dans le monde grec de la fin des palais mycéniens à la prise de Milet*. *Pallas*, 58, 301-327

Aquilué, X; Castanyer, P; Santos, M; Tremoleda, J.(2004). L'evolució dels contextos de materials amfòrics en la Palaia Polis d'Empòrion entre els sVI i II a.C. La circulació d'àmfores al Mediterrani Occidental durant la Protohistòria: aspectes quantitius i anàlisi de continguts. *ArqueoMediterrània*, 8, 165-183.

Aquilué, X; Castanyer, P; Santos, M; Tremoleda, J.(2006). El comercio etrusco de Emporion: evidencias sobre la presencia de materiales etruscos en la Palaia Polis de Emporion. *Gli Etruschi da Genova ad Ampurias (s VII-IV a.C) Atti del XXIV Convegno di Studi Etruschi e Italici*, 175-192.

Aquilué, x; Castanyer, P; Santos, M; Tremoleda, J.(2008). Noves evidències del comerç fenici amb les comunitats indígenes de l'entorn d'Empúries. Contactes, Indígenes i fenicis a la Mediterrània occidental entre els segle VIII i VI a.C. *Simposi d'Arqueologia d'Alcanar, 24-26 de novembre de 2006*. *Alcanar*, 171-190.

Aquilué, X; Castanyer, P; Santos, M; Tremoleda, J.(2009-11) Resultat de les darreres intervencions arqueològiques a la Neàpolis de la ciutat grega d'Empòrion (Empúries, l'Escala, Alt Empordà). *Tribuna de arqueologia*, 2009, 121-147

Aquilué, X; Castanyer, P; Santos, M; Tremoleda, J.(2010). Grecs et indigènes aux origines de l'enclave phocéenne d'Emporion. Grecs et indigènes de la Catalogne à la mer Noire. *Bibliothèque d'Arqueologie Méditerranéenne et Africaine*, 3, 64-78.

Aquilué, X. Emporion/Emporiae. Una Antigua Ciudad portuària en el extremo occidental del Mediterráneo. (2017). López Ballesta, J.M (coord.); Ros Sala M.M.(coord.) *Conviviendo con la arqueología las capitales de las grandes potencias mediterráneas en la Antigüedad, una mirada alternativa: PHICARIA: V Encuentros Internacionales del Mediterráneo* (105-121). Murcia. Universidad Popular de Mazarrón.

Aubet, Mª Eugènia.(2009). *Tiro y las colonias fenicias de Occidente*. Bellaterra. Edicions Bellaterra Arqueologia.

Belarde, M.C; García, D ; Sanmartí, J. (2015). Les estructures socials protohistòriques a la Gàl·lia i a Ibèria. Homenatge a Aurora Martín i Enriqueta Pons. *Arqueo Mediterrània*, 14, 116-133.

Bosch i Gimpera, P (1938). *L'art grec a Catalunya*. Barcelona.

Burjachs, F; Blech, M; Marzoli, D; Julià, R (1999). Evolución del paisaje vegetal en relación con el uso del territorio en la edad del Hierro en el N.E. de la Península Ibérica. *Monografies del MAC Girona*, 18, 31-35.

Burjachs, F; Bach, J; Buxó, R; Llàcer, P; McGlace, J; Picazo, M; Piqué, R ; Ros M.T.(2005) El territori d'Empòrion i les seves dades paleoambientals. *Empúries*, 54, 25-32.

Buxó, R. (2007). Aproximació als sistemes agrícoles durant la prehistòria i la protohistòria de l'Empordà. *Actes del congrés: El paisatge, element vertebrador de la identitat empordanesa. Volum I*. Institut d'Estudis Empordanesos. 179-195

Casas, J; Soler, V (2004). *Intervenciones arqueológicas en Mas Gusó (Gerona). Del asentamiento precolonial a la villa romana*. Oxford BAR International series, 1215.

Casas, J.(2010). Prensas para la elaboración de aceite en el establecimiento rural ibérico de Saus (Gerona). Notas sobre la explotación del campo en el territorio de Emporion. *Archivo Español de Arqueología*, 83, 67-84

Castanyer, P; Santos, M; Tremoleda, J. (1999). L'assentament d'època arcaica. Fase III a X.Aquilué, dir. *Intervencions arqueològiques a Sant Martí d'Empúries*, 217-330.

Castanyer, P; Santos, M; Aquilué, X; Tremoleda, J; Pons, E; Martín, A; Rovira, C; Mata, J.M (2008). Elaboración y comercio de plata y plomo en la Emporion griega y en los hábitats ibéricos de su entorno. *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 18, 270-291.

Castanyer, P; Santos, M; Tremoleda, J. (2009-11). Darreres recerques sobre la gènesi de l'enclavament grec d'Empòrion. *Empúries*, 56, 55-73.

Codina, F; Martín, A; de Prado, G. (2008). Tesoro de dracmas emporitanas hallado en el Puig de Sant Andreu (Ullastret, I. El contexto arqueológico. *Numisma*, 251, 57-64.

- Codina, F; Martin, A; Plana, R; de Prado, G. (2014). Intervencions arqueològiques al conjunt ibèric d'Ullastret (Baix Empordà) durant el bienni 2012-2013. *Xlle Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Besalú (Girona), 115-125.
- Codina, F; Martin, A; de Prado, G. (2017). La influencia de la ceràmica àtica en las producciones del periodo ibérico pleno en Ullastret. Aquilué. X (coord.);Cabrera,P (coord.);Orfila Pons, M (coord.).*Homenaje a Glòria Trias Rubiés. Cerámicas griegas de la Península Ibérica: cincuenta años después(1967-2017)*, (150-162).Centro Iberia Graeca
- Codina, F; de Prado, G. (2018). Sondeigs arqueològics al fossat del Puig de Sant Andreu(Ullastert, Baix Empordà). *Catorzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*. Caldes de Malavella.
- Codina, F; Martin, A; de Prado, G. (2012).La recerca arqueològica al conjunt ibèric d'Ullastret en els darrers anys (1995-2010). *Tribuna d'Arqueologia 2010-2011*, 63-99.
- Cortés Vicente, A. (2014). La vivienda de Emporion : Un ejemplo de una sociedad ecléctica en el Mediterráneo Occidental en época clàssica. *LVCENTVM*, XXXIII, 123-136.
- Domínguez Monedero, A. (1986). La Ciudad griega de Emporion y su organización política. *Archivo Español de Arqueologia*, 59 (153), 3-12.
- Domínguez Monedero, A.(1997).Los lugares de culto en el mundo ibèrica: espacio religioso y sociedad. *Quaderns de Prehistòria i arqueologia de Castelló*, 18, 391-404.
- Domínguez Monedero, A. (2009-11).Los focos y sus ciudades, entre Jonia, la Magna Grecia y el Occidente. Diversidad material e identidad ètnica. *Empuries*, 56, 9-24.
- Domínguez Monedero, A. (2018). Las religiones coloniales y su impacto en los cultos indígenes de la Península Ibèrica. *Revista de historiografia* 28,13-46.
- Domínguez Monedero, A. (1991).Los griegos de Occidente y sus diferentes modos de contacto con los indígenes: II el momento de fundación de las colonias. *Cuadernos de Prehistoria y Arqueologia*, 18, 149-177.
- Domínguez Monedero, A. (1996). *Los griegos en la Península Ibèrica*. Madrid. Arco/Libros S.L.
- Domínguez Monedero, A. (2001).*La polis y la expansión colonial griega. Siglos VIII-VI*. Madrid. Síntesis.
- Ferrer, J; Asensio, D; Pons, E. (2014-16). Novetats epigràfiques ibèriques dels segles V i IV a.C del Mas Castellar(Pontós, Alt Empordà). *Cypsela*, 20, 117-139.
- Garcia-Bellido, A.(1948). *Hispania Graeca I-II*. Barcelona.
- Gracia, F.(1995). Producción y comercio de cereal en el N.E. de la península Ibèrica entre los siglos VI-II a.C. *Pyrenae*, 26, 91-113.
- Gracia, F; Garcia, D; Munilla, G.(2000). Puig de Sant Andreu (Ullastret, Girona). Zona Universidad de Barcelona. Intervenciones 1997-1999. *V Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona, Olot*, 60-67.

- Guerrero ,V.M. (2009). ¿Foceos en el comercio tardoarcaico al norte de Baleares?. *Mayurqa*,33(1), 131-60,
- Harris, M. (1982). *El materialismo cultural*. Madrid. Alianza Editorial.
- Johnson, A.W; Earle, T.K. (1987). *The evolution of human societies: from foraging group to agrarian State*. Stanford.
- Mar, R; Ruiz de Arbulo, J. (1988). Sobre el Ágora de Emporion. *Archivo Español de Arqueología*, 61, 157-158.
- Mar, R; Ruiz de Arbulo, J. (1993). *Ampurias romana. Historia, Arquitectura y Arqueología*. Sabadell.
- Marcet, R; Sanmartí, E.(1989). *Empúries*. Barcelona.
- Martín, A; Mataró, M; Caravaca, J.(1997). Un edifici cultural de la segona meitat del s. III a.C a l'Illa d'en Reixac (Ullastret, Baix Empordà). *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses* 18, 43-70.
- Martín, A; Casas, S; Codina, F; Margall, J; de Prado, G. (2004). La zona 14 de l'oppidum del Puig de Sant Andreu d'Ullastret. Un conjunt arquitectònic dels segles IV i III AC. *Cypsela* 15, 265-284.
- Martin, A; Plana, R. (2012). Formació i desenvolupament de l'ocupació ibèrica d'Ullastret (Baix Empordà): Un centre indígena major en una zona de contacte de cultures. *Cypsela*, 19, 179-192.
- Montaner, J ; Julià, R; Castanyer, P; Tremoleda, J; Santos, M; Riera, S; Solà, J. (2014). El paleopaisatge fluvio-estuari d'Empúries. *Estudis del Baix Empordà*,33, 11-53.
- Nieto, X; Revil, A; Morhange, CH; Vivar, G; Rizzo, E; Aguelo, X. (2005). La fachada marítima de Ampurias: estudiós geofísicos y datos arqueológicos. *Empúries*, 54, 71-100.
- Olmos. R. (1991). Apuntes ibéricos. Relaciones de la elite ibèrica y el Mediterraneo en los siglos V y IV a.C. *Trabajos de Prehistoria*, 48, 299-308.
- Olmos. R. (2009-11). Modulación y proporción en la arquitectura emporitana entre los s VI-II a.C. *Empúries*, 56, 125-141.
- Palet Martínez, J.M (2005).L'estructuració dels espais agraris en època romana a Catalunya: aportacions de l'estudi arqueomorfològic del territori. *Cota Zero*, 20, 53-66.
- Pena, M.J. (1988). Hipòtesis noves sobre Empúries a partir de l'anàlisi de les fonts literàries. *Fonaments: Prehistòria i món antic als Països Catalans*, 7, 11-46
- Pena, M.J. (2000). Les cultes d'Emporion. Les Cultes des cités phocéennes. *Estudes massalietes*, 6, 59-68.
- Plana, R; Martin, A. (2001). L'organització de l'espai rural entorn de l'oppidum d'Ullastret: formes i dinàmica del poblament. Territori polític i territori rural durant l'Edat del Ferro a la Mediterrània occidental. *Monografies d'Ullastret* 2, 157-176 .

- Plana, R; Martín, A (2012). El paisatge periurbà de l'*Oppidum* d'Ullastret: una nova imatge de la morfologia i del funcionament d'una ciutat ibèrica. Belarde, M.C; Plana, R (coord.) *Actes del col·loqui internacional, 2009*. Tarragona. Institut Català d'Arqueologia Clàssica, 123-148.
- Pons, E (1977). La Fonollera. 1° y 2° campanyas de excavación. 1975-1976. *Sèrie Monogràfica, 1*. Girona.
- Pons, E (1984). L'Empordà de l'Edat del Bronze a la del Ferro 1100-600 a.C. *Sèrie Monogràfica, 4*. Girona.
- Pons, E (1994). L'hàbitat a Catalunya durant el primer mil·lenni a.C: Els precedents de l'habitació consolidada. *Cota Zero, 10*, 9-18.
- Pons, E (2006). El grup cultural empordanès de principis del ferro (s VII i VI a.C) De les comunitats locals als estats arcaics: la formació de les societats complexes a la costa del Mediterrani Occidental. *ArqueoMediterrània, 9*, 183-199.
- Pons, E; Asensio, D; Jornet, R; Morer, J.(2016). El complex arqueològic ibèric de Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà). Les campanyes d'excavació 2014-2015. *XIIIe Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona, Banyoles* (Girona), 111-120.
- Prado, G de .(2010). La fortificació ibèrica dels Puig de Sant Andreu (Ullastret, Catalunya): aspectes tècnics y funcionales. *Grecs et indigènes de la Catalogne à la mer Noire : actes des rencontres du programme europeen Ramses 2 (2006-2008)*. *BiAMA, 3*, 567-580.
- Puig i Cadafalch, J. (1913). Els temples d'Empúries. *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans IV*, 303-322.
- Pujol Puigvehí, A. (1984-85). El comerç de Emporion. *Studia Històrica. Historia antiga*, 2-3, 15-71.
- Ramón, J.(1995). Las ánforas fenicio-púnicas del Mediterráneo central y occidental. *Instrumenta, 2*.
- Ruiz de Arbulo, J. (1992). Emporion. Ciudad y territorio (s.VI-I a.C.). Algunas reflexiones preliminares. Joaquín. *Revista d'Arqueologia de Ponent, 2*, 59-74.
- Ruiz de Arbulo, J. (1989). Soportes y toberas. Los ejemplares de emporion. *Archivo Español de Arqueologia, 62*, 159-160.
- Sanmartí Grego, E; Santiago, R.A (1987). Une lettre grecque sur plomb trouvée a Emporion (fouilles, 1985), *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, 68*, 87-127.
- Sanmartí Grego, E. (1988). Datación de la muralla griega meridional de Ampurias y caracterización de la fàcies ceràmica de la ciudad en la primera mitad del s IV a.C. *Revue des Etudes Anciennes XC*, 1-2, 99-137.
- Sanmartí Grego, E; Castanyer, P; Tremoleda, J (1988). Emporion: Un ejemplo de monumentalización precoç en la Hispania republicana. Los santuarios helenísticos del sector meridional. *Stadtbild und Ideologie*, 117-144.
- Sanmartí Grego, E; Castanyer, P; Tremoleda, J (1992). Nuevos datos sobre la historia y la topografía de las murallas de Emporion. *Madridier Mitteilungen, 33*, 102-112.

- Sanmartí, E. (1988). Una estela de guerrer procedent d'Empúries. *Fomaments*, 7, 111-114.
- Sanmartí, E. (1993). Els íbers a Empòrion (segles VI-III a.C). *Laitena*, 8, 85-103.
- Sanmartí Grego, J. (2000). Les relacions comercials en el món ibèric. *Saguntum: Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia*, 3, 311-328.
- Sanmartí, J; Belarte, M.C (2001). Urbanización y desarrollo de estructuras estatales en la costa de Cataluña. Berrocal-Rangel, L; Gardes, P. *Entre celtas e iberos. Las poblaciones protohistóricas de las Galias e Hispania (161-174)*. Madrid. Real academia de la Historia.
- Sanmartí, J; Asensio, D; Martin, A. (2002). Les relacions comercials amb el món mediterrani dels pobles indígenes de la Catalunya sudpirinenca durant el període tardoarcaic (CA 575-450 a.C). *Cypsela*, 14, 69-106.
- Sanmartí, J; Asensio, D; Belarte, M.C; Martin, A; Santacana, J. (2006). La iberització a la Catalunya costanera i central. *Arqueo Mediterrània*, 9, 145-163.
- Sanmartí, J; Asensio, D; Belarte, M.C; Noguera, J. (2009). Comerç colonial, comensalitat i canvi social a la protohistòria de Catalunya. *Citerior: arqueologia i ciències de l'Antiguitat*, 5, 219-238.
- Santiago, R. A. (1994). El texto de Estrabón en torno a *Emporion* a la luz de los nuevos descubrimientos arqueológicos y epigráficos. *Emerita*. 62, (1), 61-74.
- Santos, M. (2003). Fenicios y griegos en el extremo NE peninsular durante la época arcaica y los orígenes del enclave foceo de Emporion. Contactos en el extremo de la Oikouménē. *Los griegos en Occidente y sus relaciones con los fenicios. XVII Jornadas de Arqueología fenicio-púnica. Eivissa*, 87-132.
- Santos, M. (2007). Un depósito metálico en el poblado del Bronce Final de Sant Martí d'Empúries. *El hallazgo leones de Valdevimbre y los depósitos de Bronce Final atlántico en la Península Ibérica, León*, 298-312.
- Santos, M. (2008) L'arqueologia grega a Empúries .Un discurs en construcció. *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 39, 49-79.
- Santos, M.(2009). Emporion, la nave de Cala Sant Vicenç y el comercio foceo en Occidente a finales del s VI a.C. *Traffici Traffici, commerci e vie di distribuzione nel Mediterraneo, tra protostoria e V secolo a.C. Atti del Convegno Internazionale*, Gela, 243-254.
- Santos, M; Castanyer, P; Tremoleda, J. (2013) Emporion arcaica: los ritmos y las fisonomias de los dos establecimientos originarios, a partir de los últimos datos arqueológicos. *L'Occident grec de Marseille à Mégara Hyblaea. Hommages à Henri Tréziny, BiAMA 13*, 103-113.
- Sardà, S (2013). Arqueologia, viticultura i consum de begudes alcohòliques: els primers vins de Catalunya (segles VII-VI a.C). *Estudis d'història agrària*, 25, 85-114.

ANNEX

A. AMFORES PÚNIQUES

Fig.1.Ullastret S. IV a.C

Font: MAC Ullastret Elaboració pròpia

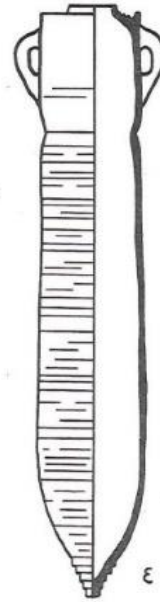

Fig.2. Empúries

Font: MAC Barcelona. R.Pascual (1968:71)

B. AMFORES ETRUSQUES

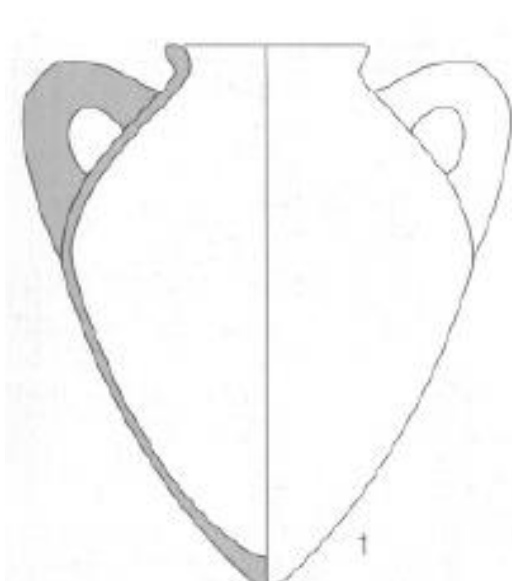

Fig. 3 Cap de Creus (1)

Font: Sanmartí et al (2002:98)

Fig. 4 Puig de Sant Andreu (2)

Font: Sanmartí et al (2002:98)

C. CERÀMICA ETRUSCA: Bucchero nero

Fig. 5 Olpe d'Empúries. S.VI a.C

Font: Santos(2008:60)

Fig. 6 Peliké de procedència desconeguda. S. VII a.C

Font: Col·lecció privada. Elaboració pròpia

D. CERÀMICA CORÍNTIA

Fig 7. Aríbal S. VI a.C

Font: Molas (2008:178)

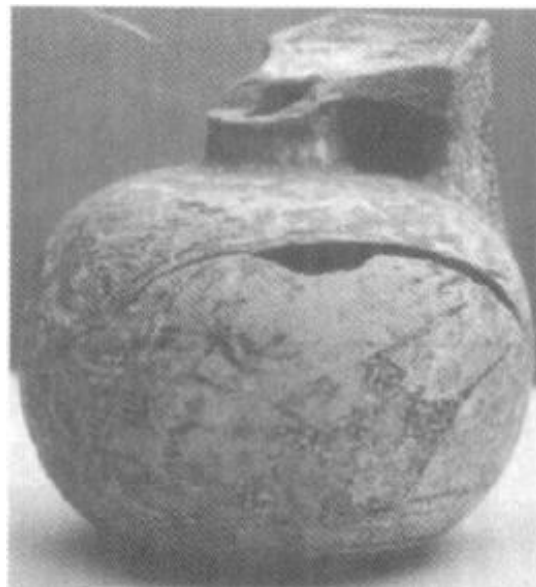

Fig. 8 Aríbal. Illa d'en Reixach. S. VI a.C

Font: Sanmartí et al.(2002:77)

E.CERÀMICA JÒNICA

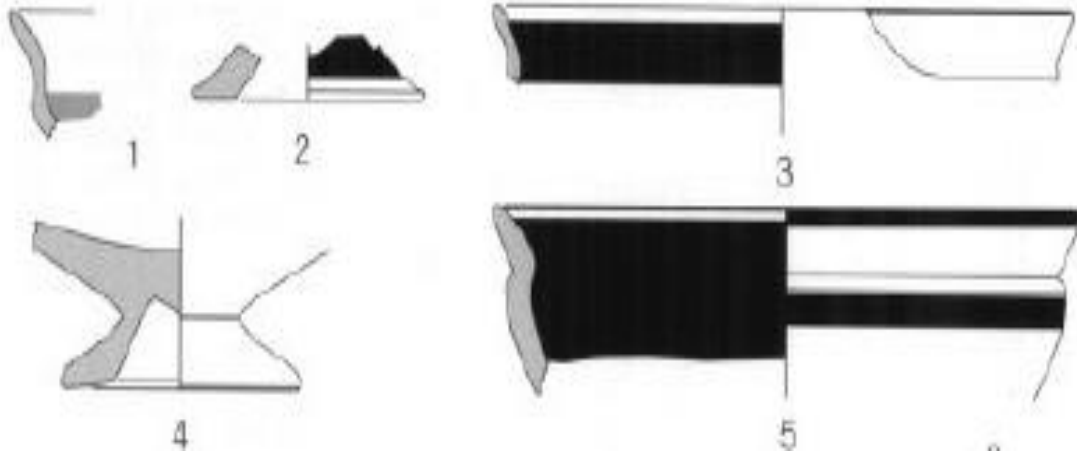

Fig. 9 Copes jòniques. Puig de Sant Andreu (1) i Illa d'en Reixac (2-5). S. VI a.C

Font: Sanmartí et al.(2002:79)

F.CERÀMICA ÀTICA

Figures negres

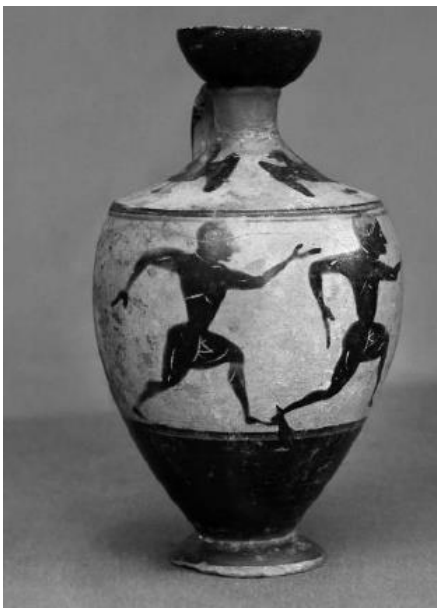

Fig. 10 Lècit. Empúries. S VI a.C

Font: Aquilué (1986:244)

Fig. 11 Copa àtica. Empúries. S VI a. C

Font: Santos (2008:59)

G. CERÀMICA ÀTICA

Figures roges

Fig. 12 Crater de Campana. Puig de St. Andreu. S V a.C.

Font: MAC Barcelona. Alquilué et al (2017:99)

Fig. 13 Crater de Campana. Mas Castellar de Pontós. S V a.C.

Font: MAC Barcelona. Alquilué et al (2017:100)

H. CERÀMICA ÀTICA

Vernís negre

Fig. 14 Kylix de peu baix. Ullastret. S V a.C

Font: MAC Ullastret. Elaboració propia

Fig. 15. Skypos. Ullastret S. IV a. C

Font: Pujol (1984:63)

I. CERÀMICA ÀTICA

Saint Valentin

Fig 16. Shypos i Kantharo. Ullastret. S.V a.C

Font: MAC Ullastret. Elaboració pròpia

Fig 17 Kantharo. Ullastret S V a.C

Font: Pujol (1984:52)

J.CERÀMICA ÀTICA

Decoració de Garlanda

Fig 18 Skyphoi. Ullastret S V a.C

Font: Pujol (1984:54)

Fig 19 Skyphoi. Ullastret S V a.C

Font: Pujol (1984:54)

K. CERÀMICA GRISA MONOCROMA GREGA D'OCCIDENT

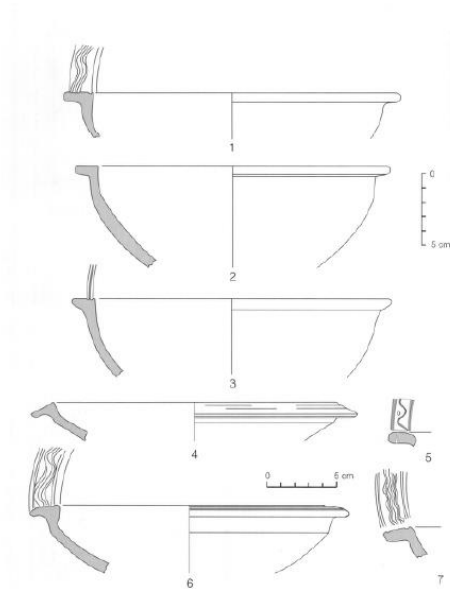

Fig. 20 Plats a Marlí. Puig de St.Andreu (1-5) i Illa d'en Reixac (6-7) S.VI a.C

Font: Sanmartí et al.(2002:92)

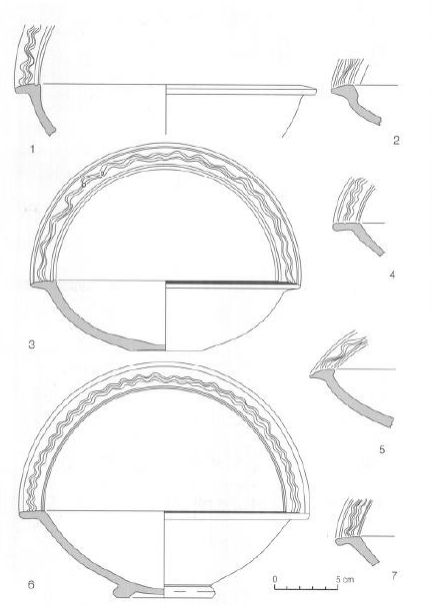

Fig. 21 Plats a Marlí. Puig de St.Andreu S.VI a.C

Font: Sanmartí et al.(2002:93)

